

**SOSYAL FABRİKA VE AİDİYET KAVRAMI: SÜMERBANK NAZİLLİ
BASMA FABRİKASI VE İZMİT SEKA FABRİKASI**

Hande ÖZTÜRK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

NİSAN 2025

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
  - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
  - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
  - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
  - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hande ÖZTÜRK

30/04/2025

SOSYAL FABRİKA VE AİDİYET KAVRAMI: SÜMERBANK NAZİLLİ BASMA
FABRİKASI VE İZMİT SEKA FABRİKASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hande ÖZTÜRK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Nisan 2025

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemine ait önemli bir kavram olan *sosyal fabrika* kavramını Sümerbank'ın öncülüğünde hayata geçirilen Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası örneği üzerinden aidiyet kavramı bağlamında incelemektedir. Cumhuriyetin kuruluşunu takiben ekonomik kalkınma ve modern bir ulus inşa etme hedefi doğrultusunda geliştirilen sosyal fabrika modeli, yalnızca üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü tesisler olmanın ötesine geçerek, çalışanların sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bütüncül yerleşkeler olarak tasarlanmıştır. Böylece, hem ülkenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlanmış hem de modern yaşamın simgeleri oluşturulmuştur. Sosyal fabrika projeleri, Cumhuriyet'in kültürel dönüşümünü yaymayı amaçlayan toplumsal değişim projeleri olarak tasarlanmış ve kurulduğu bölgelerdeki sosyal ve ekonomik yapıları dönüştürerek model sanayi şehirlerini ortaya çıkarmıştır. Tezin temel amacı doğrultusunda sosyal fabrika kurgusu üzerinden aidiyet kavramı teorik bir çerçevede ele alınmakta ve ardından Sümerbank'ın incelenen fabrikalarındaki sosyal ve kültürel olanaklar özelinde aidiyet kavramı incelenmektedir. Sümerbank'ın öncülüğünde hayata geçirilen bu modelin, sadece ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeye ve modern bir sanayi işçi sınıfının oluşmasına olan katkıları, aidiyet kavramı üzerinden yeniden değerlendirilmektedir.

Bilim Kodu : 80109 - 80107
Anahtar Kelimeler : Erken Cumhuriyet dönemi, endüstri yapıları, sosyal fabrika, Sümerbank, aidiyet kavramı
Sayfa Adedi : 93
Danışman : Doç. Dr. Hilal AYCI

SOCIAL FACTORY AND THE CONCEPT OF BELONGING: SÜMERBANK NAZİLLİ
PRINTING FACTORY AND İZMİT SEKA FACTORY

(M. Sc. Thesis)

Hande ÖZTÜRK

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES

April 2025

ABSTRACT

This study examines the concept of social factory, an important concept belonging to the early period of the Republic of Turkey, in the context of the concept of belonging through the examples of Nazilli Printing Factory and İzmit SEKA Factory, which were implemented under the leadership of Sümerbank. The social factory model, which was developed in line with the goal of economic development and building a modern nation following the foundation of the Republic, was designed as holistic settlements that aimed to meet the social, cultural and economic needs of employees, going beyond being facilities where only production activities were carried out. Thus, both the country's economic development contributed to and the symbols of modern life were created. Social factory projects were designed as social change projects aiming to spread the cultural transformation of the Republic and transform the social and economic structures in the regions where they were established, creating model industrial cities. In line with the primary purpose of the thesis, the concept of belonging is addressed within a theoretical framework through the social factory structure. Then the concept of belonging is examined in terms of the social and cultural opportunities in the examined factories of Sümerbank. The contributions of this model, implemented under the leadership of Sümerbank, not only to economic development but also to social integration and the formation of a modern industrial working class are being re-evaluated through the concept of belonging.

Science Code : 80109 - 80107
Key Words : Early Republican period, industrial structures, social factory,
Sümerbank, concept of belonging
Page Number : 93
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Hilal AYCI

TEŐEKKÖR

Tez alıőmam sűrecinde tecrűbesi ile alıőmayı yűnlendiren ve bana cesaret veren tez danıőmanım Sayın Do. Dr. Hilal AYCI'ya, hayatım boyunca her zaman desteklerini yanımda hissettiėim aileme, sonsuz teőekkűr ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	ix
RESİMLERİN LİSTESİ	x
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. SOSYAL FABRİKA, SOSYAL ADALET, SOSYAL KENT.....	7
2.1. Sosyal Fabrika Kavramı	7
2.2. Sosyal Adalet ve Sosyal Kent.....	10
3. SÜMERBANK VE TÜRKİYE’DE SOSYAL FABRİKALAR	15
3.1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası (1937).....	21
3.1.1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası’nda sosyal uygulamalar	25
3.1.2. Sümerbank Nazilli Fabrikası’nda kültürel uygulamalar	43
3.2. İzmit SEKA Fabrikası (1934-1936)	56
3.2.1. İzmit SEKA Fabrikasında sosyal uygulamalar	58
3.2.2. İzmit SEKA Fabrikasında kültürel uygulamalar	68
4. SOSYAL FABRİKA KURGUSUNDA AİDİYET KAVRAMINI SÜMERBANK NAZİLLİ BASMA FABRİKASI VE İZMİT SEKA FABRİKASI ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DÜŞÜNMEK.....	75
4.1. Aidiyet Kavramı	75
4.2. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ile İzmit SEKA Fabrika’sındaki Sosyal ve Kültürel Olanaklar Kapsamında Aidiyet Kavramı	77

	Sayfa
5. SONUÇ.....	83
KAYNAKLAR.....	87
ÖZGEÇMİŞ.....	93

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Türkiye’de son 5 yılda Cumhuriyet dönemi fabrikaları, sosyal fabrikalar ile ilgili yazılan tezler.....	2
Çizelge 4.1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası sosyal ve kültürel uygulamalar	78

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. Sümerbank logosu ve kurum felsefesini özetleyen bir yazı.....	16
Resim 3.2. BBKP kapsamında açılması planlanan fabrikalar.....	19
Resim 3.3. Atatürk Nazilli Fabrikası'nın açılış töreninde.....	22
Resim 3.4. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası vaziyet planı	23
Resim 3.5. Nazilli Fabrikası açılışından bazı kareler	24
Resim 3.6. Rus mimarlar tarafından Nazilli Basma Fabrikası için yapılan çizimler ...	25
Resim 3.7. Nazilli Basma Fabrikası hastanesi	26
Resim 3.8. Nazilli Basma Fabrikası diş kliniği.....	27
Resim 3.9. Nazilli Basma Fabrikası sağlık heyeti.....	28
Resim 3.10. Nazilli Basma Fabrikası yemekhanesi	29
Resim 3.11. Nazilli Basma Fabrikası memur yemek salonu iç mekân	30
Resim 3.12. Nazilli Basma Fabrikası işçi yemek salonu iç mekân.....	30
Resim 3.13. Nazilli Basma Fabrikası ekonoması.....	32
Resim 3.14. Nazilli basmasının tanıtımı	33
Resim 3.15. Nazilli Basma Fabrikası işçi lojmanları	34
Resim 3.16. Nazilli Basma Fabrikası misafirhanesi ve bekar memurlar yurdu	34
Resim 3.17. Nazilli Basma Fabrikası işçi mahallesi ve usta evleri.....	35
Resim 3.18. Nazilli Basma Fabrikası treni gıdı gıdı	36
Resim 3.19. Nazilli Basma Fabrikası kreşi	37
Resim 3.20. Nazilli Basma Fabrikası kreşi çocuklar	38
Resim 3.21. Nazilli Basma Fabrikası kursu ve çalışan işçiler	39
Resim 3.22. Nazilli Basma Fabrikası müdürü Hayri Toker'in Sümer İlkokulu açılışı..	40
Resim 3.23. Sümerbank'tan burs alan öğrencilerle ilgili haber	41
Resim 3.24. Nazilli Basma Fabrikası İlkokulu anasınıfı ve öğrencileri.....	42
Resim 3.25. Gıdı Gıdı gazetesinin 9 ekim 1947 tarihli yayını	44

Resim	Sayfa
Resim 3.26. Gıdı Gıdı gazetesinin 9 ekim 1947 tarihli yayını	45
Resim 3.27. Nazilli Basma Fabrikası sinema ve kantin binası	47
Resim 3.28. Nazilli Basma Fabrikası sinema salonu	47
Resim 3.29. Nazilli Basma Fabrikası tiyatro gösterisi	48
Resim 3.30. Nazilli Basma Fabrikası orkestrası	49
Resim 3.31. Nazilli Basma Fabrikası orkestrası ve caz grubu	49
Resim 3.32. Nazilli Basma Fabrikası gösteri kolu Özsoy Operasını sahnelerken bir kare	50
Resim 3.33. Nazilli Basma Fabrikası balosu.....	51
Resim 3.34. Nazilli Basma Fabrikası desinatörlerinin yaptığı tablo.....	52
Resim 3.35. Nazilli Basma Fabrikası futbol takımı	53
Resim 3.36. Nazilli Basma Fabrikası futbol takımı başarıları	54
Resim 3.37. Nazilli Basma Fabrikası Kuşadası eğitim ve dinlenme kampı	55
Resim 3.38. İzmit SEKA Fabrikası vaziyet planı (1. kâğıt fabrikasının yeri)	57
Resim 3.39. İzmit SEKA Fabrikası yerleşkesi	58
Resim 3.40. İzmit SEKA Fabrikası ilk yerli kağıt üretimi	59
Resim 3.41. İzmit SEKA Fabrikası evleri ve SEKA Hastanesi	60
Resim 3.42. İzmit SEKA Fabrikası ekonomarket	62
Resim 3.43. Sümerbanklı kadınlar ve kıyafetleri	63
Resim 3.44. İzmit SEKA Fabrikası lojmanları.....	64
Resim 3.45. İzmit SEKA Fabrikası kreşi	66
Resim 3.46. İzmit SEKA Fabrikası çırak Okulu	68
Resim 3.47. İzmit SEKA Fabrikası caz topluluğu	70
Resim 3.48. İzmit SEKA Fabrikası çalışanları su sporlarında	71
Resim 3.49. İzmit SEKA Fabrikası Kağıtspor'un şarpi alanında birincilik haberi.....	72
Resim 3.50. İzmit SEKA Fabrikası Kampı-1	73
Resim 3.51. İzmit SEKA Fabrikası kampı-2.....	73

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 3.1. İzmit SEKA Fabrikası konumu.....	56

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler   **Açıklamalar**

m	Metre
cm	Santimetre
m²	Metrekare

Kısaltmalar   **Açıklamalar**

KGM	Karayolları Genel Müdürlüğü
yy	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından hayata geçirilen sosyal fabrika kavramı, Erken Cumhuriyet döneminin özgün koşulları ve ideallerini yansıtan, çok boyutlu bir olgudur. Cumhuriyetin, yalnızca siyasi bir rejim değişikliği olmanın ötesinde, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda da köklü bir dönüşümü hedefleyen kapsamlı bir proje olduğu muhakkaktır. Bu büyük dönüşümün sacayaklarından biri olan sanayileşme hamlesi, ekonomik bağımsızlık ve çağdaş bir ulus inşa etme vizyonunun temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda geliştirilen sosyal fabrika modeli, sadece üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekanlar olmanın ötesine geçerek, çalışanların tüm yaşam alanlarını kapsayan bütüncül yerleşkeler olarak tasavvur edilmiştir. Bu çalışmanın temel motivasyonunu, bu özgün sanayi modelinin kuruluş felsefesini, hayata geçirilen uygulamaları ve özellikle çalışanlar üzerindeki aidiyet duygusu bağlamındaki etkilerini incelemek oluşturmaktadır.

Literatürde Çizelge 1.1'de görüldüğü üzere son beş yıl içerisinde çalışılan Erken cumhuriyet dönemi fabrikaları, sosyal fabrikalar ve aidiyet ile ilgili tezler yer almaktadır. Son beş yıl içerisinde mimarlık, tarih, iç mimarlık alanında yapılan akademik çalışmalar, erken Cumhuriyet dönemi fabrikaları ve sosyal fabrika kavramı üzerine yoğunlaşmış; bu bağlamda Sümerbank başta olmak üzere çeşitli sanayi yapıları sosyo-kültürel ve restorasyon önerisi temalarında ele alınmıştır. Bununla birlikte, sosyal fabrika olgusunu özellikle aidiyet kavramı ekseninde sistematik biçimde irdeleyen kapsamlı bir çalışmaya literatürde rastlanmamaktadır. Bu tez, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; Sümerbank'ın Nazilli ve İzmit'teki örnekleri üzerinden sosyal fabrikanın yalnızca üretim merkezleri değil, içerdiği mimari programları ile aynı zamanda güçlü aidiyet ilişkilerinin kurulduğu sosyal yaşam alanları olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece çalışma, sosyal fabrika kavramına yeni bir bakış açısı kazandırarak mevcut literatüre aidiyet temelli özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çizelge 1.1. Türkiye’de son 5 yılda Cumhuriyet dönemi fabrikaları, sosyal fabrikalar ile ilgili yazılan tezler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Tez Adı-Yazarı	Yıl-Tez Türü-Üniversite	Anahtar Kelimeler	Metot	Sonuç
Eski Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Örneği Kamertap Cırık	2025 Doktora Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi	Endüstri mirası, yeniden işlevlendirme, depthmapX	Doküman analizi, Yazılım tabanlı analiz	Çalışma, Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası üzerinden endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesini analiz etmiş, mekânsal analizlere dayalı karar modeli ve yazılım geliştirerek koruma süreçlerine etkin bir yöntem sunmuştur.
Uyarlanabilir Yeniden Kullanımın Yeşil Metamorfosu: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Pamuk Ambarı Binası Şeref Şahin	2024 Yüksek Lisans Tezi Eskişehir Teknik Üniversitesi	Sürdürülebilirlik, Uyarlanabilir yeniden kullanım, Yeşil bina, LEED, Mimari miras	Literatür taraması, doküman analizi, Sürdürülebilir Etki İndeksi Formülasyonu	Çalışma, yeşil bina tasarımı ve uyarlanabilir yeniden kullanımın çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağladığını; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Pamuk Ambarı’nın AGÜ’ye dönüşümünün bu yaklaşımların bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır.
Erken cumhuriyet Döneminde Sanayileşme ve İşçileşme Süreçleri: Sümerbank Nazilli Basma Fabrika Örneği Şenol Sırma	2024 Doktora Tezi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Modernleşme, sanayileşme, sürekli işçi, işçi sınıfı, sosyal politika	Literatür taraması, doküman analizi	Çalışmada, fabrika, nitelikli işgücü sorununu farklı emek türleri ve geniş sosyal haklarla çözmüş; işgücü zamanla örgütlenerek sınıf bilinci geliştirmiştir.
Cumhuriyet’in Sosyo-Kültürel Fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Sinan Meydan	2023 Yüksek Lisans Tezi Yeditepe Üniversitesi	Sümerbank, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, çağdaşlaşma, sosyal fabrika	Literatür taraması, doküman analizi	Türkiye, 1929 Buhranı sonrası planlı devletçi sanayileşme modeli kapsamında 1933’te “Sümerbank Modeli”ni geliştirmiş ve bu doğrultuda kurulan Sümerbank fabrikaları, üretimin yanı sıra sosyal ve kültürel altyapılarıyla toplumu modernleştirmeyi hedeflemiştir. Bu fabrikalardan biri olan Nazilli Basma Fabrikası, çalışanlarına konut, okul, hastane, kültürel ve sportif olanaklar sunarak hem işçilerini hem de bölge halkını çağdaş bir yaşamla tanıştırmıştır.
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Kapsamında Yapılan Sümerbank Fabrika Yerleşkelerinin Koruma Bağlamında İncelenmesi: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Örneği Begüm Kök	2023 Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi	Endüstri Mirası, Sümerbank, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası, Yeniden İşlevlendirme, Değer Tanımı	Literatür taraması, doküman analizi, Yerinde gözlem	Bu çalışma, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası yerleşkesinin özgün değerlerini koruma ve yeniden işlevlendirme sürecini incelemiştir.
Türkiye Selüloz Ve Kâğıt Fabrikaları İşletmelerinin (Seka) Türkiye Ekonomisine Katkıları (1970-1990) Yavuz Usta	2023 Yüksek Lisans Tezi Kocaeli Üniversitesi	SEKA, Kağıt, Fabrika, Müze, Sümerbank.	Literatür taraması, doküman analizi,	SEKA, 1936’dan 2005’e kadar Türkiye’nin kağıt üretiminde öncü rol üstlenmiş, dışa bağımlılığı azaltarak ülke ekonomisine ve sosyal yaşamına büyük katkılar sağlamıştır. 2005’te kapanmasının ardından, SEKA Park ile SEKA Kağıt Müzesi’ne dönüştürülerek yaşatılmaya devam edilmiştir.

Çizelge 1.1. (devam) Türkiye’de son 5 yılda Cumhuriyet dönemi fabrikaları, sosyal fabrikalar ile ilgili yazılan tezler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Tez Adı-Yazarı	Yıl-Tez Türü-Üniversite	Anahtar Kelimeler	Metot	Sonuç
Tekstilin Türk iç mekanlarında modern estetiğin şekillenmesindeki rolü: Sümerbank örneği / The Role Of Textiles In Shaping The Modernist Aesthetic In Turkish Interiors: The Case Of Sümerbank Cemre Eryılmaz	2023 Yüksek Lisans Tezi İzmir Ekonomi Üniversitesi	interior textiles, Sümerbank, history of interior architecture, history of furniture, modernist textile	Literatür taraması, doküman analizi, alan çalışması	Modern dönemde tekstilin Türk iç mekânlarındaki estetik ve toplumsal rolünü, özellikle Sümerbank üzerinden inceleyerek, tekstil desenlerinin sosyal değişim ve küresel akımlarla nasıl dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır.
Modern mimarlık mirasının korunması: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası memur lokali örneği / Conservation Of Modern Architectural Heritage: Case Study Of Sumerbank Kayseri Textile Factory Employees' Club İrem Baz	2023 Yüksek Lisans Tezi Abdullah Gül Üniversitesi	20th Century Architecture, Social Facility, Reinforced Concrete Structure, Architectural Conservation	Literatür taraması, doküman analizi, alan çalışması	Erken Cumhuriyet döneminde kurulan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası yerleşkesindeki Memur Lokali yapısını inceleyerek, sosyal yaşamda üstlendiği rolü, mevcut fiziksel durumunu ve geçirdiği değişimleri belgelemektedir. Yapının hasar durumu analiz edilmiş, tarihsel bağlamı doğrultusunda onarım ve yeniden kullanımına yönelik öneriler sunulmuştur.
Katılımcı Planlama Yaklaşımı İle Endüstriyel Miras Alanlarının Değerlendirilmesi: Ereğli Tren Gari ve Sümerbank Dokuma Fabrikası Kompleksleri Üzerinden Değerlendirme Şevket Türктаş	2023 Yüksek Lisans Tezi Konya Teknik Üniversitesi	Endüstriyel Miras, Ereğli Sümerbank Dokuma Fabrikası, Katılımcı Planlama, Kentsel Bellek, Konya Ereğli, Memur Evleri, Taş Evler, Yeniden İşlevlendirme	Literatür taraması, doküman analizi, alan çalışması, Anket yapılması	Bu çalışma, sanayi devrimiyle birlikte kent merkezlerinde atıl duruma düşen sanayi yapılarının endüstriyel miras kapsamında korunması ve yeniden işlevlendirilmesi gerekliliğini vurgulamakta; özellikle Konya Ereğli’deki Sümerbank fabrikası örneğinde halkın katılımıyla yapılacak planlama süreçlerinin, bu yapıların toplumsal bellekteki yerini güçlendireceğini ortaya koymaktadır.
Bir Cumhuriyet Mirası Olarak Ereğli Sümerbank Kampüsünün Morfolojik Açından Okunması Bahadır Kocadağ	2022 Yüksek Lisans Tezi Konya Teknik Üniversitesi	Kent morfolojisi, Kent Çeper Kuşak Kavramı, Kentsel Saçaklanma, Kentsel Gelişim, Urban Fringe, Ereğli Tarihi, Ereğli Sümerbank Fabrikası, Taş Evler, Memur Evleri	Literatür taraması, doküman analizi, alan çalışması	Ereğli’deki Sümerbank Kampüs Alanı’nın kuruluşundan günümüze geçirdiği fiziksel ve işlevsel dönüşümü kentsel morfoloji yaklaşımıyla inceleyerek, alanın kent içindeki rolü ve mekânsal yapısındaki değişimleri analiz etmektedir. Araştırma, kampüsün zamanla sosyokültürel bir merkezden harabe hâline gelmesine neden olan kırılma noktalarını yapı tipolojisi, yol sistemi ve parsel desenleri gibi morfolojik unsurlar üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.
Sosyal Fabrikanın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Duygu Dilek	2021 Yüksek Lisans Tezi Aydmn Adnan Menderes Üniversitesi	Sosyal Fabrika, Okuryazarlık, Sümerbank	Literatür taraması, doküman analizi	Türkiye’nin ilk sosyal fabrikası olan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası’nın çalışanları ve aileleri üzerindeki sosyo-kültürel etkilerini inceleyerek, fabrikanın işçilerin eğitim anlayışını nasıl etkilediğini analiz etmektedir.

Bu genel çerçeve içerisinde, bu çalışma öncelikle sosyal fabrika kavramının tanımını ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde sanayileşme

çabalarının itici gücü olan bu modelin, ekonomik kalkınmaya olan katkısının yanı sıra, toplumsal ve kültürel dönüşümdeki rolü de irdelenmektedir. Sosyal fabrikaların, içerisinde eğitim kurumları, sanat ve spor imkanlarına sahip kültür kompleksleri barındıran, kapsamlı yaşam alanları ve sosyal kampüsler olarak düşünülmüş olması, dönemin bütüncül kalkınma anlayışının somut bir göstergesidir. Bu idealin hayata geçirilmesinde Sümerbank'ın üstlendiği merkezi rol ve bu kurumun sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal kalkınmayı hedefleyen yaklaşımı detaylandırılmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, sosyal adalet ve sosyal kent kavramlarının, bu özgün fabrika modelinin kuruluş felsefesiyle olan ilişkisi incelenmektedir. Özellikle 20. yüzyılın etkili Marksist düşünürlerinden David Harvey ve Henri Lefebvre'in kentleşme, mekanın üretimi ve sosyal haklar konularındaki eleştirel yaklaşımları, sosyal fabrika olgusunu daha derinlemesine anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Bu düşünürlerin, kapitalist sistemin kentler üzerindeki etkilerini analiz ederek, sosyal eşitsizliklerin mekânsal boyutlarına dikkat çekmeleri ve daha adil kentler için ortaya koydukları düşünceler, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki bu sanayi yerleşkelerinin kuruluş amacını teorik olarak desteklemektedir.

Ardından, çalışmada Sümerbank'ın tarihsel gelişimine ve Türkiye'deki sosyal fabrikaların ortaya çıkış sürecine odaklanılmaktadır. Sümerbank'ın kuruluş gerekçeleri, temel işlevleri ve erken Cumhuriyet dönemindeki sanayileşme politikalarındaki stratejik önemi vurgulanmaktadır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) çerçevesinde Sümerbank'ın öncülüğünde kurulan çeşitli fabrikalar sıralanmakta ve bu fabrikaların sadece ekonomik üretim kapasitelerini artırmakla kalmayıp, buldukları bölgelerde sosyo-kültürel alanda da önemli etkiler yarattığı belirtilmektedir. Sümerbank fabrikalarının kuruluş mantığının, çalışanların ve çevrelerinin sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak bütüncül bir kalkınma anlayışını yansıttığına dikkat çekilmektedir.

Çalışmanın merkezinde ise, Türkiye'deki sosyal fabrika modelinin önde gelen örnekleri olan Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası (1937) ve İzmit SEKA Fabrikası (1934-1936) detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu fabrikaların kuruluş süreçleri, şehirdeki lokasyonları, mimari özellikleri ve özellikle çalışanlarına yönelik kapsamlı sosyal ve kültürel uygulamalar (sağlık hizmetleri, yemekhaneler, giyim yardımları, lojmanlar, kreşler, okullar, eğitim olanakları, kütüphaneler, sinema ve tiyatro etkinlikleri, spor aktiviteleri, tatil kampları vb.) ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu uygulamaların, dönemin sosyo-ekonomik koşulları göz

önüne alındığında, çalışanlara sunulan ayrıcalıklı imkanları ve fabrikaların toplumsal rollerini nasıl somutlaştırdığı ortaya konmaktadır.

Bu sürecin ardından, çalışmanın temel amacı olan sosyal fabrika kurgusu üzerinden aidiyet kavramının incelenmesine geçilmektedir. Öncelikle aidiyet kavramının sosyal bilimlerdeki yeri, farklı boyutları (bireysel, toplumsal, grup, kent ve mekan aidiyeti) ve bireylerin psikolojik ve sosyal yaşamındaki önemi teorik bir çerçevede ele alınmaktadır. Daha sonra, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası'nda sunulan sosyal ve kültürel olanaklar özelinde aidiyet kavramı incelenmektedir. Bu fabrikalarda hayata geçirilen uygulamaların, çalışanlar üzerinde ait hissetme, sahiplenme, değer verme, değer görme, sosyal dayanışma ruhu ve kolektif bellek oluşumu gibi duyguları nasıl etkilediği tartışılmaktadır.

Bu çalışma, mevcut yazılı kaynaklar üzerinden yapılan okumalar ve literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi sanayi tarihi, Sümerbank'ın kuruluş ve gelişim süreci, sosyal fabrika modeli ve aidiyet kavramı üzerine yapılan çeşitli akademik çalışmalar, tezler, kitaplar ve makaleler incelenerek bu çalışmanın teorik ve olgusal temeli oluşturulmuştur. Fabrika arşivlerinden elde edilen bazı bilgiler ve dönemin görsel materyalleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, erken Cumhuriyet dönemi ile sınırlı tutularak, özellikle Sümerbank tarafından hayata geçirilen sosyal fabrika modeli ve bu modelin çalışanlar üzerindeki aidiyet duygusu bağlamındaki etkileri üzerine odaklanmaktadır. İncelenen temel örnekler ise Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası ile sınırlandırılmıştır. Bu iki fabrikanın seçilmesindeki temel nedeni ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) çerçevesinde sosyal ve kültürel uygulamalar açısından ulaşılabilir bilgilere, kaynaklara sahip olmalarıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminin özgün sanayi modeli olan sosyal fabrikanın, çalışanları ile kurduğu çok yönlü ilişki üzerinden aidiyet kavramını incelemeyi amaçlamaktadır. Sümerbank'ın öncülüğünde hayata geçirilen bu modelin, sadece ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeye ve modern bir sanayi işçi sınıfının oluşmasına olan katkıları, aidiyet kavramı üzerinden yeniden değerlendirilmektedir. Sunulan sosyal ve kültürel imkanların, çalışanların fabrikalarına ve birbirlerine olan

bağlılıklarını güçlendirdiği ve güçlü bir aidiyet duygusu yarattığı temel argümanını desteklemek üzere, elde edilen bulgular detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

2. SOSYAL FABRİKA, SOSYAL ADALET, SOSYAL KENT

2.1. Sosyal Fabrika Kavramı

Bu bölümde, sosyal fabrikanın yalnızca ekonomik üretim merkezleri olarak değil, aynı zamanda işçilere barınma, eğitim, sağlık ve kültürel hizmetlerin sağlandığı bütüncül bir yaşam alanı, yani bir kampüs olarak nasıl kurgulandığı ele alınmıştır. Ayrıca Erken Cumhuriyet döneminde sanayi devrimi hedefleri doğrultusunda toplumsal yaşam ve kalkınma üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından ekonomik kalkınma, ülkenin en önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir. Sanayileşmenin ekonomik kalkınmanın temelini oluşturduğu düşüncesi yaygın kabul görmüş ve bu doğrultuda çeşitli adımlar atılmıştır. Bu süreçte, genç Cumhuriyetin kaynaklarının sınırlı olması ve dış destek arayışları, Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkilerin ekonomik alanda önemli bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Sosyal fabrika kavramı sosyalist düşüncenin oluşturduğu bir kavram olarak Sovyetler Birliği'nde ilk kez ortaya konmuştur. 1917 Ekim Devrimi sonrasında sosyalizmin inşası yolundaki Sovyetler Birliği'nin deneyimleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik düşüncesini ve kalkınma anlayışını etkilemiştir. Özellikle planlı ekonomi yaklaşımı, Sovyet ekonomik modelinin o dönemdeki başarısı nedeniyle Ankara'daki yönetim katında ve düşünce çevrelerinde olumlu karşılanmıştır. Kadrocular gibi erken Cumhuriyet dönemi düşünce akımları da Marksist tartışmaları yakından takip etmiş, Leninizm'den etkilenmiş ve Sovyet deneyiminden kimi çıkarımlar yapmıştır. Ancak Kadrocular, ihtilalci sosyalizm yerine “ıslahatçı sosyalizm” kavramını savunarak milli kurtuluş hareketlerine odaklanmışlardır (Moiseev, 1982; aktaran Özder, 2017).

Diğer yandan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin sanayileşme çabalarına kredi sağlayarak önemli bir destek vermiştir (Tuna, 2009). Bu işbirliğinin somut örnekleri, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) çerçevesinde kurulan çeşitli fabrikalarda görülmektedir. Kayseri Bez Fabrikası, bu planın bir parçası olarak Sovyetler Birliği ile işbirliği içinde kurulmuştur. Fabrikanın temelini 1934 yılında atılması ve Sovyet uzmanların desteğiyle inşa edilmesi, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi işbirliğinin bir göstergesidir. Açılış vesilesiyle gönderilen telgraflarda, hem Sovyet hem de Türk yetkililer bu işbirliğinin verimliliğine

vurgu yapmışlardır (Kesgin, 2013). Benzer şekilde, Nazilli Basma Fabrikası da Sovyetler Birliği'nden alınan krediyle kurulmuş ve makine teçhizatının büyük bir çoğunluğu narenciye karşılığında Sovyetler Birliği'nden temin edilmiştir (Dilek, 2021).

Bu fabrikaların kuruluşunda Sovyetler Birliği'nin desteğinin ardında ideolojik yakınlığın yanı sıra, Türkiye'deki tarım ürünlerine olan ihtiyaç da etkili olmuştur. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin sanayileşmesine destek verirken, aynı zamanda kendi ekonomik çıkarlarını da gözetmiştir.

Bu sanayi yatırımları, sadece üretim kapasitesini artırmakla kalmamış, aynı zamanda istihdam yaratmış, milli ekonominin gelişmesine katkıda bulunmuş ve buldukları bölgelerde sosyo-kültürel alanda önemli etkiler yaratmıştır. Fabrikaların kurulduğu bölgelerde ekonomik canlanma yaşanmış ve bu durum ülke kalkınmasına önemli bir ivme kazandırmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminin özgün sanayi modeli olarak kabul edilen "sosyal fabrika" kavramı, sadece bir üretim tesisi olmanın ötesinde, çalışanların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını da karşılamayı hedefleyen bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu projenin kurucusu olarak kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk, fabrikaların sadece üretim yapılan mekanlar olarak görülmemesi gerektiğini savunmuştur. Atatürk'ün vizyonunda sosyal fabrikalar, içerisinde Ar-Ge laboratuvarları, eğitim veren okullar, sanat ve spor imkanlarına sahip kültür kompleksleri barındıran, kısacası bir yaşam alanı ve kampüs niteliğindedir. Bu idealin hayata geçirilmesinde İsmet İnönü de önemli bir destekçi olmuştur (Özkul ve Çakırel, 2019).

Sosyal fabrika anlayışı, işçilerin yüksek standartlarda yaşadıkları ve her türlü imkandan faydalanabildikleri bir ortam yaratmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, fabrikaların hemen önüne lojmanlar inşa edilmiş, bekar işçiler için Bekar İşçi Pavyonu yapılmıştır. Fabrika içerisinde işçilerin yiyecek ve giyeceklerini temin edebilecekleri kooperatifler, fırın, işçi yemekhanesi ve memur kantini gibi sosyal tesisler de yer almıştır. Ayrıca, üretimde kaliteyi artırmak amacıyla Ar-Ge bölümleri kurulmuş ve fabrikanın elektrik ve su ihtiyacını karşılamak üzere elektrik ve su santralleri inşa edilmiştir (Aydın ve Aksoy, 2020).

Kuramsal olarak sosyal fabrika kavramı, devletçilik ilkesinin sanayileşme alanındaki somut bir uygulaması olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 programında

devletçiliğin temel ilkelerden biri olarak kabul edilmesi, devletin ekonomik alanda aktif rol oynamasının önünü açmıştır. Sosyal fabrikalar, bu devletçi anlayışın bir sonucu olarak, kamu yararını ön planda tutan ve toplumsal kalkınmayı hedefleyen bir model olarak ortaya çıkmıştır (Tezel, 2002).

Sosyal fabrika modeli, aynı zamanda popülizm ve ulusal birlik ideolojileriyle de ilişkilendirilebilir. İşçilerin refahını ve sosyal imkanlarını arttırmayı hedefleyen bu model, farklı toplumsal kesimleri ortak bir amaç etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Fabrikaların sadece üretim değil, aynı zamanda milli bir müessese ruhunda, cumhuriyetçi, milliyetçi kültürü ile Anadolu ortasında medeni ve manevi bir kale gibi sağlam karakterde olması hedeflenmiştir (Aytemur, 2010; aktaran Kesgin, 2011).

Sümerbank, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde, 1934-1939 yılları arasında bir dizi fabrikayı faaliyete geçirmiştir. Sümerbank'ın, 1934-1939 yılları arasında kurduğu fabrikalar aşağıda liste şeklinde yer almaktadır (Karaman ve Şişmanoğlu, 2019):

1. Kayseri Basma Fabrikası (1935),
2. İzmit SEKA Fabrikası (1936),
3. Ereğli Basma Fabrikası (1937),
4. Nazilli Basma Fabrikası (1937),
5. Gemlik Suni İpek Fabrikası (1938),
6. Bursa Merinos Fabrikası (1938),
7. Karabük Demir-Çelik Fabrikası (1939).

Listede yer alan yedi fabrika da toplumsal etki bakımından yalnızca ekonomik üretimi amaçlamamış aynı zamanda toplumsal dönüşüm, bölgesel kalkınma ve modernleşme süreçlerinde değerli katkıları olmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyal fabrika olgusunun anlaşılmasına katkı sunmak amacıyla, Sümerbank Aydın Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası örnek olarak ele alınmıştır. Yapılan ön araştırmalar sonucunda, bu iki fabrikanın gerek tarihsel süreçte edindikleri sembolik değer, gerekse toplumsal hafızadaki yerleri bakımından öne çıktığı düşünülmektedir. Nazilli Fabrikası'nın kentle bütünleşen “Gıdı Gıdı Treni” gibi özgün unsurlar üretmiş olması, Rıdvan Dilmen’in türk futbolunda markalaşması ve SEKA'nın

İzmit kent kimliğiyle özdeşleşmesi, bu fabrikaları aidiyet, kültürel üretim ve yerel etki bağlamında dikkat çekici kılmaktadır. Ayrıca bu fabrikaların, buldukları şehirlerde yarattıkları istihdam, kültürel etkinlikler ve sosyal hizmetler aracılığıyla çalışanlar ve kent halkı üzerinde güçlü bir aidiyet duygusu oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, her iki fabrika da yalnızca üretim merkezleri değil, aynı zamanda sosyal yaşamı dönüştüren ve kent belleğinde yer edinen yapılar olarak sosyal fabrika kavramının somut örnekleri arasında değerlendirilmiştir. Ayrıca sosyal fabrika kavramı Duygu Dilek'in " Sosyal fabrikanın çalışanları üzerindeki etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası " tezinden alınmıştır.

2.2. Sosyal Adalet ve Sosyal Kent

Sosyal adalet kavramı ve mekân ile olan ilişkisini ele almak için, öncelikle kentsel mekânın nasıl üretildiği, kim tarafından ve nasıl kullanıldığı sorularına; bununla birlikte bu kullanım senaryolarının arka planında yer alan karar verici mekanizmalara odaklanmak gerekmektedir. 20. yüzyılın en etkili Marksist düşünürlerinden biri olan Henri Lefebvre (1991a), *Mekânın Üretimi* adlı eserinde, kentsel mekânın yalnızca fiziksel bir yapı olmanın ötesinde, sosyopolitik ilişkilerle örülmüş çok yönlü bir yapı olduğunu savunmuştur. Ayrıca kentin kapitalist süreçler tarafından nasıl şekillendirildiğine yönelik eleştirel bir bakış açısı sunmuştur. Lefebvre'ye göre mekân, nötr bir zemin veya boş bir kap değildir; aksine, toplumsal ilişkiler tarafından üretilir ve bu üretim süreci, toplumun egemen sosyal ilişkilerini ve iktidar yapılarını yansıtır (Lefebvre, 1991a). Özellikle kapitalist toplumlarda, kentsel mekânın üretimi, sermaye birikimi ve artı değer elde etme süreçleriyle yakından ilişkilidir (Lefebvre, 1991a; Harvey, 2009; Harvey, 2012). Bu noktada, kentsel mekânın üretiminin sosyal adaletle ilişkili, etik ve politik bir mesele olduğu ortaya çıkmaktadır.

David Harvey, Lefebvre'nin teorilerini genişleterek sosyal adalet ve kent ilişkisini kapitalist ekonomi dinamikleriyle ilişkilendirerek derinleştirmiştir. Harvey'e (2009) göre, kentsel alanlar sermayenin birikim süreçlerine hizmet edecek şekilde yeniden şekillendirilir. Bu durum, mekânın metalaşmasına ve toplumsal eşitsizliklerin mekânsal düzlemde yoğunlaşmasına yol açar. Kentler, sermaye fazlalarını emmek için tekrar tekrar "yaratıcı yıkım" (creative destruction) yoluyla yeniden yapılandırılır (Harvey, 2009).

Marksist teori, özellikle kentsel mekânın kapitalist ilişkiler ve devlet tarafından şekillendirildiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak, bu egemen şekillendirme süreci

aynı zamanda mekânı mücadelenin bir alanı hâline getirmiştir. Lefebvre (1968), "kent hakkı" kavramıyla tam da bu egemen süreçlerin yarattığı krizi vurgulamıştır. Bu kriz, şehirlerdeki yabancılaşmış, anlam-dan yoksun ve dışlayıcı yaşam koşullarından; dışlanma, polis baskıları, işsiz gençliğin umutsuzluğu ve yoksulluktan kaynaklanır (Mitchell, 2003; Harvey, 2003; Harvey, 2009). Kent hakkı, bu ezilen halkların "yardım ve destek çılığı" olarak sokaklardan ve mahallelerden yükselir (Harvey, 2009). Bu talep, kentleşme süreçleri ile artı değer üretimi ve kullanımındaki yönetim ilişkileriyle doğrudan bağlantılıdır. Kentsel planlama kararları arazi spekülasyonunu teşvik edebilir, düşük gelirli toplulukları yerinden edebilir ve ayrıcalıklı kesimler için konforlu yaşam alanları yaratırken dezavantajlı bölgeleri ihmal edebilir (Harvey, 2015).

Kapitalist üretim biçimi yalnızca ekonomik eşitsizliklere yol açmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal hakların gasp edilmesine ve kentlerin adaletsiz bir şekilde üretilmesine neden olur. Harvey, sosyal adaleti çatışan talepleri çözmek için bir ilke olarak tanımlarken, bunun bireysel ilerleme arayışında toplumsal iş birliği yapma ihtiyacından doğan çatışmalar için adil ilkelerin uygulanması anlamına geldiğini belirtmiştir (Harvey, 2003). Üretimin meyvelerinin sürece katılanlar arasında nasıl dağıtılacağı sorusu, sosyal adaletin temelini oluşturur. Bu bağlamda, kapitalist sistemin üretim ve dağıtım mekanizmaları, kâr maksimizasyonunu öncelerken işçi sınıfının ve dezavantajlı grupların temel sosyal haklarını (yeterli beslenme, giyim, barınma, sağlık gibi) göz ardı edebilir. "Mekânsal adalet" bu nedenle yalnızca mekânın fiziksel dağılımının değil, aynı zamanda üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki sınıfsal ilişkilerin de adil biçimde düzenlenmesini gerektirir (Soja, 2010).

Kentsel emek, bu dönüşümün merkezindedir. Harvey, işçi sınıfı ve halk hareketlerinin jeopolitik ve evrensel stratejilere daha fazla ilgi göstermesinin, dış baskılara karşı daha dirençli olmaları açısından önemli olduğunu vurgulamıştır (Harvey, 2015). Lefebvre'nin "gündelik hayatın eleştirisi" bu üretkenliğin nasıl sıradan pratikler içinde gizlendiğini ve kapitalist değer üretimiyle nasıl iç içe geçtiğini açığa çıkarmıştır (Lefebvre, 1991b). Bu bağlamda, sosyal adalet yalnızca mekânın adil paylaşımı değil; aynı zamanda bu mekânda sürdürülen emek biçimlerinin tanınması, güvence altına alınması ve kolektif olarak yeniden örgütlenmesi anlamına gelir.

Bu noktada, kent hakkı kavramına tekrar vurgu yapmak gerekmektedir. Lefebvre'nin (1968) ortaya koyduğu kent hakkı, kent sakinlerinin kenti dönüştürme ve yeniden şekillendirme

hakkını savunur. Bu hak, yalnızca kenti kullanma değil, aynı zamanda kentün üretimine aktif biçimde katılma ve kentsel kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasını talep etme hakkını da içerir. İşçi sınıfı, kent hakkı mücadelesinin ön saflarında yer alarak kapitalist kentleşmenin yarattığı eşitsizliklere karşı kolektif bir güç oluşturabilir. Böylece işçi sınıfı, yalnızca kapitalist kentleşmenin mağduru değil; aynı zamanda bu eşitsizliklere karşı mücadele eden temel aktör olarak da önemli bir konuma sahiptir (Lefebvre, 1991; Harvey, 2003). Marx ve Engels'e atıfta bulunan kaynaklar, bireysel işçiler ile burjuvalar arasındaki çatışmaların zamanla iki sınıf arasında kolektif bir çatışmaya dönüştüğünü ve bu mücadelenin işçilerin sürekli genişleyen birliğiyle güçlendiğini belirtir. İşyeri işgalleri gibi eylemler, işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda kolektif bir özne olarak mücadele biçimlerinden biridir (Marx ve Engels, 1998; aktaran Kalfa Ataay, 2008).

Harvey'in ütopyacı vizyonu, kapitalist birikimin yarattığı eşitsizliklerin aşılabileceği ve kaynakların daha adil bir biçimde dağıtılabileceği bir toplumsal ve mekânsal düzeni içerir (Harvey, 2003). Bu hedef, yalnızca ekonomik reformları değil, aynı zamanda kentsel planlama ve mimari alanında köklü değişiklikleri de gerekli kılar. Kamu yararını ve toplumsal müşterekleri önceliklendiren, ekolojik sürdürülebilirliği gözeten ve tüm kent sakinlerinin katılımını teşvik eden planlama ve tasarım yaklaşımları, daha adil bir kent ütopyasına ulaşmada önemli adımlar oluşturur. Sonuç olarak, sosyal kent idealinin gerçekleşebilmesi hem mekânsal adaletin tesis edilmesini hem de yeni emek biçimlerinin sosyal haklarla buluşturulmasını zorunlu kılar. Kent, artık yalnızca barınma ve tüketim alanı değil; aynı zamanda üretim, yeniden üretim ve kolektif yaşamın örgütlendiği bir toplumsal fabrika haline gelmiştir. Bu nedenle, sosyal adalet arayışının kentsel ölçekte yalnızca fiziksel planlamaya değil; emek, yaşam ve mekânın birlikte yeniden tasarlandığı politik bir müdahale alanı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bu tez, aidiyet duygusunu yalnızca bireyin bir yere ya da topluluğa bağlılık hissi olarak değil, aynı zamanda sosyal adaletin sağlanması ve kolektif bilincin oluşması süreçleriyle yakından ilişkili bir toplumsal olgu olarak ele almaktadır. Aidiyet, bireylerin kendilerini bir topluluğun parçası olarak görmelerini sağlayan, ortak değerler ve kamusal yaşam deneyimleriyle güçlenen bir yapıdır. Özellikle erken Cumhuriyet dönemindeki sanayi yerleşkelerinde görüldüğü gibi, üretimle birlikte barınma, eğitim, sağlık ve kültürel hizmetlerin bir arada sunulması, sadece ekonomik değil, toplumsal bir bütünleşmeyi de amaçlamıştır. Bu durum, aidiyet duygusunun kolektif kimlik ve toplumsal dayanışma ile

nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Bu yönüyle aidiyet, mekânsal örgütlenme ve sosyal eşitlik hedefleriyle birlikte düşünülmesi gereken önemli bir unsurdur.

3. SÜMERBANK VE TÜRKİYE'DE SOSYAL FABRİKALAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından karşılaşılan en temel sorunlardan biri, uzun süren savaşların etkisiyle yıpranmış ve büyük ölçüde ortadan kalkmış olan sanayi altyapısının yeniden inşası olmuştur. Sermaye birikiminin yetersizliği, teknik altyapı eksikliği ve nitelikli işgücü kaybı gibi faktörler, erken Cumhuriyet yönetimini yeni bir ekonomik kalkınma stratejisi arayışına itmiştir. Bu bağlamda benimsenen en önemli yaklaşımlardan biri, devlet eliyle endüstrileşmeyi ve ekonomik gelişimi temel alan devletçilik politikasıdır (Göncü Berk, 2016). Bu politikanın en önemli araçlarından biri ise, 1933 yılında kurulan Sümerbank olmuştur. Sümerbank, yalnızca bir bankacılık kuruluşu olmanın ötesinde, Cumhuriyetin ekonomik ve endüstriyel altyapısının oluşturulmasında tarihi bir görev üstlenerek Türkiye'nin sanayileşmesine çok yönlü katkılar sunmuştur. Bu katkılar, devlet eliyle sanayi işletmelerinin kurulması ve yönetilmesi, bu işletmelerde çalışacak teknik personelin eğitilmesi, özel girişimlere kredi sağlanması ve bankacılık hizmetlerinin sunulması gibi temel görevleri kapsamıştır (Özelmas,1963; aktaran Göncü Berk,2016). Sümerbank'ın sanayi tesislerinin kuruluş mantığı ise, yalnızca üretim odaklı olmamış, aynı zamanda modern bir yaşam alanı sunarak toplumsal kalkınmayı da hedefleyen bütüncül bir yaklaşımla şekillenmiştir.

Resim 3.1. Sümerbank logosu ve kurum felsefesini özetleyen bir yazı (Eren, 2019)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan oldukça sınırlı ve yıpranmış bir sanayi mirası devralınmıştır. Yıllarca süren savaşlar, mevcut endüstriyel tesislerin zarar görmesine, birçoğunun elden çıkmasına ve yerli özel sermayenin tükenmesine neden olmuştur. Bu zorlu koşullar altında, sanayileşme, ekonomik kalkınmanın en etkili yolu olarak görülmüş ve bu doğrultuda çalışmalar hızlandırılmıştır (Tez, 2008). Ancak özel sektörün teknik bilgi ve beceriden yoksun olduğu ve özel işletmelerin kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde, devletin öncülüğünde sanayileşme hamlesi başlatılmıştır.

Bu bağlamda, sanayileşme sürecini etkin bir şekilde yönetmek amacıyla Sümerbank'ın kuruluşu gündeme gelmiştir. Sümerbank'ın temelini, daha önce kurulmuş olan ancak beklenen başarıyı gösterememiş bazı devlet teşebbüsleri oluşturmuştur. Özellikle Maadin Bankası'nın temel varlığı, Sümerbank bünyesine devredildikten sonra daha ciddi bir ekonomik etkinlik kazanmıştır (Toprak,2000). Sümerbank, 2262 sayılı kanun ile 1933 yılında resmi olarak kurulmuştur (Sümerbank,1973). Kuruluşunda, Devlet Sanayi Ofisi'nden devralınan dört fabrika (Bakırköy Pamuklu Dokuma, Feshane Yünlü Dokuma, Hereke İpekli

Yünlü Dokuma ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası) ile faaliyetlerine başlamıştır (Dölen,1992).

Sümerbank'ın kuruluş kanunu ile belirlenen temel işlevleri arasında, devlet içerisinde imalat, sanayi ve yatırım programlarının uygulanmasını sağlayacak şekilde kurulacak olan devlet fabrikalarının işletilmesi öncelikli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte, Sümerbank'a verilen diğer önemli görevler şunlardır:

1. Devlet Sanayi Ofisi'nden alınan fabrikaları işletmek ve özel kesimde faaliyet gösteren devlet ortaklarının Ticaret Kanunu hükümlerine göre yönetilmesini sağlamak.
2. Devlet sermayesi ile kurulacak olan işletmelerin etüt ve projelerini hazırlayarak, bu işletmelerin kurulmasını sağlamak.
3. Kendi fabrikaları ve diğer ülkelerdeki fabrikalar için işçi ve ustaların yetiştirilmesini sağlayacak okullar açmak ve yurt içinde ve yurt dışında öğrenci okutmak.
4. Sanayi işletmelerine kredi açarak bankacılık alanında faaliyette bulunmak.
5. Ülkede sanayinin gelişmesi için önlemler belirlemek ve bakanlıkça istenilen konular hakkında görüş oluşturmak (Toprak, 1998).

Sümerbank kısa sürede hızla örgütlenerek, bir yandan devralınan fabrikalarda modernleşmeye giderken, diğer yandan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda yeni fabrikaların kuruluşuna başlamıştır. Bu süreçte, pamuklu dokuma, yünlü dokuma, deri ve ayakkabı, kimya, toprak ve seramik, kağıt ve demir-çelik gibi çeşitli sektörlerde birçok üretim tesisi faaliyete geçirilmiştir (Toprak,1990; aktaran Göncü Berk,2016).

Türkiye'nin Erken Cumhuriyet döneminde devletçilik politikasının benimsenmesinin temel nedenleri arasında, 1930'lu yıllarda yaşanan dünya ekonomik buhranının etkisi, özel sektörün sermaye yetersizliği ve teknik bilgi eksikliği bulunmaktadır. Devletçilik, bu dönemde ekonomik kalkınmanın devletin doğrudan müdahalesi ve yönlendirmesiyle sağlanması gerektiği inancına dayanmıştır (Tezel, 1994; aktaran Göncü Berk,2016). Bu politika, milli sanayinin kurulması, ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve bölgeler arası ekonomik dengenin kurulması gibi hedefleri içermiştir.

Sümerbank, devletçilik politikasının hayata geçirilmesinde en önemli araçlardan biri olarak konumlanmıştır. Banka, devletin sanayi yatırımlarını gerçekleştiren ve yöneten temel

kurumu işlevini görmüştür. Sümerbank'ın kuruluş yasası, bankaya hem devletin kuracağı fabrikaları destekleme hem de özel sanayiye kredi sağlama görevini vermiştir. Bu çift yönlü rol, devletin ekonomik kalkınma sürecinde hem öncü yatırımcı hem de özel girişimi destekleyici bir yaklaşım sergilemesini mümkün kılmıştır. Ancak, Sümerbank modelinde devlet mülkiyetinin korunması ve devletçi yatırımcılık-işletmecilik çizgisinin belirgin bir özellik olduğu vurgulanmalıdır (Kuruç, 1987)

Devletin bu dönemdeki yönetim anlayışı, ekonomik faaliyetlerin merkezi bir kontrol mekanizması aracılığıyla yürütülmesini öngörmüştür. Sümerbank, çok sayıda sektördeki ekonomik faaliyetlerin banka aracılığıyla tek bir merkezden kontrol edilmesini sağlayan bir yapıya sahip olmuştur. Bu merkezîyetçi yaklaşım, sanayileşme sürecinin devletin stratejik hedefleri doğrultusunda planlanması ve yönlendirilmesi açısından önemli bir rol oynamıştır.

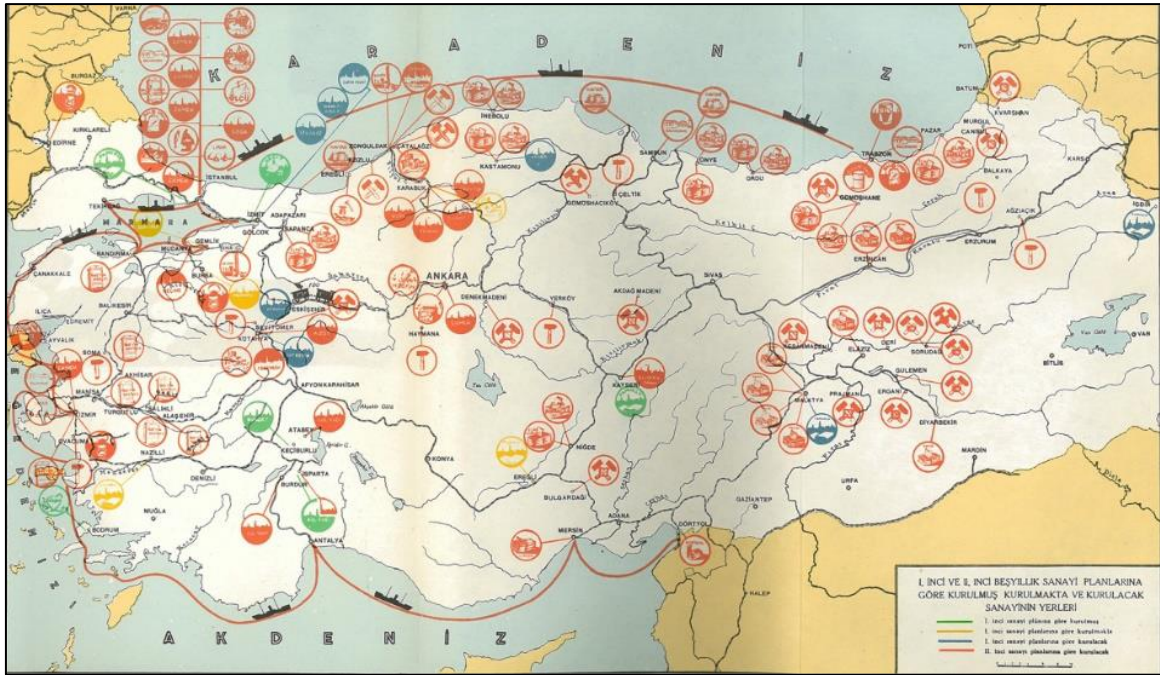
Türkiye'nin sanayileşme sürecinde dönüm noktalarından biri olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), 1933-1937 yılları arasında yürürlüğe konulmuştur. Bu plan, ülkenin endüstrileşme hedeflerini belirleyen ve bu hedeflere ulaşmak için izlenecek stratejileri ortaya koyan kapsamlı bir kalkınma planı olmuştur. BBYSP, devletçilik politikasının somut bir uygulaması olarak kabul edilebilir ve Sümerbank, bu planın hayata geçirilmesinde kilit bir role sahip olmuştur (Özelmas, 1994; aktaran Göncü Berk, 2016).

BBYSP kapsamında, ham maddesi yurt içinde bulunan veya yurt içinde yetiştirilmesi mümkün olan sanayi kollarına öncelik verilmiştir. Bununla birlikte, ham maddesi yurt içinde bulunmayan ancak üretim aşamalarının ülkeye önemli fayda sağlayacağı sanayi kolları da plan dahilinde değerlendirilmiştir. Plan, dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya gibi temel sanayi sektörlerini kapsamıştır.

Sümerbank'a, BBYSP çerçevesinde birçok yeni fabrikanın kurulması ve işletilmesi görevi verilmiştir. Bu fabrikalar, ülkenin çeşitli bölgelerinde, özellikle bölgeler arası ekonomik dengeyi sağlamak amacıyla genellikle Anadolu'nun iç kesimlerinde kurulmuştur. BBYSP kapsamında Sümerbank tarafından kurulan başlıca tekstil fabrikaları şunlardır:

1. Pamuklu Dokuma Fabrikaları: Kayseri, Nazilli, Ereğli ve Malatya. Ayrıca Bakırköy'deki mevcut fabrikanın işletilmesi ve genişletilmesi de plan dahilindedir.

2. Yünlü Dokuma Fabrikası: Bursa'da merinos koyunu yünü işleyecek bir kamgarn fabrikası (İnan, 2009).
3. Diğer Fabrikalar: Kendir fabrikası, demir sanayi tesisleri, bakır madeni işletmeleri, porselen fabrikası, çimento fabrikaları, deri ve deri ürünleri tesisleri, kimya sanayi tesisleri, gıda ve orman ürünleri tesisleri, selüloz-kağıt sanayi tesisleri gibi çok çeşitli alanlarda üretim tesisleri kurulmuştur (Toprak,1988; aktaran Balaban Varol, 2023)

Resim 3.2. BBKP kapsamında açılması planlanan fabrikalar (İnan, 1933; aktaran Eren, 2019)

BBYSP ve Sümerbank'ın çabaları sayesinde, Cumhuriyetin ilk sanayi mekanları olan fabrika yerleşkeleri hayata geçirilmiştir. Bu fabrikalar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik lokomotifleri olmuş ve buldukları bölgelerde önemli istihdam alanları yaratarak ekonomik kalkınmaya önemli katkılarda bulunmuşlardır (Toprak, 1988).

Sümerbank fabrikalarının kuruluş mantığı, salt ekonomik üretim kaygısının ötesine geçen, bütüncül bir kalkınma anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayış, fabrikaların yalnızca üretim birimleri olarak değil, aynı zamanda çalışanlarının ve çevrelerinin sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmasını öngörmüştür. Bu nedenle, Sümerbank fabrikaları genellikle geniş yerleşkeler halinde inşa edilmiş ve bu yerleşkelerde üretim tesislerinin yanı sıra lojmanlar, yemekhaneler, kreşler, okullar, sağlık ocakları,

kütüphaneler, sinemalar, spor alanları ve sosyal etkinlik mekanları gibi çeşitli yapılar da yer almıştır (Asiliskender, 2009).

Bu bütüncül yaklaşımın temelinde yatan düşünceler şunlardır:

1. İşçi Bağlılığını ve Verimliliğini Artırmak: Fabrika yerleşkelerinde sunulan sosyal olanaklar, işçilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayarak onların işlerine daha sıkı bağlanmalarına ve verimliliklerinin artmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Özellikle lojman imkânı, nitelikli personelin farklı bölgelerden gelmesini kolaylaştırmış ve işçi değişim oranlarını düşürmeye yardımcı olmuştur (Sümerbank, 1943).
2. Toplumsal Kalkınmaya Öncülük Etmek: Sümerbank fabrikaları, buldukları bölgelerde yalnızca ekonomik canlılık yaratmakla kalmamış, aynı zamanda modern bir yaşam tarzının öncüsü olarak toplumsal ve kültürel gelişime de katkıda bulunmuştur. Fabrika yerleşkelerindeki eğitim ve kültür olanakları, çalışanların ve çevre halkının bilgi düzeyini yükseltmeyi ve Cumhuriyet değerlerini yaygınlaştırmayı hedeflemiştir (Sümerbank, 1943).
3. Sanayi Toplumu Oluşturmak: Sümerbank fabrikaları, üreten, değer yaratan ve planlı bir yaşam alanı kuran mekanlar olarak, sanayi toplumunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fabrikalara bağlı kurulan yerleşim birimleri, kentleşme hareketlerini etkilemiş ve modern şehircilik anlayışının Anadolu'da yayılmasına katkıda bulunmuştur (Sümerbank, 1943).

Sümerbank fabrikalarının mimarisi de bu bütüncül yaklaşımı yansıtmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminin modernleşme ideolojisi, fabrika binalarının ve yerleşkelerinin tasarımında belirleyici bir rol oynamıştır. Fabrika binaları ve lojmanlar genellikle fonksiyonel ve sade bir estetiğe sahip olarak tasarlanmıştır. Fabrika yerleşkeleri genellikle gridal plan şemaları ile kurgulanmıştır. Bu planlama anlayışı, düzenli, sağlıklı ve sosyal ihtiyaçlara cevap veren yaşam alanları oluşturmayı amaçlamıştır. Yapıların tasarımında içinde gerçekleşecek işlevler ön planda tutulmuş ve mekanlar, bu işlevlerin gerektirdiği büyüklüğe sahip olacak şekilde düzenlenmiştir (Asiliskender, 2015). Bu yaklaşımla, verimli ve kullanışlı mekanlar yaratmak hedeflenmiştir. Fabrika yerleşkelerinde lojmanlar, okullar, sağlık tesisleri ve sosyal mekanlar, üretim birimleriyle birlikte entegre bir şekilde planlanmıştır. Bu entegrasyon, çalışanların günlük yaşamlarının kolaylaştırılması ve sosyal etkileşimlerinin artırılması açısından önemli bir unsur olmuştur. Fabrikaların konumu seçilirken, ülkenin gelişmişlik durumu da dikkate alınmış ve genellikle sanayi altyapısı

olmayan bölgelerde fabrikalar kurulmuştur. Bu durum, fabrikaların buldukları bölgelerde yeni yerleşim alanlarının oluşmasına ve kentsel gelişimin tetiklenmesine yol açmıştır. Kayseri, Ereğli ve Nazilli gibi şehirlerdeki Sümerbank fabrikaları, bu bölgesel kalkınma etkisinin somut örnekleridir (Balaban Varol, 2023).

3.1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası (1937)

Ege Bölgesi'nde yer alan Nazilli, Aydın ilinin en büyük ilçesi olup, Afyon, Denizli, Aydın ve İzmir illerini birbirine bağlayan E24 karayolu ile bu güzergâha paralel ilerleyen demiryolu hattı üzerinde stratejik bir konumda yer almaktadır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ise Büyük Menderes Nehri'nin 1,5 km uzağında, Yukarı Nazilli'nin ise 2 km güneyinde bir noktada, Aşağı Nazilli'nin evlerinin seyrekleştiği yerde Bozdoğan ile Nazilli arasındaki büyük şosenin yanında 267.147 m²'lik bir arazi üzerine kurulmuştur. İlçenin iklimi ve tarımsal özellikleri, özellikle pamuk tarımı için son derece elverişlidir. Bu durum, bölgede bir dokuma fabrikası kurulması kararının alınmasında etkili olmuştur.

Nazilli'de kurulan dokuma fabrikası ile demiryolu hattı arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, yalnızca hammaddelerin ve mamul ürünlerin taşınmasını kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda fabrika çalışanlarının işçi konutlarına ve ilçe merkezine ulaşımını da büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın temeli, 23 Ağustos tarihinde dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın katılımıyla atılmıştır (Toprak, 1988). Fabrika, 9 Ekim 1937 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından resmî olarak hizmete açılmıştır. Fabrikanın inşası sürecinde Sovyetler Birliği'nden hem finansal destek hem de teknik yardım alınmıştır (İnan, 1972). Tesisin proje çalışmaları, Sovyet uzmanlardan oluşan Turkstroj firması tarafından yürütülmüş; mimari tasarımı ise Ivan Sergeyeviç Nikolayev tarafından gerçekleştirilmiştir (Fabrika Arşivi).

Resim 3.3. Atatürk Nazilli Fabrikası'nın açılış töreninde (Sümerbank, 1946)

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası yerleşkesi, yalnızca üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü bir sanayi alanı olmanın ötesinde, kapsamlı bir sosyal yaşam alanı olarak da tasarlanmıştır. Fabrika yönetimi tarafından çalışanların barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla memurlar için 97, işçiler için ise 341 adet görev evi tahsis edilmiştir. Yerleşke içerisinde çalışanların sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak üzere bir revir, 40 yatak kapasiteli bir hastane, eczane ve laboratuvar gibi sağlık birimleri de oluşturulmuştur.

Resim 3.5. Nazilli Basma Fabrikası açılışından bazı kareler (Eren, 2019)

3.1.1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda sosyal uygulamalar

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken sanayileşme hamlelerinden biri olan Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, yalnızca bir üretim merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda çalışanlarının refahını ve yaşam kalitesini artırmaya yönelik kapsamlı sosyal uygulamaları hayata geçirerek "sosyal fabrika" niteliğini kazanmıştır (Yaşdağ, 2021). Bu sosyal uygulamalar, fabrikanın kurulduğu dönemin sosyo-ekonomik koşulları göz önüne alındığında, çalışanlara sunulan ayrıcalıklı imkanları ve fabrikanın toplumsal rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndaki sosyal uygulamalar, sağlık hizmetlerinden beslenme olanaklarına, giyim yardımlarından barınma imkanlarına ve çocukların eğitimi için kurulan kreş ve okullara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Lefebvre'nin (1968) kentsel mekan yalnızca fiziksel bir yapı olarak değil, yaratıcı ve özgürleştirici bir mekandır düşüncesini Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndaki sosyal fabrika yerleşkesinde görmek mümkündür. Fabrika, bünyesindeki işçilere nitelikli çalışma ortamı sağlamak için, sosyal uygulamalara mekanlar yaratarak farklı etkinlikleri desteklemiştir.

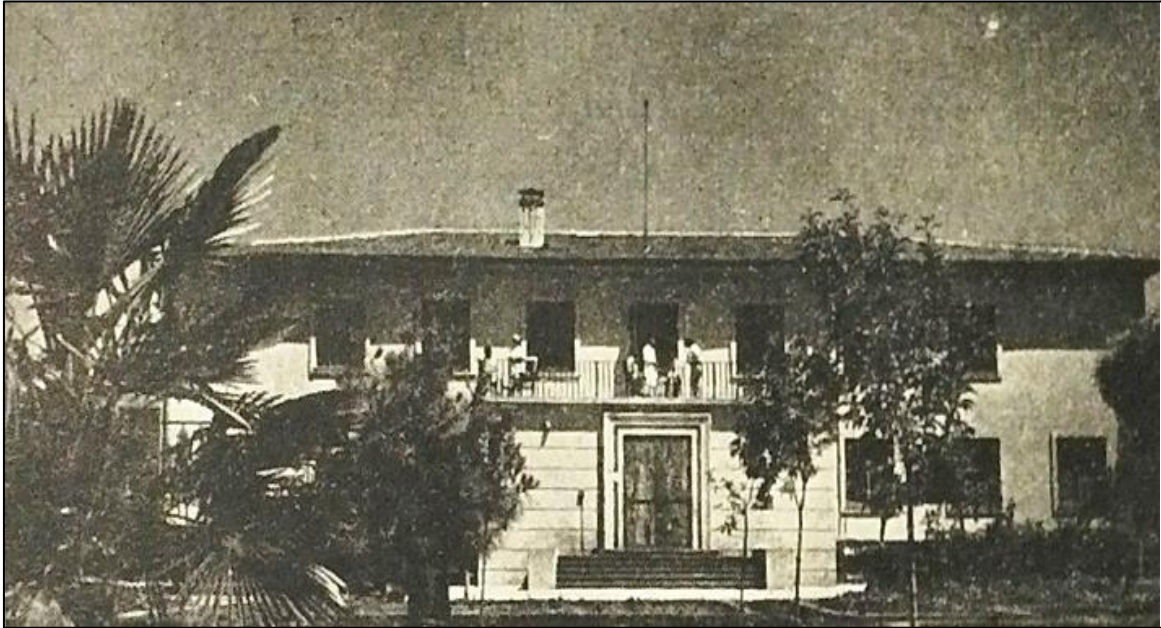

Resim 3.6. Rus mimarlar tarafından Nazilli Basma Fabrikası için yapılan çizimler (Eren, 2019)

Sağlık

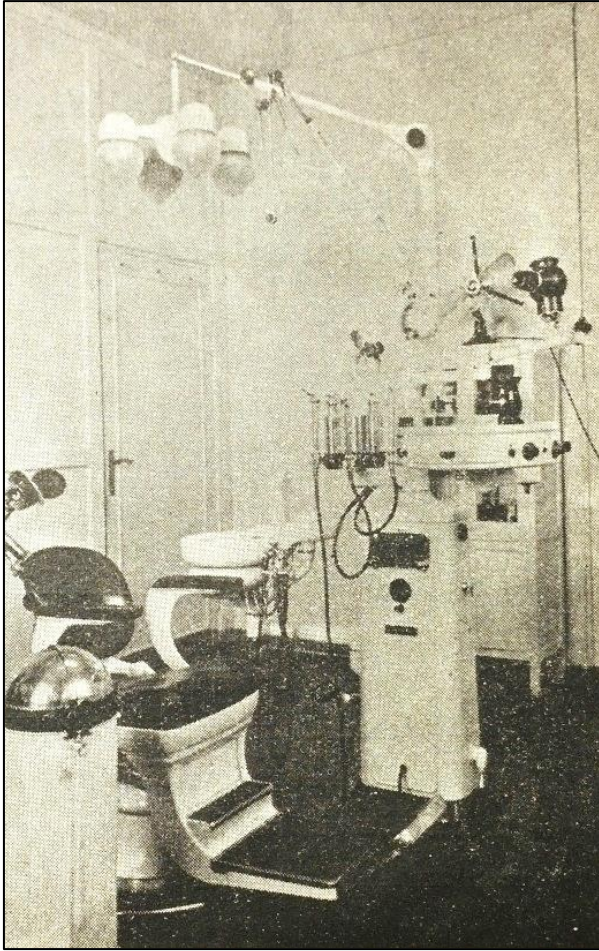
Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, çalışanlarının sağlığına verdiği önemi, bünyesinde kurduğu kapsamlı sağlık tesisleri ve sunduğu hizmetlerle somutlaştırmıştır. Fabrika yerleşkesi içerisinde 40 yatak kapasiteli bir hastane tahsis edilmiş olup, bu hastanede röntgen, ameliyat tesisleri, diş, hariciye, dahiliye, sarı hastalıklar (bulaşıcı hastalıklar) ve kadınlar kısımları ile donatılmış bir laboratuvar bulunmaktadır. Fabrika hastanesinin, ilçede henüz bir hastane bulunmadığı dönemde kurulmuş olması, işçilerin olası iş kazaları ve sağlık sorunlarına karşı gösterilen hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır (Yaşdağ, 2021).

Fabrika, sağlık kuruluşlarında tedavi edilemeyen hastaları fabrika dışındaki diğer hastanelerde, hatta yurt dışında tedavi ettirerek çalışanlarına üst düzey bir sağlık hizmeti sunmuştur. Yerleşke içerisinde hastane ve revirlerin varlığı da sağlık hizmetlerine kolay erişimi sağlamıştır. Koruyucu sağlık ve güvenlik önlemleri kapsamında, işçilere gerekli korunma araçları dağıtılmış ve iş kazalarına karşı çeşitli önlemler alınmıştır. Fabrika duvarlarının işçi sağ-lığının korunmasına yönelik uyarı levhalarıyla donatılması da bu konuya verilen önemi göstermektedir. Bölgede yaygın olan sıtma hastalığına karşı fabrikanın sağlık ekibi aktif çalışmalar yürütmüş ve halkın bu hastalıktan kurtulmasına önemli katkılar sağlamıştır (Yaşdağ, 2021).

Resim 3.7. Nazilli Basma Fabrikası hastanesi (Sümerbank, 1946)

Çalışanların sağlığına ilişkin projelerin yanı sıra güvenliklerini de dikkate almış, iş güvenliğine büyük önem verilmiş ve iş güvenliği komitesi kurulmuştur. Bu komite, düzenli olarak toplanarak işçi sağlığı ve iş güvenliği konularını görüşmüştür. Fabrika ayrıca, gezici hastane aracıyla da çalışanlarına sağlık hizmeti sunarak erişimi kolaylaştırmıştır. İşçi banyolarının yanı sıra hamamın da fabrika bünyesinde yer alması, çalışanların hijyenine verilen önemi göstermektedir (Yaşdağ, 2021).

Resim 3.8. Nazilli Basma Fabrikası diş kliniği (Sümerbank, 1946)

Fabrikada alışanlara doğum ve ölüm yardımı yapılmış, ayrıca çalışanların ve yakınlarının tedavi ve ilaç giderleri de karşılanmıştır. Zehirli gazlarla temas edilen bölümlerde çalışan işçilere günlük taze süt dağıtılması da dikkat çekici bir uygulamadır. Fabrika doktorları, belirli aralıklarla işçi ve memurlara tifo ve tetanos aşıları yapmış, kilo ve tansiyonlarını ölçerek sağlıklarını takip etmiştir. Ağır ateşli hastaların bakımı evlerinde yapılmış, gerektiğinde hastalar başka hastanelere sevk edilmiştir (Meydan, 2023).

Resim 3.9. Nazilli Basma Fabrikası sağlık heyeti (Sümerbank, 1946)

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, bünyesinde hamam bulunan Sümerbank fabrikaları arasında yer almaktadır. Söz konusu hamamın temelleri, fabrikanın inşası sırasında atılmıştır. Fabrikanın inşaatını gerçekleştiren Rus ekip, inşaat sürecinde çalışan işçilerin temizlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bu hamamı inşa etmiştir. Fabrikanın faaliyete geçmesinin ardından, hamam öncelikli olarak fabrika işçileri tarafından kullanılmakla birlikte, aynı anda 10 ila 15 kişiye hizmet verebilecek kapasitede tasarlanmıştır. Zamanla bu hizmet, fabrika çalışanlarının yanı sıra yerel halka da sunulmuştur. Bu bağlamda, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Hamamı'nın, kentte modern banyo ve tuvalet kültürünün yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Sümerbank'ın bu kapsayıcı sağlık politikası bölgesel düzeyde de sosyal devletin sağlık hizmeti sunumundaki eksikliklerini telafi eden bir rol üstlenmiştir. Kendi sağlık tesislerinde tedavi edilemeyen hastalar, devlet hastanelerine ya da ileri tetkik ve tedavi olanaklarının bulunduğu yurtdışındaki sağlık kurumlarına yönlendirmesi fabrika işçilerine ve ailelerine verilen değerın önemli bir göstergesidir.

Sonuç olarak Sümerbank, yalnızca bir sanayi üretim kurumu değil, aynı zamanda sosyal refahı önceleyen, işçi sağlığını sistematik ve kurumsal bir biçimde güvence altına alan örnek

bir kamu kuruluğu olarak Erken Cumhuriyet Dönemi işçi sağlığı tarihine önemli bir katkı sunduğu söylenebilir.

Yemekhaneler ve beslenme olanakları

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası yemekhanesi, fabrikalarla birlikte inşa edilmiş düzenli ve temiz bir ortam sunmaktaydı. Burada çalışanlara ücretsiz, sağlıklı, lezzetli ve besleyici yemekler sunularak fabrikanın gerçek anlamda bir "iş ve aş kapısı" olduğu gösterilmiştir (Balaban Varol, 2023). Hatta yemeklerin müzik eşliğinde verilmesi, çalışanlara daha keyifli bir ortam sunma amacını taşımaktadır. Yemekler genellikle açık büfe olarak sunulmuş ve çeşitli mezeler hazırlanmıştır. Oruç tutan işçilere yemeklerini akşam alma veya karşılığında ücret alma imkanı tanınması da fabrikanın çalışanlarına gösterdiği saygının bir örneğidir (Yaşdağ, 2021).

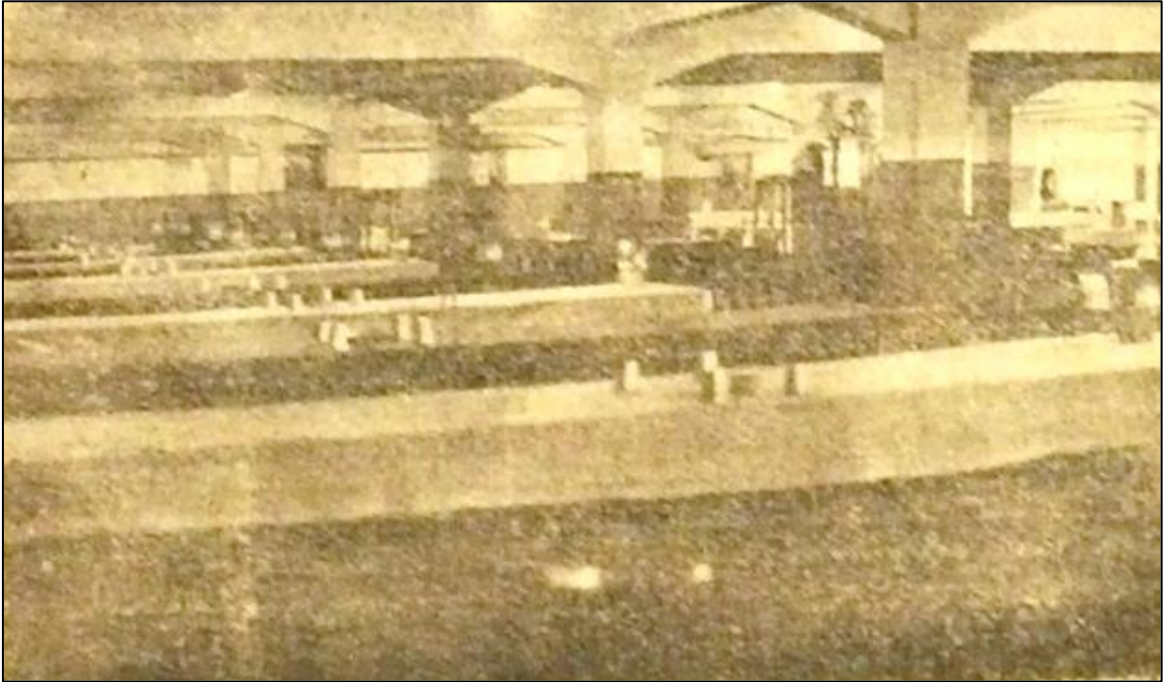
Resim 3.10. Nazilli Basma Fabrikası yemekhanesi (Sümerbank, 1946)

Fabrika bünyesinde bulunan fırın, çalışanların ve ailelerinin temel ihtiyaçlarından olan ekmeğin her sabah pişirilip satıldığı bir birimdir. Ekmekler, işçiler adına açılan karnelerle satın alınmış ve ay sonunda toplam bedel maaşlarından kesilmiştir. Kabarık, pişkin, gözenekli ve kıvrımlı ekmeklerin tadı ve görünümü, satıldığı dönemde uzun kuyruklar

oluşmasına neden olmuş ve birçok Sümerbanklının anılarında özel bir yer edinmiştir (Doğan, 2007; aktaran Aydın, 2017).

Resim 3.11. Nazilli Basma Fabrikası memur yemek salonu iç mekân (Sümerbank, 1946)

Resim 3.12. Nazilli Basma Fabrikası işçi yemek salonu iç mekân (Sümerbank, 1946)

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde devlet, sanayileşme hamleleri doğrultusunda yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda fabrika çalışanlarının ve onların ailelerinin sosyal ve ekonomik yaşamlarını da kapsamlı biçimde düzenlemeye önem verdiği görülmektedir. Bu çerçevede, işçilerin temel ihtiyaçlarını fabrika yerleşkeleri içerisinde karşılayabilmeleri hedeflenmiş; bu amaçla, günümüzde “ekonomik fabrika marketleri” olarak tanımlanabilecek satış birimleri, fabrika kompleksleri bünyesinde hizmete açılmıştır. Bu uygulama hem iş gücünün sürekliliğini sağlama hem de çalışanların yaşam standartlarını yükseltme politikasının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Fabrika yerleşkeleri içerisinde yer alan yemekhane, işçi kantini, fırın ve ekonomi birimleri sayesinde çalışanlar, temel ihtiyaçlarının büyük bir kısmını fabrika bünyesinde karşılayabilme imkânına sahip olmuşlardır. Ekonomik marketleri ile de işçi ve memurların temel ihtiyaç maddelerine uygun fiyatlarla ulaşmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda Sümerbank ekonomaları, yalnızca işçilere temel tüketim malzemelerini uygun fiyatlarla temin eden birer fabrika marketi olmanın ötesine geçerek, aynı zamanda üretilen malların sergilendiği ve dışarıdan gelen ziyaretçilerin bu ürünlere erişim sağlayabildiği fabrika satış mağazaları işlevini de üstlenmiştir. Böylece Sümerbank ekonomaları, hem iç tüketimi düzenleyen bir sosyal hizmet aracı hem de fabrikanın üretim kapasitesini tanıtan bir vitrin görevi gördüğü düşünülebilir.

Ayrıca ekonomik ilkelere uygun olarak ancak şehir piyasasından daha düşük fiyatla satış yapma şartıyla, bir kasap ve bir manava ihale yoluyla yer tahsis edilmiştir. Söz konusu uygulama, yalnızca temel gıda ihtiyacının karşılanmasına yönelik olmayıp, aynı zamanda Cumhuriyet'in Anadolu'da benimsetmeye çalıştığı modern yaşam biçiminin somut ve anlamlı bir yansıması olarak değerlendirilmelidir (Eren, 2019).

Bu bağlamda fabrika, çalışanlarının temel ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Yaşdağ (2021)'in da bahsettiği gibi müzik eşliğinde bol çeşitli yiyeceklerin fabrika işçilerinin daha keyifli bir yemek molası vermesine ve kendilerine değer verilen bir ortamda hissetmelerine neden olmuş olabilir.

Resim 3.13. Nazilli Basma Fabrikası ekonoması (Sümerbank, 1946)

Giyim yardımları

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ülke genelinde yaşanan bez (kumaş) ve giyim sıkıntısı, Sümerbank fabrikalarının çalışanlarına yönelik giyim yardımlarının önemini artırmıştır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, bir dokuma fabrikası olarak bu ihtiyaca duyarlı davranmış ve çalışanlarına giyim yardımı yapmıştır. Sümerbank fabrikalarının kurduğu okullarda okuyan öğrencilerin barınmaları yanında beslenmeleri ve giyinmeleri de fabrikalar tarafından sağlanmıştır. Ayrıca fabrika, çalışanlarına ve hatta halka ıskarta basma (defolu kumaş) dağıtarak onların tekstil ihtiyaçlarına dolaylı yoldan destek olmuştur. Bu uygulamalar, çalışanların temel giyim ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmuş ve fabrikanın sosyal sorumluluk anlayışının bir göstergesi olmuştur (Eren, 2019).

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası tarafından sağlanan giyecek yardımları sayesinde fabrika çalışanları, yalnızca mesleki ihtiyaçlarını karşılayan iş kıyafetlerine değil, aynı zamanda günlük yaşamda kullanabilecekleri ayakkabı, gömlek, takım elbise, gocuk, palto, manto, deri ceket ve çizme gibi çeşitli giysilere de erişim imkânı bulmuşlardır. Bu yardımlar, pek çok işçi için yaşamlarında ilk defa yeni, estetik, kaliteli ve şık giysiler giyme olanağı sağlamış olabilir. 1970'li yıllardan itibaren bu yardımların bir kısmının alışveriş çekleri aracılığıyla yapılmaya başlanması, çalışanlara kendi tercihlerine göre giyim ürünleri

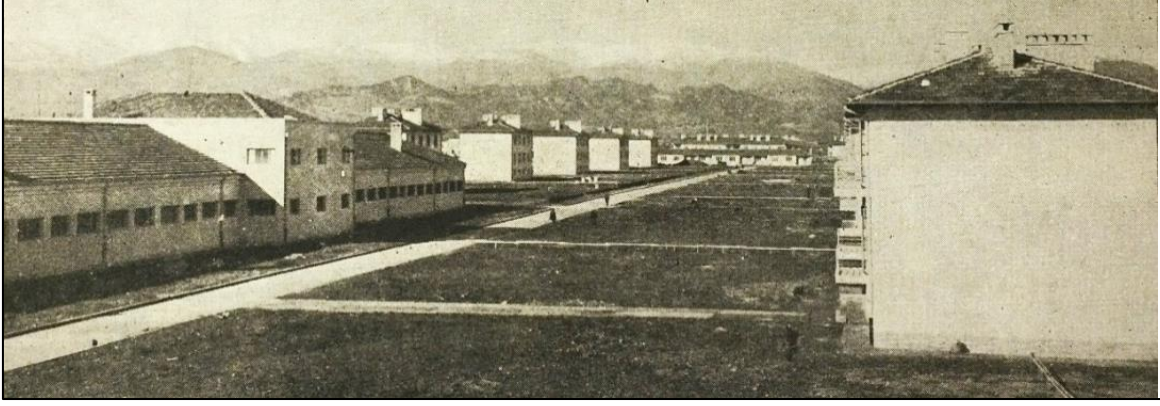
seçebilme özgürlüğü tanımıştır. Yılda iki kez dağıtılan ücretsiz giysiler ve alışveriş çekleri, işçilerin aile ekonomisine anlamlı bir katkı sunmuştur. Sümerbank tarafından yapılan bu tür yardımlar, yalnızca maddi destek sunmakla kalmamış; aynı zamanda Cumhuriyet'in kılık kıyafet devrimi çerçevesinde çağdaş birey anlayışının toplumda yerleşmesine hizmet etmiştir.

Resim 3.14. Nazilli basmasının tanıtımı (Eren, 2019)

Lojmanlar ve barınma olanakları

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası içerisinde, şehir dışından gelen işçi ve memur ailelerinin barınma sorununu çözmek amacıyla "Vazife Evleri" (lojmanlar) inşa edilmiştir. Lojmanlar, fabrika alanının tam karşısında, iki tarafı ağaçlı Hürriyet Caddesi ile ayrılan bir konumdadır. Lojmanlar, içinde oturanın fabrikadaki görevine göre farklı genişliklerde tasarlanmıştır. Evliler için ayrı, bekârlar için ayrı tipte fabrika konutları inşa edilerek çalışanların farklı ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank adlı eserde belirtildiği üzere, Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi, memurlarına 97, işçilerine ise 341 adet vazife evi tahsis ederek camia içinde personeline en geniş imkânı sağlamıştır (Balaban Varol, 2023).

Resim 3.15. Nazilli Basma Fabrikası işçi lojmanları (Sümerbank, 1946)

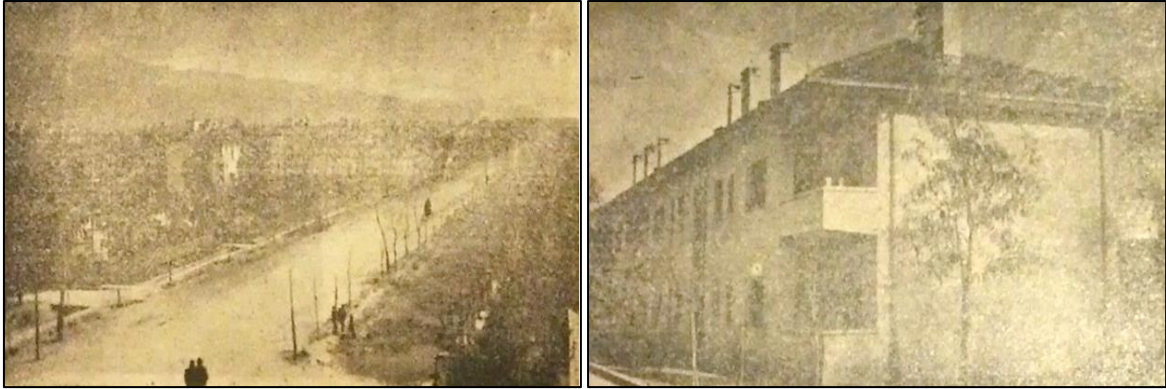
Resim 3.16. Nazilli Basma Fabrikası misafirhanesi ve bekar memurlar yurdu (Sümerbank, 1946)

Ayrıca fabrika yönetimi, fabrika tarafından sağlanan konutlar tüm çalışanların ihtiyacını karşılamadığında, çalışanlarını yapı kooperatifleri kurmaya teşvik ederek kendi evlerine sahip olmalarına destek olmuştur. Yine fabrika bünyesinde bulunan misafirhane, şehir dışından gelen ziyaretçiler ve geçici konaklamalar için önemli bir imkân sunmuştur. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndaki iskân oranlarının, Sümerbank genelindeki iskân oranlarından daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Uzun yıllar (10-15 yıl) aralıksız çalışan ve kalifiye işçilere, belirli şartlar altında fabrika mülkiyetindeki bazı evlerin mülkiyeti devredilmiştir. Bu konutlarda 20 yıl barınan işçiler ise evin tamamen sahibi olmuşlardır. Lojman dışında kalan işçilerin kolaylıkla işe gidip gelmelerini sağlayan meşhur "Gıdı Gıdı" treni de fabrikanın önemli bir sosyal uygulaması olarak kayıtlara geçmiştir (Öreoğlu ve Palabıyık, 2004). Yalnızca temel barınma sorunlarının değil, aynı zamanda çalışanlarının

barınma ile ilgili mülk edinme gibi konularda da politika geliştirmesi, bireylerin yaşamlarına verilen değeri göstermektedir.

Sümerbank'ın fabrika yerleşkeleri içerisinde inşa edilen lojmanlar ve bu konutlara entegre edilen sosyal donatılar, Erken Cumhuriyet Dönemi sanayi politikalarının yalnızca üretime değil, aynı zamanda emek gücünün korunmasına ve sürekliliğine odaklanan bütüncül yaklaşımını yansıtılmaktadır. Bu yapılaşmanın temel amacı, çalışanları kuruma bağlamak, iş gücü devrini azaltmak ve üretkenliği artırmak olduğu düşünülebilir. Bu doğrultuda, içinde banyo, duş ve çamaşırlık gibi temel hijyen olanakları bulunan; ayrıca yaklaşık 250 metrekarelik bir bahçeye sahip, düzenli ve sağlıklı yaşam alanları inşa edilmiştir. Söz konusu konutlar, yalnızca işçilerin fiziksel sağlığını korumakla kalmamış, aynı zamanda yaşam standartlarını yükselterek toplumsal refahın artırılmasına katkı sağlamıştır.

Buna ek olarak, fabrika kampüslerinde yer alan spor alanları, okuma odaları, sinema salonları ve kantinler gibi sosyal ve kültürel mekânlar aracılığıyla, çalışanların boş zamanlarını verimli değerlendirmeleri ve toplumsal ilişkiler kurmalarını teşvik edildiği düşünülebilir.

Resim 3.17. Nazilli Basma Fabrikası işçi mahallesi ve usta evleri (Sümerbank, 1946)

Resim 3.18. Nazilli Basma Fabrikası treni gıdı gıdı (URL-2)

Kreşler ve okullar

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, kadın işçilerin iş gücüne katılımını teşvik etmek ve çocuklarının güvenli bir ortamda bakımını sağlamak amacıyla kreş imkânı sunmuştur. Fabrika kreşinde 70 yataklı mekanlar ve 460 metrekarelik bir çocuk bahçesi tasarlanmıştır. Sümerbank fabrikaları bünyesindeki kreşler genellikle üç vardiya düzeninde hizmet vererek gece vardiyasında çalışan annelerin de çocuklarını bırakabilmelerine olanak tanımıştır. Kreşe devam eden çocukların ihtiyaç duyduğu çocuk bezlerinin fabrikada üretilmesi, fabrikanın kadın çalışanlarına verdiği önemin somut bir göstergesidir (Bigat, 2017). Emekli bir işçi şu sözlerle aktarmaktadır:

“Çocuklarımızı rahatlıkla bırakıyorduk. İki çocuğum da kreşe gitti... yaş gruplarına göre mamalar çıkardı, emzirme saatlerimiz vardı. Çok yakındı kreş, hemencecik çocuğuma ulaşabiliyordum” (Erturun, 2024).

Memur emeklisi bir başka kişi ise kreşteki titizliği ve özeni şu sözlerle aktarmaktadır:

“Sabah Sümerbank’a gittiğimizde önce çocukların derecelerini alırdık. Eğer ateşli çocuk varsa... annesini çağırır, doktora gönderirdik... 0-2 yaş, 2-4 yaş, 4-6 yaş diye üç grubumuz vardı... sabah çocukların bezlerini, kıyafetlerini kreşin kendi bezi ve

kıyafetiyle değiştirir, evden getirdikleri çamaşırları poşetlere koyup çekmecelere koyardı. Bütün ocukların kendi çekmecesi vardı... bir kere sabahtan, bir kere oğleden sonra emzik saatleri vardı... 6 aydan sonra da ek gıdalara geçilirdi. Bunların hepsi kreşte hazırlanırdı” (Erturun, 2024).

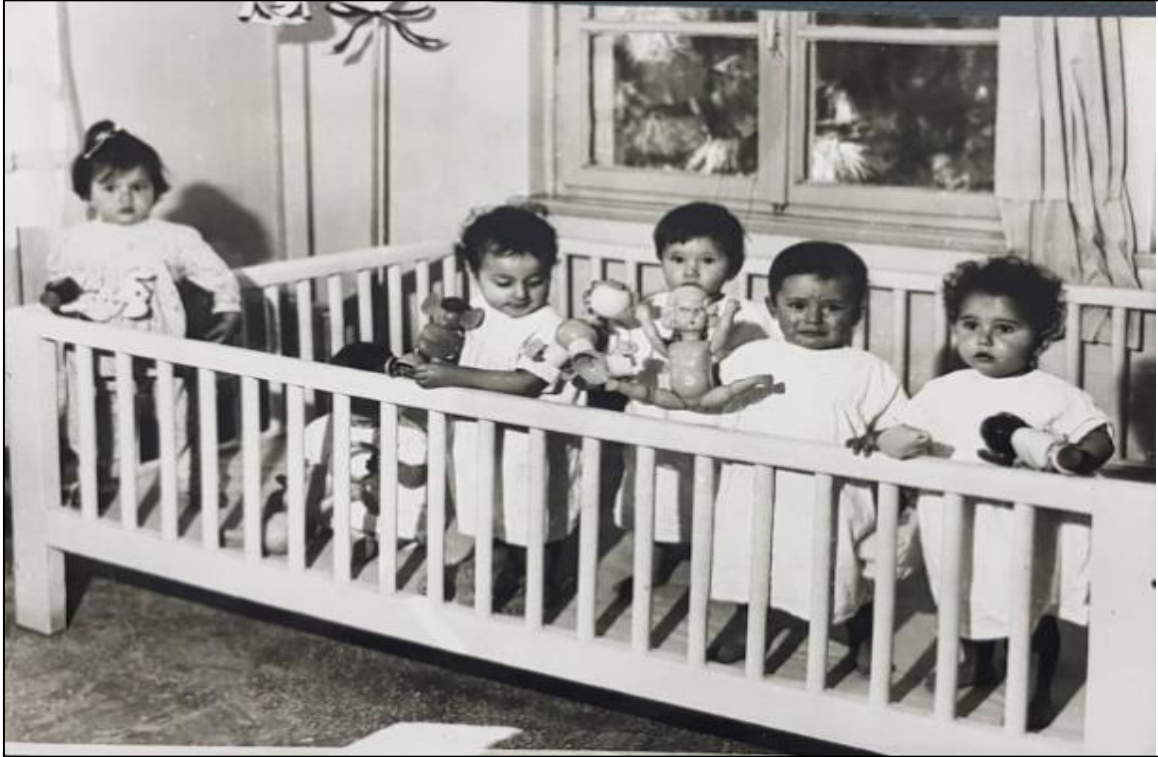

Resim 3.19. Nazilli Basma Fabrikası kreşi (Meydan, 2023)

Fabrika kreşlerinde kalan çocuklar, dzenli aralıklarla fabrika hastanesinde grevli doktor ve sağlık personeli tarafından muayene edilmiştir. Kreşte, bakıcıların yanı sıra bir hemşire grevlendirilmiş; çocukların tıbbi izlemi doğrudan uzman gzetiminde yurutulmuştur. Tım ilaç, tedavi ve sağlık hizmetleri ucretsiz sunulmuş, gerektiğinde çocuklar fabrika hastanesine sevk edilmiştir. Ayrıca, kreş ve lojmanlarda yaşayan tım çocuklara yonelik aşılama uygulamaları da fabrika hastanesi aracılığıyla ve ucretsiz olarak gerçekleştirilmiştir. Çocukların kreşte giyecekleri kıyafetler de fabrika tarafından temin edilerek ailelerin ekonomik yuku hafifletilmiştir (Erturun, 2024).

Sumerbank Nazilli Basma Fabrikası bunyesinde kurulan kreş, emzirme odası ve ocuk bahçesi gibi tamamlayıcı sosyal hizmetler, ozellikle kadın işçilerin çalışma yaşamına katılımını destekleyen onemli kurumsal uygulamalar arasında yer almıştır. Kreş sayesinde anneler, çocuklarının guvenli bir ortamda, nitelikli bakım altında olduğunu bilerek çalışma hayatına devam edebilmiştir. Bu durum hem iş gucu surekliligini sağlamaya hem de kadın

çalışanların verimliliğini artırmaya katkı sunduğu söylenebilir. Uzun yıllar Aydın ilinde fabrika dışında alternatif bir kreşin bulunmaması, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası kreşini yalnızca çalışanlar için değil, çevre halk için de cazip hale getirmiştir. Bu bağlamda fabrika, doğum ve çocuk yardımlarıyla birlikte sunduğu bakım hizmetleri sayesinde evli ve çocuk sahibi kadınların istihdamını teşvik etmiş; bölgesel düzeyde kadın istihdamına ve aile refahına katkı sağlamada önemli rol oynamıştır. Çocukların bakımı konusunda ailelere verilen destek, sosyal anlamda toplumu düzenleyen ve yaşamı kolaylaştıran bir durumdur.

Resim 3.20. Nazilli Basma Fabrikası kreşi çocuklar (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası arşivi)

Sümerbank Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, çalışanlarının mesleki ve kişisel gelişimine büyük önem vermiş ve bu doğrultuda çeşitli eğitim olanakları sunmuştur. Fabrika bünyesinde açılan okuma-yazma kursları, özellikle okuma yazma bilmeyen binlerce işçinin bu beceriyi kazanmasına ve ilkokul diploması almasına olanak sağlamıştır. Bu kurslar, Harf Devrimi'nin ve Cumhuriyet kültürünün yerleşmesine önemli katkılar sunmuştur (Bigat, 2017). Fabrikada verilen kurslar sadece okuma-yazma ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda mesleki ve teknik eğitimler de verilmiştir. Dokumacılık, elektrikçilik ve kaynakçılık gibi alanlarda uzman işçiler yetiştirilmiş ve bu kursları başarıyla tamamlayanlara Milli Eğitim

Müdürlüğü onaylı diplomalar verilmiştir (Buğdaycı,1996). Bu durum, fabrikanın sadece bir üretim merkezi değil, aynı zamanda bir mesleki eğitim işlevi gördüğünü göstermektedir.

Resim 3.21. Nazilli Basma Fabrikası kursu ve çalışan işçiler (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası arşivi)

Fabrika bünyesinde bir de ilkokul (Sümer İlkokulu) bulunmaktadır ve burada işçi çocukları başta olmak üzere 980 öğrenci eğitim görmüştür. Sümer İlkokulu'nun ayrıca bir ana sınıfı da bulunmaktadır. Bu okullarda verilen eğitim sayesinde her yıl yaklaşık 20 öğrenci diploma alarak ortaokula ve sanat okuluna devam etme imkânı bulmuştur. Fabrika bünyesinde işçilere mesleki eğitim verilen bölümler ve beş sınıflı bir okuma yazma kursu da mevcuttu. Bu okuma yazma kursları sayesinde okuma yazma bilmeyen binlerce işçiye diploma verilmiştir. Örneğin 1947 yılında fabrikada okuma yazma kursuna devam eden işçi sayısı 104'tür (Bigat, 2017). Çalışanların ailelerin eğitimi konusunda fabrika tarafından geliştirilen politikalar sosyal anlamda ilerici bir vizyona işaret eder.

Resim 3.22. Nazilli Basma Fabrikası müdürü Hayri Toker'in Sümer İlkokulu açılışı (Sümerbank, 1946)

Sümerbank fabrikaları, ülkeye ve kendi bünyesine gerekli usta ve işçileri yetiştirmek amacıyla okullar açmak gibi önemli bir misyon üstlenmiştir. Fabrika çalışanlarına, kreşten yükseköğrenime kadar eğitim-öğrenim desteği verilmiştir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde Sümerbank bursu ile birçok genç yurt dışına eğitime gönderilmiş ve tahsillerini tamamladıktan sonra ülkesine dönerek fabrikalarda görev almışlardır. İlerleyen yıllarda fabrika çalışanları, yardıma muhtaç ailelerin başarılı çocuklarına destek olmak amacıyla Sümer Vakfı'nı kurmuştur. Sümerbank fabrikalarındaki okullar, sadece eğitim vermekle kalmayıp, aynı zamanda "hayat mektepleri" olarak işçilere okuma-yazma, temizlik, giyinme ve spor gibi konularda da eğitim vermişlerdir. Fabrikada ayrıca Sümer Çocuk Kütüphanesi de bulunmaktadır (Doğan, 2007). Eğitim temel bir yaşam hakkı olmanın yanında sosyal fabrika olmanın da en önemli bileşenlerinden biri olmuştur.

Sümerbank, fabrika çalışanlarının yanı sıra gençlerin eğitimi için de önemli adımlar atmıştır. Cumhuriyetin erken dönemlerinde, kısıtlı imkanlara rağmen Sümerbank bursu ile gençler yurt dışına eğitime gönderilmiş ve tahsillerini tamamladıktan sonra ülkeye dönerek fabrikalarda görev almışlardır. Yurt içinde de öğrenci okutmaya önem verilmiş ve yaz aylarında öğrencilere Sümerbank kuruluşlarında staj imkânı tanınmıştır. 1941 yılından itibaren öğretmenlerin ve öğretim araçlarının artırılmasıyla işçi ve ustaların sistematik bir şekilde yetiştirilmesi sağlanmıştır. Fabrikalarda açılan çıraklık okulları da köylü çocuklarına hem okuma-yazma hem de mesleki eğitim imkânı sunmuştur (Güneş, 2005).

Resim 3.23. Sümerbank'tan burs alan öğrencilerle ilgili haber (URL-1)

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası bünyesinde 1946 yılında açılan Sümer İlkokulu, uzun yıllar boyunca bölgede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiş ve 2014 yılında kapanmıştır. Sümer İlkokulu'nda ayrıca okul öncesi çocuklara yönelik bir ana sınıfı da bulunduğu söylenebilir. Fabrika ilkokulundan her yıl yaklaşık 20 öğrenci diploma alarak ortaokula ve sanat okuluna devam etmiştir. Fabrikanın eğitim faaliyetlerine verdiği önem,

ilçede de eğitim faaliyetlerinin artmasına ve halkın okuma yazma oranının yükselmesine katkı sağlamıştır (Meydan, 2023).

Sümerbank'ın eğitim misyonu sadece fabrika çalışanları ve çocuklarıyla sınırlı kalmamıştır. Kurum, ülkenin çeşitli alanlarda ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetişmesi için de önemli rol oynamıştır. Teknik üniversiteler ve sanat enstitüleri başta olmak üzere çeşitli yükseköğretim kurumlarında öğrenciler desteklenmiş ve bu öğrencilerin mezun olduktan sonra Sümerbank bünyesinde görev almaları sağlanmıştır. Bu uygulamalar, Sümerbank'ın Cumhuriyetin kalkınma hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol üstlendiğini göstermektedir (Meydan, 2023). Fabrikalar eğitim hakkını bireyin yaşamının her kademesinde farklı şekillerde desteklemiştir. Bir fabrikanın sosyal hakları içselleştirerek kendi bünyesinde mesleki anlamda profesyoneller yetiştirmesi ve halkın her kademesini eğitime yönlendirmesi vizyoner bir bakışın göstergesidir.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda yürütülen eğitim faaliyetleri arasında Bigat (2007)'nin de bahsettiği gibi okuma-yazma kursları, mesleki eğitimlerden daha öncelikli ve temel bir yer tutmuş olabilir çünkü okuma-yazma bilmeyen bireylere mesleki beceriler kazandırmak oldukça güç olduğu ifade edilebilir. Erken Cumhuriyet Döneminde Sümerbank fabrikalarında istihdam edilen işçilerin önemli bir kısmının eğitim düzeyinin düşük, hatta okuryazar bile olmaması, bu kursların gerekliliğini ve işlevselliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle fabrikalarda açılan okuma-yazma kursları hem üretim sürecinin verimliliğini artırmak hem de bireysel ve toplumsal gelişimi desteklemek açısından kritik bir rol üstlenmiştir.

Resim 3.24. Nazilli Basma Fabrikası İlkokulu anasınıfı ve öğrencileri (Sümerbank, 1946)

3.1.2. Sümerbank Nazilli Fabrikası'nda kültürel uygulamalar

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'de başlatılan sanayileşme hamlesi, ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal ve kültürel dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde kurulan Sümerbank fabrikaları, sadece üretim merkezleri olmakla kalmamış, aynı zamanda buldukları bölgelerde modernleşmenin ve yeni bir yaşam tarzının öncüsü olmuşlardır. Aydın'ın Nazilli ilçesinde kurulan Sümerbank Basma Fabrikası da bu misyonu üstlenerek çalışanlarına ve bölge halkına yönelik çeşitli kültürel uygulamaları hayata geçirmiştir. Fabrikanın bölgenin sosyo-kültürel gelişimine yaptığı katkılar ve çalışanlarının yaşam kalitesine olan etkileri eğitim, kütüphaneler, sinema etkinlikleri, sahne sanatları ve müzik, spor aktiviteleri ve tatil kampları üzerinden değerlendirilecektir. Lefebvre'nin (1991b) sosyal adalet yalnızca mekânın adil paylaşımı değil; aynı zamanda bu mekânda sürdürülen emek biçimlerinin tanınması ve kolektif olarak yeniden örgütlenmesi düşüncesini Sümerbank Nazilli Basma Fabrikasındaki sahne sanatları, spor aktiviteleri, müzik ve tatil kampları gibi etkinliklerde görmek mümkündür.

Kütüphaneler ve basın-yayın

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, çalışanlarının ve bölge halkının bilgiye erişimini kolaylaştırmak amacıyla fabrika kütüphanesini kurmuştur. Fabrika kütüphanesi dışında bir de Aralık 1959'da kurulan Sümer Çocuk Kütüphanesi, fabrika ve yerel kuruluşların işbirliğiyle hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet kültürünün ülkeye yerleşmesinde sorumluluk hisseden fabrika, bu kütüphane aracılığıyla özellikle çocukların ve gençlerin bilgiye ulaşmasını hedeflemiştir. Kütüphane, kurulduğu 1959 yılından 1996 yılına kadar Nazilli'ye hizmet vermiştir. Belirli gün ve haftalarda kütüphanede etkinlikler düzenlenmiş, anma ve kutlama günlerinde sergiler açılmış ve film gösterimleri yapılmıştır (Dilek, 2021).

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda, basılı yayınların yanı sıra, kuruma ait bir radyo yayın organı da hizmet vermiştir. Bu radyo aracılığıyla fabrika sahasına yönelik yayınlar yapılmış, özellikle çalışanların bilgi edinmesini ve bilinçlenmesini amaçlayan içerikler sunulmuştur. Öte yandan, fabrikada her yıl 9 Ekim tarihinde fabrikanın kuruluş yıl dönümüne özel olarak "Gıdı Gıdı" adlı dört sayfalık bir gazete çıkarılmıştır. 1947 yılına ait sayısında görüldüğü üzere, bu yayın mizahi içeriklerle ve incelikli karikatürlerle

zenginleştirilmiş olup yazıların ve karikatürlerin üretimi tamamen fabrika çalışanları tarafından gerçekleştirilmiştir (Eren, 2019).

Resim 3.25. Gıdı Gıdı gazetesinin 9 ekim 1947 tarihli yayımı (Eren, 2019)

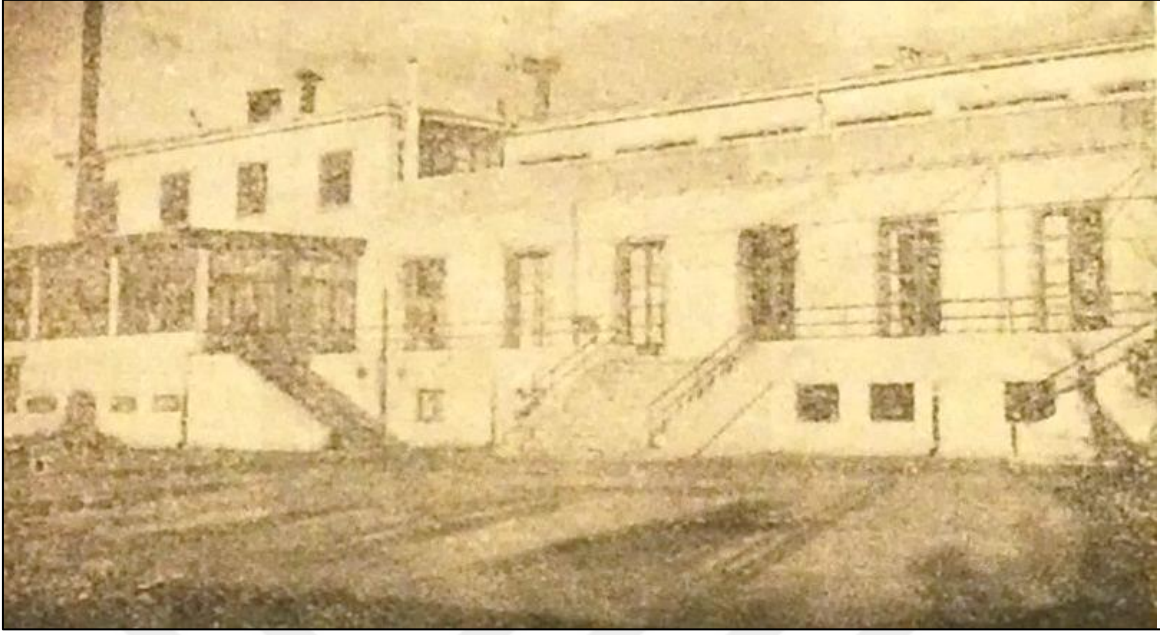

Sinema etkinlikleri

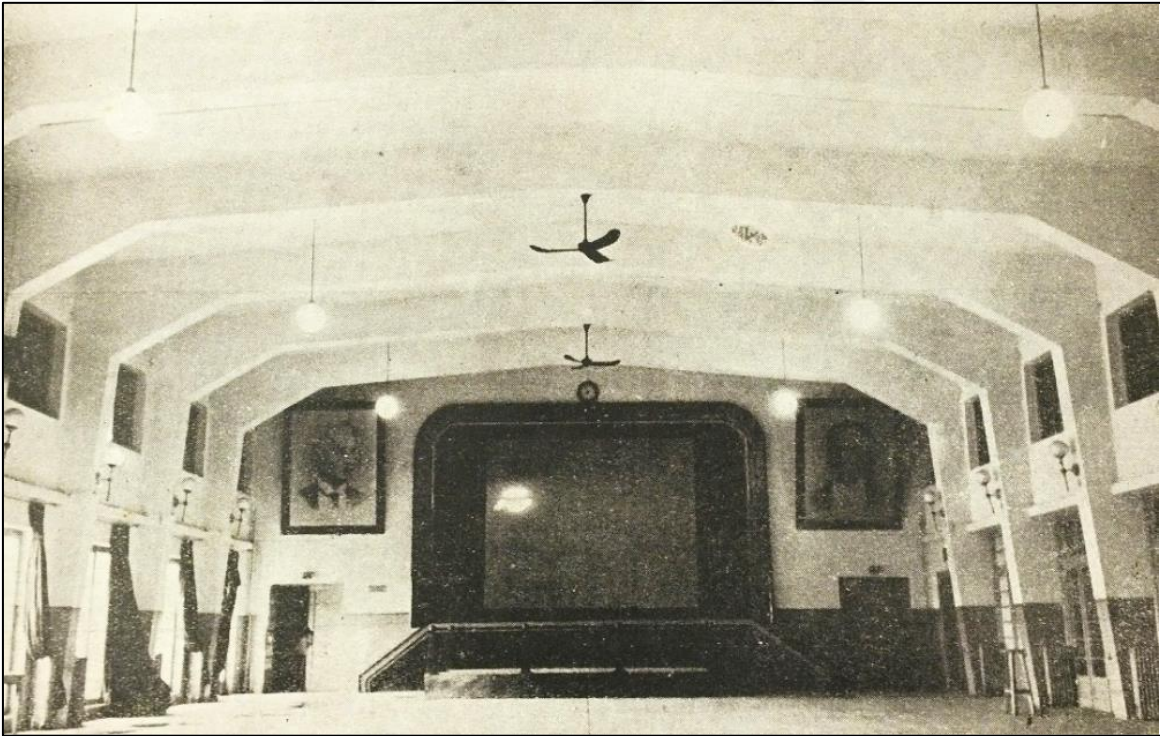
Sümerbank fabrikalarının dikkat çekici yönlerinden biri, yalnızca üretime değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşama hizmet eden çok amaçlı salon ve sinema yapılarıdır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası da bu anlayışın bir yansıması olarak, sahneli ve geniş kapasiteli bir fabrika sinemasına ev sahipliği yapmıştır. Bu mekân, yalnızca fabrika çalışanlarının değil, belirli zamanlarda halkın da erişimine açık olmuştur. Sinema gösterimlerinin yanı sıra tiyatro temsilleri, konserler, sergiler, balolar ve törenler gibi çeşitli etkinliklerle hem işçilerin hem de yerel halkın kültürel yaşamını zenginleştirmiştir. Bu yönüyle fabrika, sadece bir sanayi üretim alanı değil, aynı zamanda Nazilli'nin toplumsal ve kültürel belleğini şekillendiren dinamik bir kamusal alan işlevi görmüştür. Fabrikada düzenlenen sinema, tiyatro, konser, defile, balo ve konferans gibi kültürel etkinlikler, yalnızca fabrika çalışanlarına yönelik olmayıp, belirli dönemlerde fabrika yönetiminin kararıyla halka da açık hale getirilmiştir.

Bu etkinlikler, çalışanların iş stresinden uzaklaşmalarına ve birlikte eğlenceli vakit geçirmelerine olanak sağlamıştır. Dışarıdan gelen tiyatro gruplarının yanı sıra sinema gösterimlerinin de düzenlenmesi, Nazilli'nin kültürel hayatına canlılık katmıştır. Bu tür etkinlikler sadece eğlence amaçlı olmayıp, aynı zamanda farklı kültürleri tanıma ve yeni fikirlerle buluşma imkanı da sunmuştur (Köseoğlu, 2017).

Kapitalist üretim biçiminin işçiyi yalnızca sömürü nesnesi olarak görmesinin aksine, bu fabrikalar işçiyi iş stresinden uzaklaştırarak sosyal bir ortama dahil etmiş, iş dışı etkileşimleri teşvik etmiş ve bünyelerindeki sinemalar aracılığıyla yarattıkları kültürel hareketlilik sayesinde, insani haklara verdikleri önemi fiziksel mekânlar üzerinden görünür kılmışlardır.

Resim 3.27. Nazilli Basma Fabrikası sinema ve kantin binası (Sümerbank, 1946)

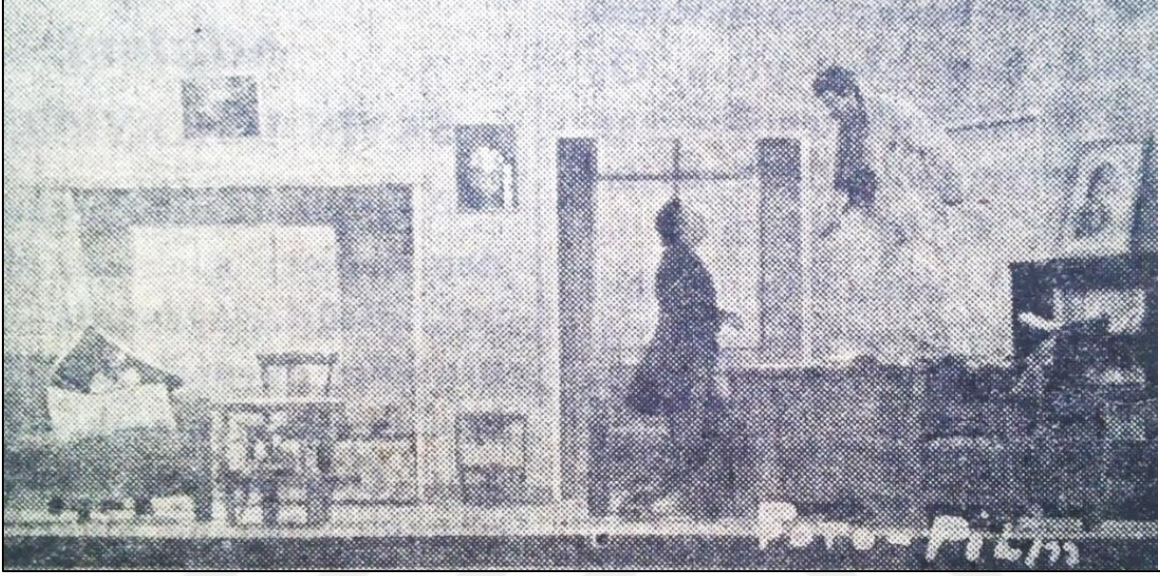

Resim 3.28. Nazilli Basma Fabrikası sinema salonu (Sümerbank, 1946)

Sahne sanatları, resim ve müzik

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, sahne sanatları ve müzik alanlarında da aktif kültürel uygulamalar gerçekleştirmiştir. Fabrika bünyesinde kurulan Sümer Halkevi, bu alandaki

faaliyetlerin merkezi olmuştur. Halkevi bünyesinde amatör tiyatro kolları oluşturulmuş ve fabrika çalışanları tarafından çeşitli oyunlar sahnelenmiştir. Bu tiyatro grupları sadece fabrika içinde değil, aynı zamanda Aydın Halkevi gibi çevre bölgelerde de gösteriler yapmıştır. Çalışanların tiyatroya olan ilgisi ve bu alandaki performansları, onların kültürel gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Güneş, 2007; aktaran Bigat, 2017).

Resim 3.29. Nazilli Basma Fabrikası tiyatro gösterisi (Sümerbank, 1946)

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın sahnesi, yalnızca bir fabrika içi etkinlik alanı olmanın ötesine geçerek, adeta kente hizmet eden bir şehir tiyatrosu işlevi üstlenmiştir. Bu sahnede hem klasikleşmiş ulusal ve uluslararası tiyatro eserleri sahnelenmiş, hem de fabrika bünyesindeki temsil kolu ile dışarıdan gelen tiyatro gruplarının oyunlarına ev sahipliği yapılmıştır. Bu yapının kültürel üretim potansiyeli, Güzin Özipek ve Yıldırım Önal gibi Türkiye tiyatrosu ve sinemasına önemli katkılar sunan sanatçıların yetişmesine olanak sağlamasıyla somut bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu durum, Sümerbank fabrikalarının sanayi ile kültürü birleştiren, sosyal fabrika olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Resim 3.30. Nazilli Basma Fabrikası orkestrası (Sümerbank, 1946)

Resim dersleri de Halkevi bünyesindeki kültürel faaliyetler arasında yer almıştır. Bu resimler belirli aralıklarla ilçede sergilenecek şekilde sanatın yaygınlaşmasına katkı sağlanmıştır. Müzik de Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndaki kültürel yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Halkevi bünyesinde kurulan ve fabrika çalışanlarından oluşan müzik grupları, klasik müzik başta olmak üzere çeşitli türlerde eserler seslendirmişlerdir. Bu müzik grupları Nazilli ve çevre illerde birçok konser vermiş ve halkın müziğe olan ilgisini artırmıştır. Pazar günleri düzenlenen samimi ve neşeli toplantılar, çok sesli müziğe olan ilgiyi pekiştirmiştir. Ayrıca, fabrika içerisinde çalışanlara zaman zaman müzik yayını da yapılmıştır. Fabrikada müzik kursları da düzenlenmiş ve bu kurslara katılan işçilere saz, keman, bağlama ve piyano gibi enstrümanların eğitimi verilmiştir. Gerekli durumlarda diğer Sümerbank fabrikalarından da müzik öğretmenleri getirilmiştir (Güneş, 2007; aktaran Bigat, 2017).

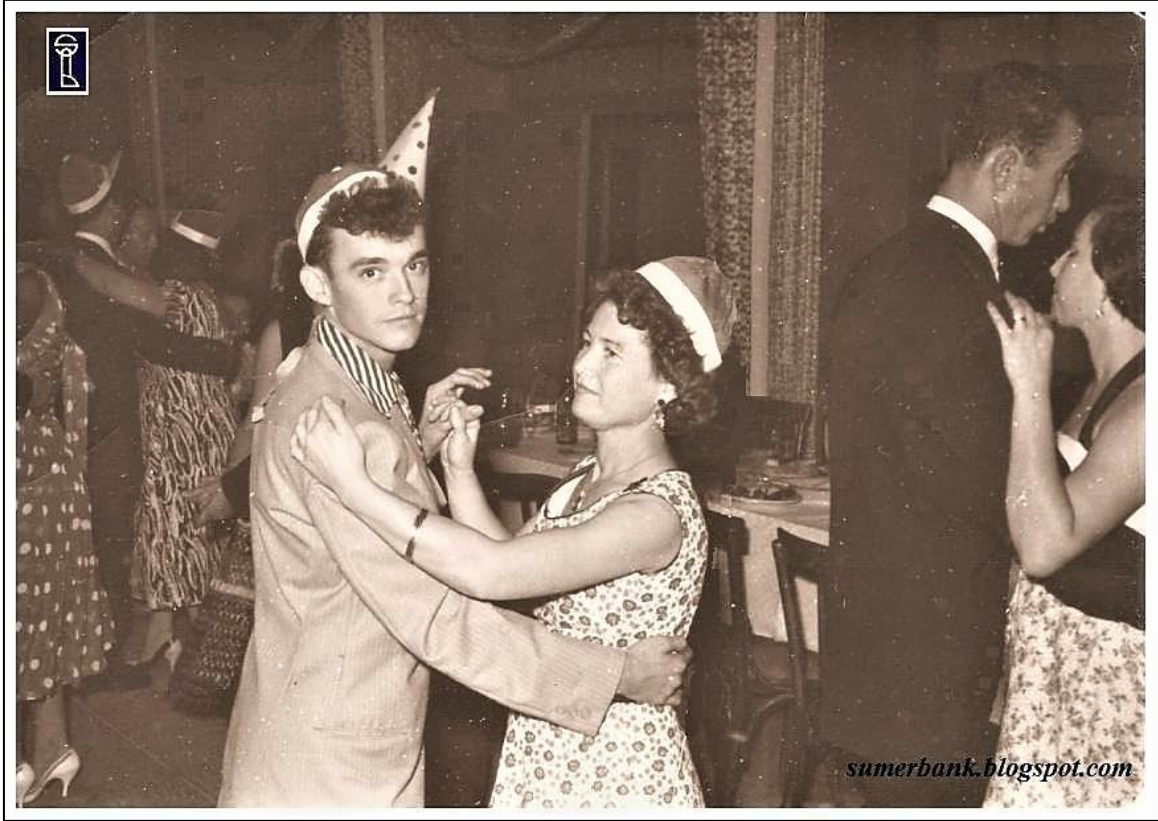

Resim 3.31. Nazilli Basma Fabrikası orkestrası ve caz grubu (Sümerbank, 1946)

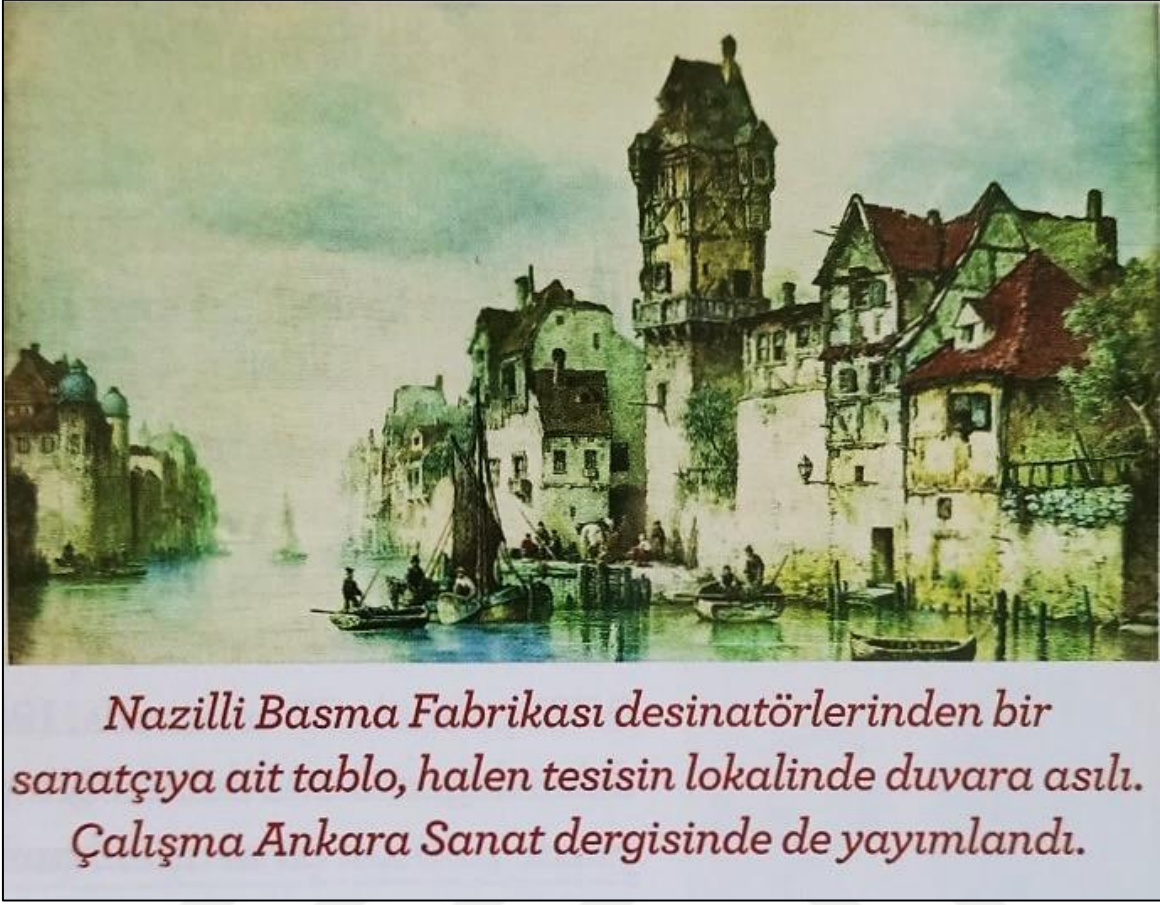
Resim 3.32. Nazilli Basma Fabrikası gösteri kolu Özsoy Operasını sahnelerken bir kare (Sümerbank, 1946)

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda düzenlenen balolalar da kültürel yaşama ayrı bir eğlence alanı yaratmıştır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda düzenlenen Basma Balolarına kadın ve erkek çalışanlar, kendi ürettikleri basmalardan tasarlanan modern giysiler ve çeşitli aksesuarlarla katılmıştır. Müzik eşliğinde dans edilerek kutlanan bu balolar, yalnızca eğlence amacı taşımamakta; aynı zamanda çalışanların moral ve motivasyonlarının yükseltmektedir. Balolar yılda bir kez düzenlenen ve kadın-erkek tüm davetlilerin özenle seçilmiş, çağdaş kıyafetlerle katıldığı etkinliklerdir (Meydan, 2023).

Resim 3.33. Nazilli Basma Fabrikası balosu (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası arşivi)

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'ndaki sahne sanatları, resim ve müzik faaliyetleri, çalışanların sosyal ve kültürel gelişimlerine önemli katkılar sağlamış ve bölge halkının da bu etkinliklerden yararlanmasıyla kültürel etkileşim ve dayanışma ortamı oluşmuştur (Güneş, 2007; aktaran Bigat, 2017). Fabrika bünyesindeki işçiler, ticarileşmiş üretimin dışında kendi örgütlenme biçimleriyle oluşturdukları topluluklarda tiyatro, resim ve müzik gibi kültürel üretimler yaratarak onun bir parçası olmuşlardır. Bu oluşumlar, sosyal fabrikaların fabrika içinde fabrika üretim içinde üretim olarak da ifade edilebilecek verimli ve zengin taraflarını ortaya koymaktadır.

Resim 3.34. Nazilli Basma Fabrikası desinatörlerinin yaptığı tablo (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası arşivi)

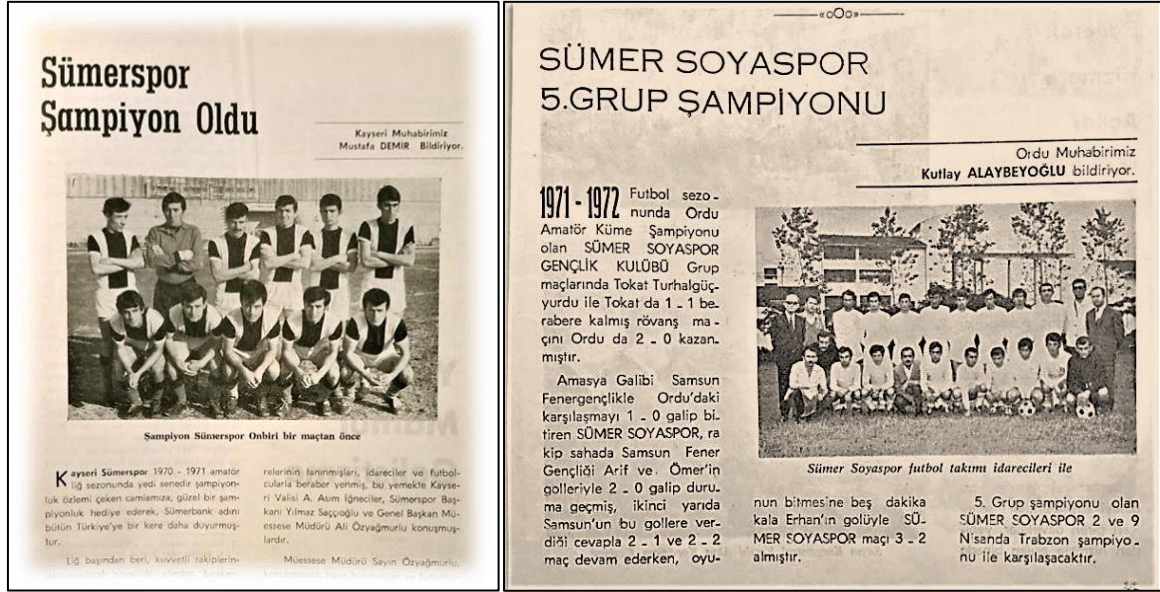
Spor aktiviteleri

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, bünyesinde lacivert-beyaz renkleriyle faaliyet gösteren Sümerspor kulübünü kurarak, çeşitli spor dallarında organizasyonlar gerçekleştirmiştir. Futbol, basketbol, atletizm, voleybol, bisiklet, güreş, yüzme ve boks gibi branşlarda aktif olarak faaliyet gösteren bu kulüp, Nazilli'nin toplumsal hayatına önemli bir katkı sağlamıştır. Özellikle, fabrikada yer alan futbol sahası, Türkiye'nin ilk "alttan ısıtmalı" futbol sahalarından biri olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, fabrikada basketbol ve voleybol sahaları, güreş minderleri, boks ringi, tenis kortu ve paten pisti gibi çeşitli spor altyapıları da bulunmaktadır. Nazilli'de toplumsal kaynaşmayı güçlendiren etkinlikler arasında yer alan "paten eğlenceleri" ve "bisiklet yarışları", Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın kültürel ve sosyal mirası olarak anılmaktadır (Bigat, 2017).

Nazilli Sümerspor, 1970'li yılların sonlarına doğru gerçekleştirdiği yeni oyuncu transferleriyle kadrosunu güçlendirmiştir. Bu dönemde takıma kazandırılan önemli isimlerden biri, ilerleyen yıllarda Türk futbolunun önemli figürlerinden biri olarak anılacak olan Rıdvan Dilmen olmuştur. Dilmen, bir süre Sümerspor forması giydikten sonra Muğlaspor'a transfer edilmiştir. Futbol kariyerine ardından Boluspor ve Sarıyer gibi takımlarda devam eden Dilmen, 1980'li yıllarda ise Fenerbahçe Spor Kulübü'nde oynamaya başlamış ve burada geniş kitlelerce tanınan bir sporcu haline gelmiştir (Meydan, 2023). Futbol kulüpleri sosyal dayanışmayı güçlendirerek işçileri aidiyet duygusu etrafında birleştirir ve iş dışı kolektif kimliklerin oluşmasına katkı sağlar. Ayrıca bu kolektif birliktelikler sayesinde ortaya çıkan başarılar fabrika aracılığıyla üretilen değerler ve markalar olarak okunabilir.

Resim 3.35. Nazilli Basma Fabrikası futbol takımı (Eren, 2019)

Resim 3.36. Nazilli Basma Fabrikası futbol takımı başarıları (Meydan, 2023)

Tatil kampları

Fabrika yönetimi, çalışanların dinlenmeleri ve sosyalleşmeleri amacıyla uzun süreli ve yoğun iş temposunun ardından dinlenme ve tatil ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, 1956 yılında Kuşadası'nda bir tatil kampı kurmuştur (Bigat, 2017). Nihal Erbakan'ın aktardığına göre, bu kamp özellikle yaz aylarında kullanılmakta olup, işçiler belirli aralıklarla 15 günlük sürelerle burada dinlenme imkânı bulmuşlardır. Tatil kampları, işçilerin aileleriyle birlikte güvenli bir ortamda vakit geçirmelerini sağlamış, bu da çalışanların motivasyonlarını artırmıştır. İşçiler, bu tatil için düşük bir ücret ödemekte, üstelik bu ücret, tek seferde değil, yıllık olarak taksitle alınmaktadır (Nihal Erbakan, 15 Kasım 2016'da yapılan söyleşi). Bu uygulama, Sümerbank'ın işçi refahına yönelik uzun vadeli bir yaklaşım sergilediğini ve çalışanların sosyal ihtiyaçlarını karşılama konusunda duyarlı bir politika izlediğini göstermektedir.

Resim 3.37. Nazilli Basma Fabrikası Kuşadası eğitim ve dinlenme kampı (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası arşivi)

Sonuç olarak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, kuruluşundan itibaren sadece bir üretim merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda çalışanlarının ve bölge halkının sosyal ve kültürel gelişimine önem veren bir sosyal fabrika modeli oluşturmuştur. Eğitim olanakları, kütüphaneler, radyo, gazete, sinema, sahne sanatları, resim ve müzik faaliyetleri, spor aktiviteleri ve tatil kampları gibi çeşitli kültürel uygulamalar, fabrikanın bu misyonunun somut göstergeleridir. Özellikle okuma-yazma kursları ve mesleki eğitimler, çalışanların bilgi ve beceri düzeylerini artırarak onların kişisel ve profesyonel gelişimlerine önemli katkılar sağlamıştır. Kütüphaneler, bilgiye erişimi kolaylaştırarak öğrenme ve kültürlenme süreçlerini desteklemiştir. Sinema ve sahne sanatları etkinlikleri, müzik dinletileri ve spor aktiviteleri ise çalışanların boş zamanlarını değerlendirmelerine, sosyalleşmelerine ve sağlıklı bir yaşam sürmelerine olanak tanımıştır. Sümerbank'ın Kuşadası'ndaki eğitim ve dinlenme tesisi gibi imkanlar da çalışanların refahına yönelik bütüncül bir yaklaşımın parçası olmuştur.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda hayata geçirilen bu kültürel uygulamalar, Cumhuriyet dönemi modernleşme çabalarının ve sosyal devlet anlayışının bir yansımasıdır.

Fabrikanın bu faaliyetleri, sadece çalışanlarının yaşam kalitesini artırmakla kalmamış, aynı zamanda Nazilli ilçesinin sosyo-kültürel dokusuna da önemli katkılar sunmuştur.

3.2. İzmit SEKA Fabrikası (1934-1936)

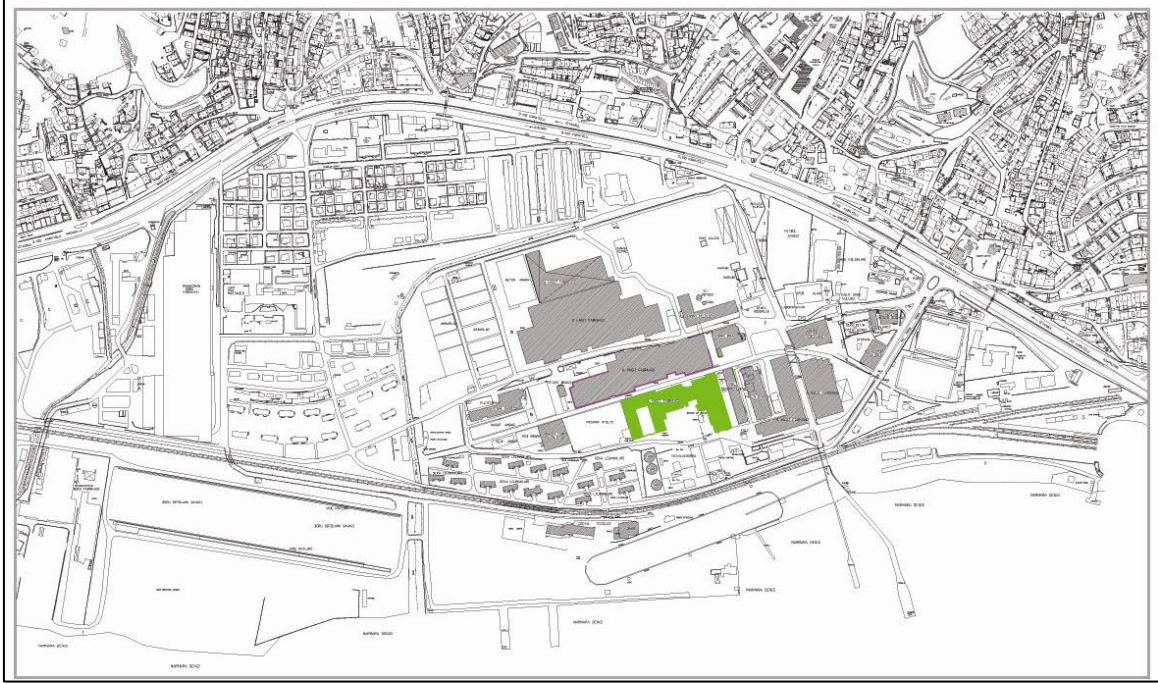
1936 yılında faaliyete geçen İzmit SEKA Fabrikası, Cumhuriyet'in ilanından sonra İzmit'e ekonomik açıdan önemli bir potansiyel kazandıran başlıca sanayi kuruluşlarından biridir. Ancak, 1980 sonrasında tesise herhangi bir yatırım yapılmamış ve 1990'lı yıllarda özelleştirme sürecine dâhil edilmiştir. Bu süreç sonucunda fabrika, 2005 yılında tüm faaliyetlerini sona erdirmiştir (Aydın, 2006). SEKA Fabrikası, İzmit'in 20. yüzyıldaki kentsel kimliğinin özgün simgelerinden biri olarak değerlendirilir.

Harita 3.1. İzmit SEKA Fabrikası konumu (Google Earth, 2025)

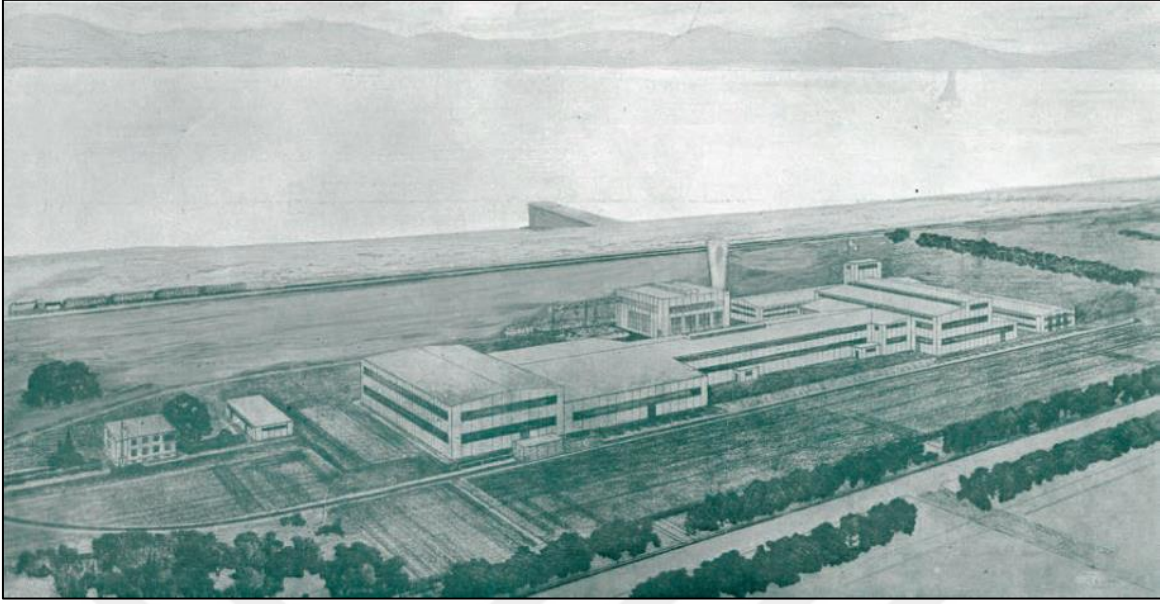
Fabrikanın mevcut lokasyonu, kuzeyinde D-100 Karayolu ile sınırlanmaktadır. Bu durum, İstanbul ve diğer Anadolu illeri arasındaki karayolu bağlantısını doğrudan sağlamıştır. Ayrıca, fabrikanın güneyinde yer alan İzmit Körfezi, deniz yoluyla hammadde ve ürün taşımacılığı için önemli bir imkan sunmuştur. Kaynaklarda fabrikanın batısında Eski Mannesmann Boru Fabrikası (mevcutta boş arazi) ve doğusunda Devlet Malzeme Ofisi (mevcutta spor tesisi) bulunduğu da belirtilerek çevresel konum netleştirilmiştir. Fabrika

arazisi içinden geçen demiryolu hattı ise kara ve deniz ulaşımını birbirine bağlayan önemli bir lojistik destek sağlamıştır (Ay, Efe Güney ve Ecemiş Kılıç, 2022). Dolayısıyla, SEKA'nın İzmit'te konumlandırılması, ulaşım imkanlarına erişim kriteri doğrultusunda stratejik bir karar olarak değerlendirilebilir.

Resim 3.38. İzmit SEKA Fabrikası vaziyet planı (1. kâğıt fabrikasının yeri) (Çömlekçioğlu Kartal, 2009)

Mimari projesi ve inşaat süreci, Alman “Gutehoffnungshütte” (G.H.H.) firması tarafından yürütülen I. Kâğıt Fabrikası'nın inşasına 1934 yılında başlanmış ve yapı 1936 yılında tamamlanarak aynı yıl içerisinde üretime geçmiştir. SEKA yerleşkesindeki ilk fabrika birimi olma özelliğini taşıyan bu yapı, hamur hazırlama bölümü, üretim alanı ve ikmal salonu gibi işlevsel birimleri içeren üç ana bölümden oluşan bir fabrika kompleksidir. Fabrikanın üretim süreci, hamur bölümünden başlayarak üretim bölümü ve ikmal salonu doğrultusunda ilerleyen bir iş akışı şemasıyla yapılandırılmıştır. Kompleksin ana işlevleri barındıran kütleleri çelik taşıyıcı sistemle, ikincil ya da yardımcı işlevleri içeren bölümleri ise betonarme sistemle inşa edilmiştir. I. Kâğıt Fabrikası'nı oluşturan yapılar, tabanda 9.910 m² olmak üzere toplamda 16.102 m²'lik bir alanı kapsamaktadır. İzmit SEKA Fabrikası bu mimari ve kentsel özelliklerinin dışında sosyal donatılara sahip mimari programları da çalışanların gündelik yaşantılarında önemli bir yere sahiptir.

Resim 3.39. İzmit SEKA Fabrikası yerleşkesi (SEKA arşivi)

3.2.1. İzmit SEKA Fabrikasında sosyal uygulamalar

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin sanayileşme hamleleri çerçevesinde kurulan İzmit Selüloz ve Kâğıt Fabrikası (SEKA), yalnızca bir üretim merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda çalışanlarının sosyal refahını ve fabrikayla olan bağlarını güçlendirmeye yönelik çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Dönemin koşullarında yetişmiş ve nitelikli işgücü yetersizliği, fabrikalarda işçi devri gibi sorunlara yol açmış, bu durum kamu fabrikalarında çalışanlara yönelik sosyal olanaklar sunulması sürecini tetiklemiştir. İzmit SEKA fabrikası bünyesinde hayata geçirilen bu sosyal uygulamalar, işçilerin yaşam standartlarını yükselterek ve ortak bir toplumsal kimlik oluşturarak düzenli ve istikrarlı bir işgücü yaratılmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, İzmit SEKA fabrikasında uygulanan sosyal uygulamalar, sağlık, yemekhane ve beslenme olanakları, giyim yardımları, lojman ve barınma olanakları ile kreşler ve okullar alt başlıkları altında incelenecektir.

Resim 3.40. İzmit SEKA Fabrikası ilk yerli kağıt üretimi (URL-3)

Sağlık

Erken Cumhuriyet döneminde sanayi tesislerinde çalışan işçilerin sağlığının korunması ve iş güvenliğinin sağlanması önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda 5 Şubat 1941 tarihinde kabul edilen İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesi, Sümerbank fabrikaları da dâhil olmak üzere tüm işyerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliğine uygun düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür. İzmit SEKA fabrikası da bu düzenlemeler çerçevesinde çalışanlarına sağlık hizmetleri sunmaya özen göstermiştir. Fabrika yerleşkelerinde revir gibi sağlık birimlerinin kurulması, işçilerin temel sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak tanımıştır. Özellikle kalabalık çalışma ortamlarının salgın hastalıkların yayılması için elverişli olduğu düşünüldüğünde, fabrikalarda sağlanan düzenli sağlık hizmetleri büyük önem arz etmektedir. Sümerbank'ın çalışanlarının sağlığını koruma meselesini ciddiyle ele aldığı ve bu yönde attığı adımlarla diğer işletmelere öncülük ettiği görülmektedir (Turgay, 2022).

Sümerbank, Cumhuriyet'in erken dönem sanayileşme politikaları çerçevesinde sosyal açıdan da önemli bir rol üstlenmiş, özellikle işçi sağlığı konusunda kapsamlı bir sistem geliştirdiği görülmektedir. Fabrika bünyesindeki revirler, hastaneler ve laboratuvarlar aracılığıyla çalışanların işe giriş muayeneleri düzenli olarak yapılmış, sağlık durumları kayıt altına alınarak sistematik bir işçi sağlığı takibi gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalarla yalnızca işçilerin değil, fabrikaların kurulu bulunduğu yerleşimlerdeki halkın da sağlık hizmetlerine erişimi sağlanmıştır. Salgın hastalıklarla mücadelede önemli başarılar elde eden Sümerbank, tedavisi mümkün olmayan hastaları yurt içi ve yurt dışı sağlık kurumlarına yönlendirerek bu alanda dönemin koşullarına kıyasla ileri düzeyde bir hizmet sunmuştur. Bu yönüyle Sümerbank fabrikaları, yalnızca üretim merkezleri değil, aynı zamanda kapsamlı sağlık hizmeti sunan sosyal fabrikalar olarak da değerlendirilebilir.

Resim 3.41. İzmit SEKA Fabrikası evleri ve SEKA Hastanesi (URL-5)

Yemekhaneler ve beslenme olanakları

Fabrika yerleşkesinde inşa edilen yemekhaneler ve yemek salonları, çalışanların beslenme ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra, sosyal etkileşim ve çeşitli etkinlikler için de önemli mekânlar olmuştur. 1940'lara gelindiğinde Sümerbank fabrikalarındaki yüksek işgücü devri

göz önüne alındığında, işçilere çalışmalarını sürdürebilmeleri için gerekli besinlerin sağlanması, onların fabrikaya olan bağlılığını artırmanın önemli yollarından biri olarak görülmüştür. Sanayi hayatına yeni alışan işçilerin yeterli kalori alabilmeleri kritik önem taşımaktaydı. Bu amaçla ücretsiz ve sanayi çalışmasının gerektirdiği kaloriye sahip gıda desteği uygulamaları hayata geçirilmiştir. İzmit SEKA Fabrikası'nda da ücretsiz yemek yardımı uygulamaları sürdürülmüş olmakla birlikte, zaman zaman yemek kalitesiyle ilgili işçi şikayetleri de yaşanmıştır. İlerleyen yıllarda, çalışanların özel diyet ihtiyaçları da dikkate alınarak, doktor raporuyla belirlenen rejim yemeklerinin hazırlanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Fabrikada 1937 yılında kurulan Ekonoma marketleri de işçi ve memurların temel ihtiyaç maddelerine uygun fiyatlarla ulaşmasını amaçlamıştır (Turgay, 2022).

Sümerbank fabrikalarında hayata geçirilen ücretsiz yemek desteği, dönemin sosyal devlet anlayışının somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama, işçilerin temel ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, işyerine bağlılığı artırarak iş gücü sürekliliğini ve üretim verimliliğini desteklemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik darboğazda, bu tür desteklerin işçiler için taşıdığı önem daha da belirgin hale gelmiştir. Fabrika yerleşkeleri içinde yer alan yemekhane, kantin, fırın ve ekonomi birimleri, çalışanlara temel tüketim ürünlerine kolay ve uygun maliyetle erişim olanağı sunarken; aynı zamanda bu birimler, fabrika ekonomisinin sürekliliğini destekleyen sosyal mekanizmalar olarak işlev görmüştür. Bu yapılar yalnızca iç ihtiyaçları karşılamamış, aynı zamanda Sümerbank ürünlerinin sergilendiği ve dışarıdan gelen ziyaretçilerin alışveriş yapabildiği satış alanlarına dönüşerek, üretimin tanıtımı ve ticarileştirilmesi açısından da önemli bir rol üstlenmiştir. Sümerbank, bu yönüyle klasik bir sanayi işletmesinin ötesine geçerek, çalışan refahını ve toplumsal etkileşimi önceleyen bütüncül bir model sunmuştur.

Resim 3.42. İzmit SEKA Fabrikası ekonoma marketi (Turgay, 2022)

Giyim yardımları

1930'lu yıllarda Türkiye'de iplik ve dokuma alanında dışa bağımlılığın yüksek olduğu ve temel bir ihtiyaç olan giyimin dar gelirli halk için ulaşılması güç bir tüketim kalemi hâline geldiği bir dönemde, Sümerbank'a hem bu bağımlılığı azaltma hem de Anadolu halkının temel giyim ihtiyacını karşılama görevi verilmiştir. Bu görev, devletçilik ilkesine uygun olarak ulusal sanayinin güçlendirilmesini; halkçılık ilkesi doğrultusunda ise halkın uygun fiyatlarla giydirilmesini ve çalışanlara yönelik sosyal yardımların hayata geçirilmesini amaçlamıştır. Sümerbank'ın doğrudan dokumacılık faaliyetlerine başlaması, bu hedeflerin somut bir yansımasıdır (Turgay, 2022).

İşçilerin uygun şartlarda çalışmasını sağlamak amacıyla iş elbisesi dağıtım uygulaması başlatılmış ve zamanla geliştirilerek yılda iki kat iş tulumu, ıslak ve sıcak ortamlarda çalışanlar için özel giysilerin dağıtımı şeklinde sürdürülmüştür. Sümerbank fabrikalarında çalışan işçilerin fabrika dışındaki giyim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Feshane fabrikasında bir atölye kurulmuş ve Sümerbank iş elbisesi yanında günlük giyim eşyaları da

üretmeye başlamıştır. Giyim yardımları, işçilerin fabrikayla olan bağlarını güçlendirmiştir. İzmit Kâğıt Fabrikası'nda 1940 yılından sonra işçilere iş elbisesi ve ayakkabı gibi giyim eşyaları verilmeye başlanmıştır. (Turgay, 2022).

Sümerbank'ta uygulanan sosyal yardım politikaları içinde, çalışanlara ücretsiz iş elbiseleri ve koruyucu donanım sağlanması önemli bir yer tutmuştur. Bu uygulama yalnızca iş güvenliği ve hijyen koşullarının sağlanması açısından değil, aynı zamanda işçilerin fabrika kimliğiyle bütünleşmesi, modern ve disiplinli bir iş kültürünün inşa edilmesi açısından da önemli bir sembol olmuştur. Giyim yardımları, Cumhuriyet'in modernleşme süreci içinde ulusal giyim kültürünün oluşturulmasına katkıda bulunmuş; işçilerin çalıştıkları kurumlarla olan aidiyetlerini pekiştirmiştir.

Resim 3.43. Sümerbanklı kadınlar ve kıyafetleri (URL-6)

Lojmanlar ve barınma olanakları

Erken Cumhuriyet döneminde Sümerbank'ta çalışanların barınma sorunu önemli bir gündem maddesi olmuştur. Özellikle yerleşim yerlerinden uzak kurulan fabrikalarda bu ihtiyaç daha acil hissedilmiştir. Bu kapsamda çeşitli Sümerbank fabrikalarında işçi evleri inşa edilmeye başlanmıştır. Bu konut kompleksleri genellikle işyerine yakın inşa edilmiş olup, bekâr işçiler için ayrı pansiyonları içermektedir. Bu mekânsal ayrılığın, aile hayatının

mahremiyetini koruma amacı taşıdığı belirtilmektedir. 1947 yılında tüm Sümerbank çalışanlarının yaklaşık yüzde 20'si bu konutlarda ikamet etmiştir (Turgay, 2022).

Resim 3.44. İzmit SEKA Fabrikası lojmanları (URL-4)

İzmit SEKA Fabrikası'nda barınma sorununa yönelik adımların diğer Sümerbank fabrikalarına göre daha geç atıldığı görülmektedir. Bunun nedeni İzmit'in merkezi konumu ve ulaşım imkanlarının daha gelişmiş olmasıdır. Diğer fabrikaların açılış tarihlerinde işçi ve memur evleri tamamlanmışken, İzmit'te 1945 yılında fabrikada vazife evleri adı verilen konutların %6 yer kapladığı ve teknik ve idari personelin önemli bir kısmının bu evlerde barındırıldığı belirtilmektedir. 1946 yılı sonuna kadar 51 memur ve 44 işçi evi tamamlanmış olsa da, bu sayı memurların yaklaşık %10'unu, işçilerin ise yalnızca %2'sini kapsamaktadır. Fabrika evlerinin ağırlıklı olarak üst kademe memur, şef ve ustalara tahsis edilmesi, işçilerin barınma sorununda 1950'li yılların ortalarına kadar kayda değer bir gelişme yaşanmamasına neden olmuştur. Bu durum, işgücüne istikrar kazandırma ve işçileri fabrikaya bağlama hedefleriyle çelişmektedir (Turgay, 2022).

1950'li yılların başlarından itibaren, İzmit SEKA Fabrikası da dâhil olmak üzere tüm Sümerbank yerleşkelerinde çalışanların barınma sorununu çözmeye yönelik yapı kooperatifi girişimleri hız kazanmıştır. Devletin ve ilgili fabrikaların sınırlı mali ve idari desteğiyle işçilerin ev sahibi olması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, 1947 yılında dönemin Başbakanı Hasan Saka tarafından yapılan açıklamalar ve yürütülen çalışmalar sonucunda, çalışanların konut ihtiyacının karşılanmasında kooperatifleşme uygun bulunmuştur. Bu kapsamda, bankaların da ortaklığıyla bir yapı şirketi kurulmuş ve her Sümerbank işletmesinde yapı kooperatiflerinin hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır (Cengizkan, 2009).

İşçiler, kurdukları bu kooperatifler aracılığıyla fabrika çevresindeki uygun arazilerde yeni yerleşim alanları inşa etmişlerdir. Bu mahalleler, çoğunlukla bağlı buldukları fabrika adlarıyla anılmıştır. Öte yandan, bekâr işçiler için fabrika sahası içinde ya da yakınında, yurt benzeri, oda düzenine sahip "pavyon" adı verilen konutlar inşa edilmiştir (Seka Postası, 1 Kasım 1957). Özellikle şehir dışından gelen işçilerin barınma ihtiyaçlarını karşılamada bu yapılar işlevsel bir çözüm sunmuştur. Söz konusu yerleşim politikaları, yalnızca barınma sorununa çözüm üretmekle kalmamış; aynı zamanda işçi bağlılığını ve iş gücü devamlılığını güçlendiren sosyal ve mekânsal stratejiler olarak da değerlendirilebilir.

Kreşler ve okullar

Çalışanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik uygulamalar arasında kreşler ve okullar da önemli bir yer tutmaktadır. Fabrika bünyesinde kurulan kreşler, çalışan annelerin çocuklarının bakımını üstlenerek kadın işgücünün fabrikaya olan katılımını kolaylaştırmıştır. İzmit SEKA fabrikasında 1944 yılında Selüloz Sanayi Müessesesi Çırak Okulu'nun açılması, nitelikli işgücü yetiştirme amacının somut bir göstergesidir (Subaşı, 2017). Bu okulda verilen mesleki eğitimler sayesinde çıraklar, kâğıt üretiminin farklı aşamalarında uzmanlaşarak meslek sahibi olmuşlardır. Çıraklık okulları, sadece fabrika için değil, aynı zamanda farklı bölgelerden gelen gençlerin sosyal entegrasyonuna da katkı sağlamıştır. Fabrikaya başlandığında öğrenmeye istekli olanlara ustalar tarafından destek verilmesi ve belli bir usta-çırak kültürünün oluşması, mesleki gelişim açısından önemli bir faktör olmuştur. SEKA Çocuk Dostları Derneği'nin kurulması ve bu derneğin İzmit'te okullar yaptırması da fabrikanın eğitime verdiği önemi göstermektedir. Fabrika bünyesindeki okullar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmamalarına rağmen, öğrencilere iyi bir mesleki eğitim alma imkânı sunmuştur (Turgay, 2022).

Resim 3.45. İzmit SEKA Fabrikası kreşi (Turgay, 2022)

İzmit SEKA fabrikası, nitelikli işgücü yetiştirme amacıyla önemli eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur. 1 Ekim 1939'dan itibaren tüm Sümerbank fabrikalarında olduğu gibi İzmit SEKA'da da düzenli hizmet içi kurslara başlanmıştır. 1941'e gelindiğinde bu eğitim faaliyetleri daha sistemli bir yapıya kavuşmuş ve Yardımcı İşçi Kursu, Namzet Çırak Kursu, İkmal Salonu İşçi Kursu, Kalfa Kursu ve Usta Kursları yeni müfredata eklenmiştir (Subaşı, 2017). “Sümerbank İşçi Yetiştirme Yönetmeliği” doğrultusunda, iş gücünün niteliğini artırmak amacıyla Sümerbank fabrikalarında yedi farklı türde mesleki eğitim kursu düzenlenmiştir. Okuma Yazma Kursları, 46 yaşına kadar okuma yazma bilmeyen işçilere temel okuryazarlık, aritmetik, sağlık ve yurttaşlık bilgisi kazandırmayı hedeflemiştir. Acemi İşçi Kursları, mesleki deneyimi olmayan yeni işçilere temel teknik bilgi, iş güvenliği, hijyen ve iş disiplini konularında teorik ve pratik eğitim sunmuştur. Bilgili İşçi Hazırlama Kursları, acemi kurslarını tamamlamış ve belirli bir kıdeme sahip işçilerin teknik becerilerini ileri düzeye taşımayı amaçlamıştır. Usta Muavini Kursları, bilgili işçi seviyesine ulaşmış bireyleri usta yardımcılığına hazırlamak için teknik bilgi ve yönetsel farkındalık kazandırmaya yönelik olarak yapılandırılmıştır. Usta Kursları, usta muavini olarak görev yapan işçilerin uzmanlaşmalarını sağlayarak üretim süreçlerinde daha etkin roller üstlenmelerini hedeflemiştir. Ustabaşı Kursları, uzun süreli deneyime sahip ustaları yönetim ve organizasyon becerileriyle donatarak liderlik pozisyonlarına hazırlamıştır. Son olarak,

İşçi Özel Kursları, belirli dönemlerde ortaya çıkan teknik ya da sektörel ihtiyaçlara yanıt vermek üzere kısa süreli yoğun mesleki eğitimler şeklinde düzenlenmiştir (Meydan, 2023). Bu yapılandırılmış eğitim sistemi, Sümerbank'ın yalnızca üretim süreçlerinde kaliteyi artırmakla kalmayıp, aynı zamanda işçilerin bireysel ve mesleki gelişimini destekleyen kapsamlı bir sanayi eğitim modeli sunduğunu gösterdiği çıkarımında bulunmak mümkündür.

SEKA bünyesinde 4 Eylül 1944'te açılan Selüloz Sanayi Müessesesi Çırak Okulu, fabrikanın nitelikli işgücü yetiştirme konusundaki kararlılığını göstermektedir. Bu okulda verilen mesleki eğitimler sayesinde çıraklar, kâğıt üretiminin çeşitli aşamalarında uzmanlaşarak meslek sahibi olmuşlardır. Çırak Okulu'nun başarısı 1960'lı yıllarda çevre illerde de duyulmuş, hatta İstanbul Sanat Enstitüsü Matbaacılık Şubesi öğrencileri ve İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü profesörleri tarafından ziyaret edilerek mesleki eğitimler incelenmiştir. Ayrıca İzmit Akşam Tekniker Okulu ve İzmit Sanat Erkek Lisesi öğrencileri de SEKA'yı ziyaret ederek mesleki eğitim uygulamalarını yerinde görmüşlerdir (Çelik, 2015).

İşçilerin özellikle çıraklık okulundan gelenlerin, kâğıt üretiminin ayrı ayrı aşamalarında uzmanlaşarak bir meslek edinmişlerdir. Fabrikada çalışmaya yönelik düzenlenen bu meslek kursu, ortaokuldan sonra 3 yıl sürmekte ve mezuniyet sonrası işe başlama imkanı sunmaktadır (Çelik, 2015).

Resim 3.46. İzmit SEKA Fabrikası çırak Okulu (URL-3)

3.2.2. İzmit SEKA Fabrikasında kültürel uygulamalar

Erken Cumhuriyet döneminde sanayileşme hamlelerinin bir parçası olan İzmit SEKA Fabrikası, üretim faaliyetlerinin yanı sıra çalışanlarının sosyal ve kültürel gelişimine yönelik çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu uygulamalar, işgücünün fabrikaya olan bağlılığını artırmayı, onların yaşam standartlarını yükseltmeyi ve modernleşme sürecine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, İzmit SEKA fabrikasındaki kültürel uygulamalar, eğitim, sinema etkinlikleri, sahne sanatları ve müzik ile spor aktiviteleri başlıkları altında incelenmiştir. Harvey'in kentin yalnızca barınma ve tüketim alanı değil; aynı zamanda üretim, yeniden üretim ve kolektif yaşamın örgütlendiği bir toplumsal fabrika haline gelmesi düşüncesini İzmit SEKA Fabrikasındaki sahne sanatları, spor aktiviteleri, müzik ve tatil kampları gibi etkinliklerde görmek mümkündür.

Sinema etkinlikleri

Sinemaların, Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşme çabalarının kültürel faaliyetler üzerinden yürütülmesi hedefinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu nedenle Sümerbank, fabrikalarını kurarken sinema salonlarını da düşünmüş ve İzmit SEKA fabrikasında da

çalışanların ve bölge halkının yararlanabileceği sinema salonları açılmıştır. Sinema, fabrikanın çekiciliğini artıran bir eğlence ve boş zaman aktivitesi olmasının yanı sıra, çalışanların kültürel anlamda gelişmesine de olanak sağlamıştır. Diğer Sümerbank fabrikalarında olduğu gibi, İzmit SEKA'daki sinema salonları da yalnızca fabrika çalışanlarına değil, buldukları bölgelerin sosyal hareketlerine de merkez olmuştur (Eren, 2019).

Erken Cumhuriyet döneminde Sümerbank fabrikaları, yalnızca ekonomik üretim merkezleri değil, aynı zamanda kültür-sanatın halka ulaştırılmasında önemli birer araç olarak değerlendirilmiştir. Fabrika yerleşkelerinde kurulan sinema salonları, hem çalışanlara hem de yerel halka açık olarak kullanılmış; film gösterimlerinden sergilerden balolara kadar birçok etkinlik bu çok amaçlı mekânlarda düzenlenmiştir. Bu çerçevede fabrika sinemaları, toplumsal kültürel gelişime doğrudan katkı sunmuş ve eğitici filmlerle adeta birer halk okulu işlevi görmüştür.

Sahne sanatları, resim ve müzik

Sümerbank fabrikaları, yalnızca ekonomik üretim birimleri olmanın ötesinde, çalışanlarının ve buldukları çevrelerin sosyo-kültürel gelişimini ve modernleşmesini hedefleyen kurumlar olarak tasarlanmıştır. İzmit SEKA Fabrikası kuruluşundan itibaren çalışanlarına yönelik sunduğu kapsamlı sosyal ve kültürel olanakların temel amaçlarından biri, işgücünü fabrikaya bağlamak, işçi sürekliliğini sağlamak ve işçileri Cumhuriyet'in modern değerleriyle buluşturmadır. Bu doğrultuda, fabrika yerleşkelerinde tiyatro, müzik, resim gibi çeşitli kültürel faaliyetlere olanak tanıyan altyapılar oluşturulmuştur.

İzmit SEKA Fabrikası'nda da tiyatro grubu ve bando gibi kültürel birimler oluşturulmuştur. Bu faaliyetler, çalışanların kültürel açıdan gelişebilme olanaklarını artırmış ve estetik zevklerini geliştirerek onları çağdaş Cumhuriyet'in değerleriyle tanıştırmıştır. Resim ve heykel gibi sanat dalları da Sümerbank modelinin bir parçasıydı; fabrika sanatçıları tarafından tablolar yapılmış, sergilenmiş ve fabrikaların dekorasyonunda kullanılmış, dökümhanelerde heykeller üretilmiştir (Meydan, 2023). Bu kültürel etkinlikler, işçilerin dinlenmesine, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının korunmasına, neşe ve verimlerinin artmasına yardımcı olmuştur.

Sağlanan bu kültürel olanaklar, İzmit SEKA Fabrikası çalışanları için sadece birer hizmet değil, aynı zamanda fabrikayı bir yaşam alanı ve bir topluluk haline getiren unsurlar olmuştur. Kültürel faaliyetlere erişim, çalışanların entelektüel ve sanatsal gelişimini desteklerken, onlara fabrikanın sadece bir iş yeri değil, aynı zamanda sosyal etkileşim imkanı sunan bir "yuva" olduğu hissini vermiş olabilir. Bu sayede, barınma gibi temel ihtiyaçların yanı sıra sunulan kültürel olanaklar, çalışanların fabrikaya olan bağlılıklarının ve aidiyetlerinin artırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Resim 3.47. İzmit SEKA Fabrikası caz topluluğu (Turgay, 2022)

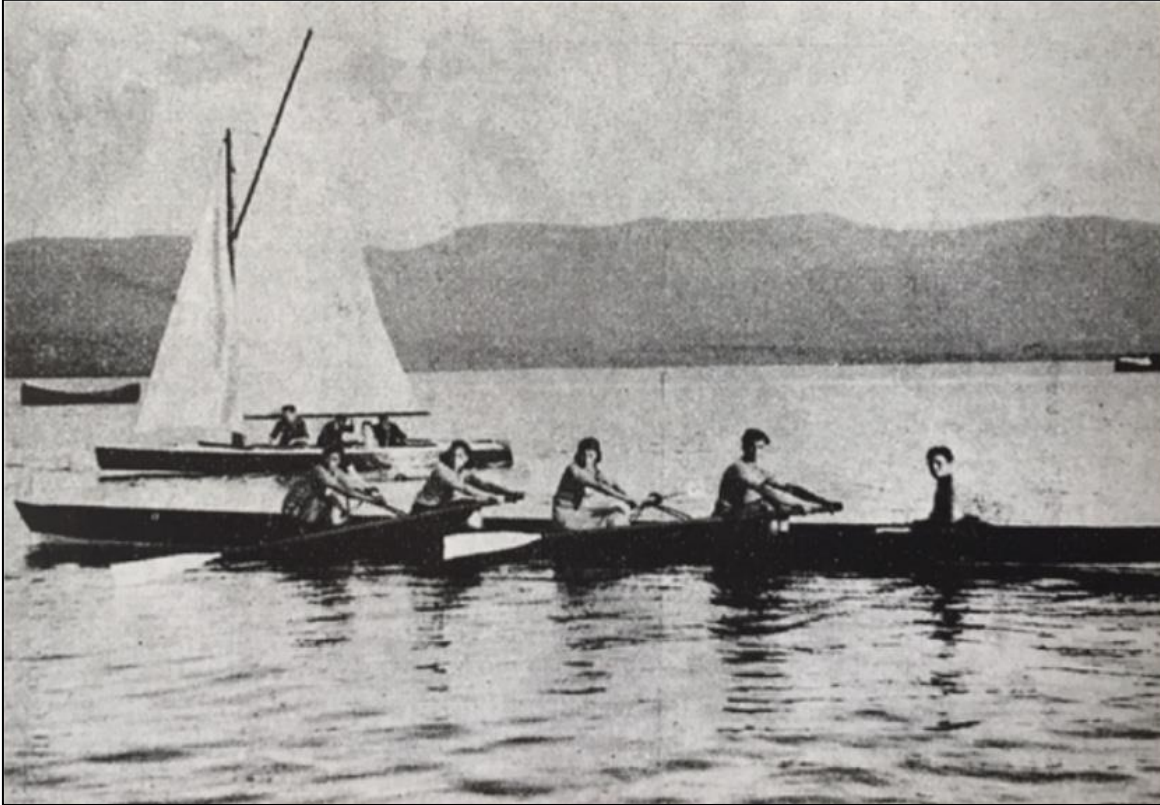
Spor aktiviteleri

1937 yılında İzmit Kâğıt Fabrikası'nın faaliyete geçmesini takiben, fabrika bünyesinde ve SEKA Kâğıtspor Kulübü Derneği çatısı altında İzmit Kâğıtspor Kulübü kurulmuştur. Kulübün renkleri mavi ve beyazdır. Her ne kadar bu renklerin seçimine ilişkin resmi bir belge bulunmasa da, beyaz rengin kâğıdı, mavi rengin ise fabrikanın deniz kıyısında konumlanmasından ötürü denizi simgelediği düşünülmektedir. Kulübün ana tüzüğünde kuruluş amacının; üyelerin bedenî ve zihnî kabiliyetlerini millî değerlere ve ahlaki ilkelere uygun biçimde geliştirmek, sporun daha nitelikli koşullarda yaygınlaştırılmasını sağlamak ve yetkin sporcular yetiştirmek olduğu söylenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, kulüp

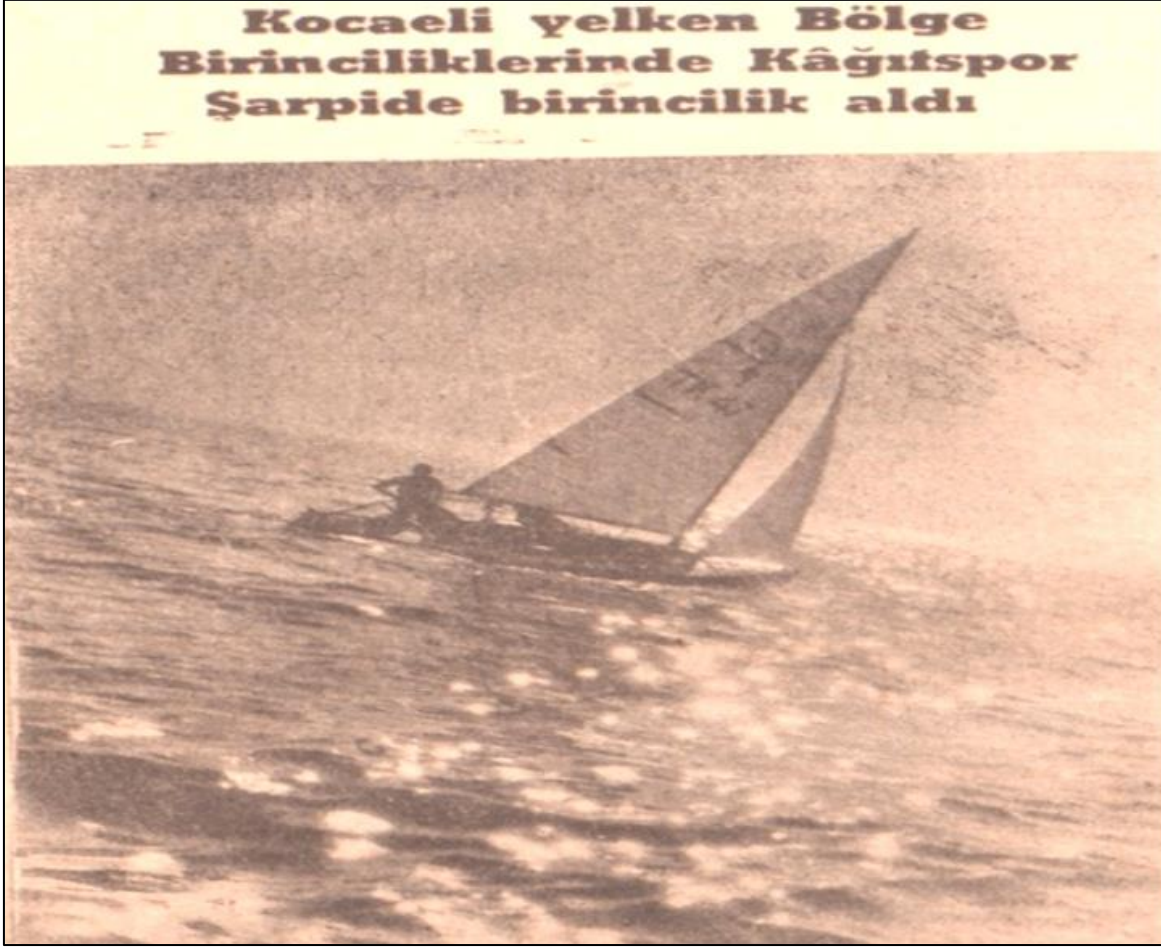
gerekli spor malzemelerini temin etmek, tesisler kurmak, bölgesel spor faaliyetlerini desteklemek ve gençlere yönelik eğitici programlar düzenlemekle yükümlüdür (Atalı, 2016).

İzmit SEKA bünyesinde 1937 yılında İzmit Kağıtspor Kulübü kurulması, spor faaliyetlerine verilen önemin somut bir göstergesidir. Fabrika bünyesinde tenis kortları ve spor tesisleri bulunmaktaydı. Spor faaliyetleri, yalnızca sağlığı ve neşeyi artırmakla kalmayıp, işletmede aile duygusu, beraberlik ve disiplin yaratma potansiyeline de sahipti. Ayrıca, Türkiye'nin ilk kadın kürek takımının SEKA bünyesinde kurulmuş olması, fabrikanın spor alanındaki öncü rolünü göstermektedir. Fabrika birimlerinin ara ara düzenlediği satranç turnuvaları da çalışanlar arasında ilgi görmekteydi (Turgay, 2022).

Sümerbank, çalışanlarının hem bedensel hem de sosyal açıdan gelişimini teşvik etmek amacıyla spor faaliyetlerine özel bir önem atfetmiştir. İşçilerin verimliliğini artırmanın yanı sıra, ahlaki yozlaşma ve politik hareketlenmelerin önüne geçebilmek için uygun sosyal ve fiziksel ortamların oluşturulması gerektiği düşüncesi, onları fabrika bünyesindeki spor etkinliklerine yönlendirmiş olduğu söylenebilir.

Resim 3.48. İzmit SEKA Fabrikası çalışanları su sporlarında (Turgay, 2022)

Resim 3.49. İzmit SEKA Fabrikası Kağıtspor'un şarpi alanında birincilik haberi (Turgay, 2022)

Tatil kampları

Sapanca Gölü'nün Kazakburnu mevkiinde kurulan SEKA Kampı, çalışanlara çocuk oyun alanları, spor sahaları, su sporları, ücretsiz film gösterimleri, müzikli etkinlikler ve çevre gezileri gibi çeşitli sosyal ve kültürel olanaklar sunmuştur. Doğayla iç içe, sosyal etkileşim ve dinlenme imkânı sağlayan bu kamp işçilerin anılarında mutlulukla andıkları bir yer olmuştur (Atalı, 2016). Daimî işçi ve memurların kullanımına açık olan kamptan, çalışanların anlatımlarına göre adil bir şekilde yararlanılmıştır.

Resim 3.50. İZmit SEKA Fabrikası Kampı-1 (Turgay, 2022)

Resim 3.51. İZmit SEKA Fabrikası kampı-2 (Turgay, 2022)

Bu kampın kurulmasında temel düşünce; işçilerin dinlenmiş, öğrenmiş, sağlıklı ve mutlu bir şekilde verimli çalışmasını sağlamaktır. Bu durumun üretim süreçlerine olumlu yansıdığı söylenebilir. Sonuç olarak, İZmit SEKA Fabrikası'nda Erken Cumhuriyet Dönemi'nde hayata geçirilen sinema, sahne sanatları, resim ve müzik, spor aktiviteleri ve tatil kampları gibi kültürel uygulamalar, fabrikanın sadece bir üretim merkezi olmanın ötesinde, çalışanlarının çok yönlü gelişimine katkı sağlayan bir kültürel ortam sunma amacını taşımaktadır. Bu uygulamalar, nitelikli işgücü yaratma, çalışanların fabrikaya bağlılığını artırma ve Cumhuriyetin modernleşme ideallerini destekleme gibi önemli işlevler görmüştür. Fabrika bünyesindeki bu kültürel olanaklar, çalışanların yaşam kalitesini yükseltirken, ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu oluşturarak sanayi toplumunun inşasına önemli katkılarda bulunmuştur.

4. SOSYAL FABRİKA KURGUSUNDA AİDİYET KAVRAMINI SÜMERBANK NAZİLLİ BASMA FABRİKASI VE İZMİT SEKA FABRİKASI ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DÜŞÜNMEK

4.1. Aidiyet Kavramı

Aidiyet kavramı, sosyal bilimlerin birçok disiplinde merkezi bir öneme sahiptir ve bireylerin kendilerini bir yere, gruba veya topluma bağlı hissetme deneyimini ifade eder. Bu duygu, bireylerin psikolojik iyilik halleri, sosyal etkileşimleri ve toplumsal bütünleşmeleri üzerinde derin etkiler yaratır (Baumeister ve Leary, 1995; aktaran Güneş, 2015). Aidiyet yalnızca bireysel bir ihtiyaç olmanın ötesinde, toplumsal düzenin, kolektif kimliğin ve dayanışmanın da temelini oluşturur. Bu bağlamda ait olma duygusu, bireyin kimlik inşasında kritik bir rol oynadığı gibi, toplumsal yapının istikrarı ve sürekliliği için de vazgeçilmez bir dinamiktir. Ayrıca, aidiyet duygusu bireyi harekete geçiren güçlü bir güdü oluşturur (Aytaç, 2000).

Kelime anlamı olarak aidiyet, “ilgisi olan” (Nişanyan, 2024) anlamına gelir ve “aitlik” hâlini ifade eder (Türk Dil Kurumu, 2024). Kavramsal olarak ise, bireylerin bir kişiye, gruba, mekâna, ideolojiye ya da herhangi bir sosyal yapıya bağlanma ve onunla ilişki kurma eğilimini vurgular. Bu bağlanma süreci, bireyin bilinçli tercihiyle oluşabileceği gibi, toplumsal normlar ve kültürel aktarımlar yoluyla irade dışı da şekillenebilir. Bireyin doğumdan itibaren gelişen aidiyet ihtiyacı, yaşam boyu farklı kimlik formları ve grup üyelikleri yoluyla çeşitlenir ve evrilir (Berger ve Luckmann, 1966; aktaran Jenkins, 2008). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde de vurgulandığı gibi, temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları karşılandıktan sonra birey, sosyal bağlar kurma ve bir gruba ait olma arzusu duyar (Maslow, 1943). Dolayısıyla aidiyet, insan doğasının temel sosyal gereksinimlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Aidiyet, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlam taşıyan çok katmanlı bir kavramdır. Bireysel düzeyde, bireyin kimlik oluşumunda belirleyici bir işlev görür. Bir grup, toplum veya mekânla kurulan bağ, bireyin kendilik algısını güçlendirir, psikolojik sağlamlık ve iyi oluşuna katkıda bulunur (Yaşaroğlu, 2017). Toplumsal düzeyde aidiyet, birlikte yaşama kültürünün temelini oluşturur. Aidiyet duygusu, toplumsal dayanışmayı ve güveni güçlendirir. Aksan ve Alptekin'e (2009) göre, bireyin ilk sosyal temas kurduğu zemin olan mekân, aidiyetin oluşumunda belirleyici bir rol oynar. Mekânda kurulan ilişkiler, bireyin

sosyal ağlarının gelişmesini sağlar ve toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirir. Ancak modern toplumlarda kentleşmenin hızlanması, anonim ilişkilerin yaygınlaşması ve bireyselleşmenin artması, toplumsal aidiyetin zayıflamasına ve yabancılaşmanın artmasına yol açabilmektedir. Günümüzde geleneksel grup bağlarının çözülmesiyle, bireylerin aidiyet geliştirdiği gruplar daha esnek, çoklu ve seçmeli bir özellik taşımaktadır (Putnam, 2000; aktaran Alptekin, 2011). Ayrıca bireyselleşme ve mekânsal hareketlilik, bireylerin toplumsal ölçekte bağlarını zayıflatmakta, aynı zamanda aidiyetin mekânsal temellerini aşındırmaktadır.

Grup aidiyeti, bireylerin kendilerini belirli sosyal grupların üyesi olarak tanımlamaları ve bu gruplarla duygusal bir bağ kurmaları sürecidir. Bir grup, yalnızca ortak normlar ve amaçlar değil, aynı zamanda "biz bilinci" ile tanımlanır. Gruplar, bireylerin sosyal kimliklerini inşa ettikleri temel toplumsal yapılardır (Tajfel, 1981). Grup aidiyeti, bireylere yalnızca sosyal destek ve güven sağlamaz, aynı zamanda normatif davranış kalıpları sunarak sosyal düzeni de yeniden üretir. Ancak, grup aidiyetinin aşırıya kaçması, sosyal dışlama, ayrımcılık ve çatışmalara zemin hazırlayabilir. Bağlanma bir yandan psikolojik olarak birleştirici bir etki sağlarken, diğer yandan grup baskısı ve bireysel farklılıkların bastırılması gibi riskleri de barındırır (Tajfel ve Turner, 1986; aktaran Jenkins, 2008). Bireysel baskı ve kontrol potansiyeli, kimlik ve aidiyet bağlarının aşırı katı biçimlerde tanımlanmasıyla oluşur ve bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini sınırlandırabilir.

Aidiyet duygusu, toplumsal bütünleşmenin temel taşıdır. Toplumsal aidiyeti yüksek bireyler, kendilerini toplumun değerli bir parçası olarak görür ve toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı davranırlar. Ulusal, etnik veya dinsel aidiyet biçimleri, toplumun ortak kimlik ve dayanışmasını güçlendirirken; bu aidiyet türleri aynı zamanda ötekileştirici kimlik politikalarının da zeminini oluşturabilir (Anderson, 1991). Bu nedenle, aidiyetin hem birleştirici hem de bölücü potansiyeli olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Henri Lefebvre'in "gündelik hayatın eleştirisi" bağlamında ortaya koyduğu analiz, kapitalist üretim ilişkilerinin gündelik yaşam pratiklerine nasıl nüfuz ettiğini ve bu pratikler aracılığıyla değer üretiminin nasıl görünmez kılındığını açığa çıkarır. Bu çerçevede sosyal adalet, yalnızca mekânın adil bir biçimde paylaşımını değil, aynı zamanda bu mekânda gerçekleşen emek süreçlerinin tanınmasını, güvence altına alınmasını ve kolektif bir biçimde yeniden örgütlenmesini de kapsar. Bu yaklaşım, aidiyet duygusuyla doğrudan ilişkilidir; zira

bireylerin bir mekâna ve topluluğa yönelik bağlılık hissetmeleri, yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil, emeklerinin görünürlüğü ve değerinin tanınmasıyla da şekillenir. Mekânsal adaletin ve emek süreçlerinin kapsayıcı biçimde düzenlenmesi, bireylerin kolektif kimlikler etrafında aidiyet geliştirmelerine zemin hazırlar. Dolayısıyla aidiyet, gündelik hayatın içinde örgütlenen emek pratikleriyle, toplumsal adaletle ve mekânsal paylaşımınla sıkı şekilde ilişkilidir.

Kent ve mekân aidiyeti, bireylerin yaşadıkları çevreyle duygusal bir bağ kurmaları sürecidir. Tuan'ın (1977) kavramsallaştırdığı "yer" anlayışı, mekânların sadece fiziksel alanlar olmadığını, deneyim, anı ve kimlikle yüklü olduğunu gösterir. Ona göre deneyimler, hatıralar ve sürekli etkileşimler yoluyla mekansal aidiyeti mümkün kılar. Ayrıca, bir mekânın kullanıcılar tarafından aidiyet atfedilebilmesi için, orada güvenli, anlamlı ve sürekli ilişkiler kurulması gerekir. Mekânsal aidiyet, bireylerin kimlik oluşumunda ve sosyal bütünleşmesinde kritik bir rol oynar. Mekânın fiziksel özellikleri, kültürel sembolleri ve orada yaşanan ortak deneyimler, mekân aidiyetinin oluşumunda belirleyicidir. Yaşanılan çevrede birincil grup ilişkilerinin zayıflığı, bireylerde yalnızlık ve yalıtılmışlık hissine neden olabilir. Ancak etkinliklere katılım veya gönüllü görevler, topluluk duygusunu güçlendirebilir ve mekânsal aidiyetin gelişmesine katkı sağlar (Aksan ve Alptekin, 2009).

Sonuç olarak, aidiyet duygusu hem bireysel kimliğin inşasında hem de toplumsal dayanışmanın sağlanmasında kritik bir rol oynar. Sosyal fabrikalardaki birlikte üretme, yaşama, sosyalleşme gibi çok çeşitli fonksiyonların bir aradalığı düşünüldüğünde, mekansal aidiyetin etkileşimler üzerinden kurulması savıyla paralellik gösterir. Bu fabrikaların sürekli karşılaşmaları teşvik eden programatik kurgusu, çok boyutlu etkileşimleri mümkün kılarak aidiyet hissini tanımlanması ve tamamlanması için uygun zemini kullanıcılarına sunar.

4.2. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ile İzmit SEKA Fabrika'sındaki Sosyal ve Kültürel Olanaklar Kapsamında Aidiyet Kavramı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulamaya konulan sanayileşme politikalarının temel taşlarından biri olan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler), yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda kapsamlı bir toplumsal dönüşümü hedeflemiştir. Bu kapsamda kurulan Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası gibi üretim merkezleri, yalnızca üretiminin gerçekleştirildiği yerler değil; aynı zamanda çalışanların gündelik

yaşamlarının şekillendiği, sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı ve kolektif kimliklerinin inşa edildiği “sosyal fabrikalar” olarak işlev görmüştür.

Bu fabrikalarda sunulan sağlık, barınma, eğitim, kültürel faaliyetler ve sosyal yardımlar gibi olanaklar, yalnızca üretkenliği artırmakla kalmamış; aynı zamanda çalışanlar arasında güçlü bir aidiyet, sahiplenme, değer görme, kolektif hafıza ve dayanışma duygusu oluşturmuştur. Çizelge 4.1’de özet olarak sunulan bu uygulamalar, modernist refah devleti anlayışı çerçevesinde kamusal bir paternalizmin izlerini taşımakla birlikte, işçilerle kurum arasında güçlü bir duygusal bağın kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Fabrika yerleşkelerinin modern yaşam alanları olarak tasarlanması, çalışanların fiziksel ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde, kendilerini değerli ve güvende hissetmelerine olanak tanımıştır. Yaşaroğlu’nun (1977) dediği gibi bir grup, toplum veya mekânla kurulan bağ, bireyin kendilik algısını güçlendirir, psikolojik sağlamlık ve iyi oluşuna katkıda bulunmuştur.

Çizelge 4.1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası sosyal ve kültürel uygulamalar

	Sosyal Uygulamalar	Kültürel Uygulamalar
1.	Sağlık	Kütüphaneler ve Basın-Yayın
2.	Yemekhaneler ve Beslenme Olanakları	Sinema Etkinlikleri
3.	Giyim Yardımları	Sahne Sanatları, Resim ve Müzik
4.	Lojman ve Barınma Olanakları	Spor Aktiviteleri
5.	Kreşler ve Okullar	Tatil Kampları

Her iki fabrikada sunulan sosyal ve kültürel olanaklar, çalışanlar üzerinde güçlü bir aidiyet ve bağlılık duygusu oluşturmada önemli rol oynamıştır. Barınma olanakları, sağlık hizmetleri, eğitim imkanları ve sosyal tesisler, çalışanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayarak kendilerini güvende ve değerli hissetmelerine katkıda bulunmuştur. Fabrika yerleşkelerinin modern yaşam merkezleri olarak tasarlanması, çalışanların fabrikalarını ve çalışma ortamlarını sahiplenmelerine zemin hazırlamıştır. Nazilli’de üretilen "Sümerbank Basması"nın halk tarafından beğenilmesi, fabrika çalışanlarının yaptıkları işe değer vermelerini ve kurumlarıyla gurur duymalarını sağlamıştır.

İşçilere sağlanan ücretli izinler, sosyal yardımlar, sigorta ve emeklilik ödemeleri, fabrikanın çalışanlarına değer verdiğinin somut göstergeleri olmuştur. Nazilli'de işçilere yılda iki kat iş tulumu ve özel ayakkabılar dağıtılması, SEKA'da da benzer giyim yardımlarının yapılması, sosyal fabrika düşüncesini destekleyen uygulamalardır.

Fabrika içindeki ortak yaşam alanları, sosyal etkinlikler ve spor faaliyetleri, çalışanlar arasında güçlü bir sosyal dayanışma ruhunun oluşmasına katkıda bulunmuştur. Nazilli'deki balolar, konserler ve tiyatro gösterileri, SEKA'daki yemekhanelerde düzenlenen etkinlikler, işçilerin bir araya gelerek kaynaşmasını ve birbirlerine destek olmasını sağlamıştır. Yardım sandıkları ve tüketim kooperatifleri, zor zamanlarda dayanışmayı pekiştirmiştir.

Yıllar süren ortak çalışma deneyimleri, sosyal etkinliklere bağlı birliktelikler ve fabrika bünyesindeki gelenekler, çalışanlar arasında güçlü bir kolektif bellek oluşturmuştur. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın açılış törenine devletin en üst kademesinin katılması, fabrikanın önemini vurgulayarak ortak bir gurur ve anı yaratmıştır. SEKA'nın İzmit'e kazandırdığı "boru sesi" örneği, fabrikanın kentin ve çalışanların ortak hafızasında nasıl yer ettiğini göstermektedir. Fabrika marşları ve türküler, bu kolektif belleğin önemli birer parçası haline gelmiştir.

Çalışanların temel ihtiyaçlarının karşılanması, kendilerini değerli hissetmeleri ve sosyal olarak desteklenmeleri, motivasyonlarını artırarak verimliliğe olumlu yansımıştır. Sümerbank yönetiminin "birlik, beraberlik, disiplin ve işletme ailesi ruhu yaratmak" amacını taşıması, bu yöndeki bilinçli çabayı göstermektedir. Çalışanların işlerini severek yapmaları ve kurumlarına "gönül vermeleri", uzun vadeli başarı için kritik bir faktör olmuştur. Nazilli'de eski bir çalışanın "biz kendi işimizde çalışır gibi rahat çalışırdık" (Erturun, 2024) ifadesi, bu gönül vermenin bir göstergesidir.

Sümerbank'ın uygulamaya koyduğu kapsamlı eğitim programları, dönemin nitelikli iş gücü ihtiyacına yanıt verirken, özellikle kırsal kesimden gelen bireylere mesleki beceriler kazandırılarak toplumsal dönüşüme katılmaları sağlanmıştır. Okuma-yazma kursları, mesleki eğitimler, teknik uz manlık alanları ve yurtdışına gönderilen burslu öğrenciler aracılığıyla, işçiler hem bireysel hem de profesyonel olarak gelişmiş, bu sayede fabrikanın sadece çalışanı değil, aynı zamanda sürdürülebilir geleceğinin birer parçası haline

gelmişlerdir. Nazilli’de kadın işçiler için sunulan eğitim olanakları, fabrikanın aynı zamanda bir toplumsal cinsiyet eşitliği aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymuştur.

Fabrikaların içinde yer alan mekânsal olanaklar da bu sürecin ayrılmaz bir parçası olmuş; barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılayan lojmanlar, kreşler, okullar ve sağlık birimleri aracılığıyla işçilerin gündelik yaşamlarını kolaylaştırarak sosyal refahlarını artırmıştır. Kütüphaneler, sinema ve tiyatro salonları gibi kültürel alanlar ise sadece çalışanlara değil, zaman zaman yerel halka da açık tutulmuş; böylece fabrikalar kent yaşamının kültürel merkezleri haline gelmiştir. Lojmanlarda birlikte yaşam kültürünün geliştirilmesi, çocukların bayramlara ve etkinliklere katılması gibi uygulamalar, çalışanların fabrika ile duygusal bir bağ kurmasını kolaylaştırmış ve kurumsal aidiyet hissini güçlendirmiştir.

Öte yandan, müzik, resim, tiyatro gibi sanat alanlarında kurulan amatör topluluklar ile futbol, güreş, yüzme, voleybol gibi branşlarda faaliyet gösteren spor kulüpleri, işçilerin kolektif kimlik geliştirmelerine, kendi örgütlülüklerini kurmalarına ve bu alanlar aracılığıyla sosyal etkileşimlerini artırmalarına olanak tanımıştır. Bu sosyal organizasyonlar; işçilerin sadece üretim sürecine değil, fabrikanın kültürel ve sosyal hayatına da aktif katılım göstermesini sağlamıştır. Bu katılım, yalnızca bireysel gelişim açısından değil, ortak üretim ve yaşam deneyimi üzerinden bir dayanışma ve birlikte hareket etme bilinci inşası açısından da değerlidir.

Genel anlamda, Sümerbank fabrikaları, işçilere ekonomik gelir sağlamanın ötesinde onları eğiten, kültürle buluşturan ve sosyal yaşamla bütünleştiren yapılar olarak Türkiye’de sanayileşme sürecinin insan merkezli yönünü temsil etmiştir. Bu bütüncül yaklaşım sayesinde, çalışanlar yalnızca fabrika çalışanı değil, aynı zamanda çağdaş toplumsal değerlerle donatılmış yurttaşlar olarak konumlanmış; fabrikalar ise modern Cumhuriyet ideolojisinin sosyal uygulama sahaları olarak işlev görmüştür. Elde edilen deneyimler, üretim-tüketim ilişkilerinin ötesinde aidiyet, birlik ve örgütlenme temelinde şekillenen güçlü bir işçi topluluğunun oluşumuna olanak tanımıştır.

Fabrikaların sunduğu olanakların mecburiyet mi yoksa gerçek bağlılık ve aidiyet duygularını mı tetiklediği tartışmalı bir konudur. İlk bakışta, işçilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal imkanlara erişimi, fabrikalarına olan bağlılıklarını artırmış gibi görünmektedir.

Ancak, bazı durumlarda bu olanaklar bir tür “paternalizm” olarak algılanmış olabilir ve çalışanlar üzerinde bir mecburiyet hissi yaratmış olabilir. Örneğin, lojmanlarda yaşama veya fabrika etkinliklerine katılma konusunda dolaylı bir baskı hissedilmiş olabilir. Ancak, kaynaklardaki genel eğilim, özellikle Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası örneğinde, çalışanların bu olanakları büyük ölçüde olumlu karşıladığı ve fabrikalarına güçlü bir duygusal bağ geliştirdiği yönündedir. Fabrikaların kapanışıyla duyulan derin üzüntü ve özlem, bu bağlılığın ve aidiyetin en açık göstergesidir.

Sosyal ve kültürel olanakların bazı potansiyel negatif yönleri de göz ardı edilmemelidir. Aşırı paternalist bir yaklaşım, çalışanların inisiyatif almasını engelleyebilir ve bağımlılık yaratabilir. Herkese eşit erişim sağlanamaması durumunda, bazı çalışanlar kendilerini dışlanmış hissedebilir. Ayrıca, sosyal etkinliklere katılımın gönüllülük esasına dayanmaması ve bir tür zorunluluk olarak algılanması, bu etkinliklerin amacına ulaşmasını engelleyebilir. Ancak, kaynaklarda bu tür negatif algılara dair doğrudan bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aksine, Nazilli ve SEKA'nın genel olarak çalışanlarının refahını ve mutluluğunu ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası, sadece üretim tesisleri olmanın ötesinde, çalışanlarına yönelik sundukları kapsamlı sosyal ve kültürel olanaklarla "sosyal fabrika" modelinin önemli örneklerini teşkil etmektedir. Bu olanaklar, çalışanlar üzerinde güçlü bir aidiyet, sahiplenme, değer verme, değer görme, sosyal dayanışma ruhu, kolektif bellek oluşumu, verimliliği artırma ve gönül verme gibi duyguların gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Fabrika, temel olarak bir üretim tesisi olmakla birlikte, "sosyal fabrika" kavramı bu işlevin ötesine geçerek, üretimin sürekliliğini sağlamak amacıyla işçilere sosyal ve kültürel olanaklar sunma hedefini de içerir. Bu bağlamda, iş gücünün motivasyonunu artırmak ve üretim sürecini desteklemek amacıyla barınma, eğitim, sağlık ve kültürel hizmetler sağlamaktadır. Sosyal fabrikanın temelinde, üretimi önceliklendiren bir yaklaşım yer alsa da, bu yapı aynı zamanda işçilerin sosyal haklara erişimini ve daha nitelikli bir yaşam sürmesini mümkün kılar. Bu süreçte, bireylerin bir topluluğa aidiyet duyma ihtiyacı da göz ardı edilemez; sosyal bütünleşme ve üretkenlik, birbirini karşılıklı olarak besleyen dinamikler olarak ortaya çıkar.

Ampirik veriler sosyal fabrikalardaki birlikte üretme, yaşama, tüketme ve sosyalleşme gibi çok çeşitli fonksiyonların iç içe geçen yapısının, mekânsal aidiyetin karşılaşmalar ve

etkileşimler üzerinden kurulduğu savıyla doğrudan paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu yapılar sadece üretimin değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin yoğun biçimde örüldüğü alanlardır. Fabrika yerleşkelerinin, kullanıcıların sürekli karşılaşmasına imkân veren programatik kurgusu (örneğin ortak yemekhaneler, spor alanları, tiyatro salonları ve lojmanlar) mekânı pasif bir fonksiyondan çıkarıp etkileşim odaklı bir toplumsal deneyim alanına dönüştürür. Bu kurgu, aidiyetin yalnızca fiziksel bir mekânda bulunmakla değil; o mekânda sürekli ilişki kurmak, görülmek ve tanınmak yoluyla üretildiğini ortaya koyar. Böylece sosyal fabrikalar, aidiyet hissinin hem bireysel düzeyde inşası hem de kolektif kimliklerin oluşumu için uygun zemini sağlar.

5. SONUÇ

David Harvey ve Henri Lefebvre'in kentleşme, mekânın üretimi ve sosyal haklar üzerine geliştirdikleri eleştirel perspektifler, sosyal fabrika kavramını daha iyi kavramamıza yardımcı olur. Kapitalist sistemin kentler üzerindeki etkilerini irdeleyerek mekânsal eşitsizlikleri ortaya koyan bu düşünürlerin adil kentler üzerine geliştirdiği fikirler, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kurulan sanayi yerleşimlerinin amaçlarını teorik açıdan temellendirmektedir.

Sosyal uygulamalar; bünyesinde hastane, revir, eczane, laboratuvar, hamam ve işçi banyoları gibi mimari birimleri barındıran sağlık hizmetleri, yemekhaneler, kantinler, fırınlar, ekonomi birimleri, kasap ve manav gibi alanları içeren yemekhaneler ve beslenme olanakları, giyim yardımları, görev evleri, bekar işçi pavyonları, lojmanlar ve işçi / memur evleri gibi konut tiplerini kapsayan lojman ve barınma olanakları ile kreşler, okullar (ilkokul, çırak okulu), ana sınıfı, mesleki eğitim bölümleri ve okuma yazma kursları gibi eğitim yapılarını sağlayan kreşler ve okullardır. Ayrıca kültürel uygulamalar olarak değerlendirilen, fabrika ve çocuk kütüphanelerini içeren kütüphaneler ve basın-yayın, sinema salonları ve çok amaçlı salonlar aracılığıyla sunulan sinema etkinlikleri, halkevi, tiyatro, müzik ve resim gibi sanat alanlarına yönelik mekanları kapsayan sahne sanatları, resim ve müzik faaliyetleri, spor alanları ve kulüpleriyle yürütülen spor aktiviteleri ve tatil kampları da çalışanların sosyal ve kültürel yaşamını zenginleştirmiştir. Fabrika yerleşkelerinin, ortak kullanım alanları ve programatik kurgusu vasıtasıyla çalışanların gündelik etkileşimlerini ve karşılaşmalarını teşvik etmesi, temel ihtiyaçların karşılanması, karşılıklı değer görme ve ortak deneyimler üzerinden güçlü bir aidiyet duygusu, kolektif kimlik ve toplumsal dayanışma ruhu oluşumuna katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, söz konusu sosyal ve kültürel olanaklar, sosyal fabrikanın insan merkezli yaklaşımını somutlaştırarak, çalışanların kuruma bağlılığını ve refahını artırmada merkezi bir rol oynamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulamaya konulan kalkınma stratejileri, yalnızca ekonomik büyüme hedefiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda toplumsal yapının dönüştürülmesini de öncelikli bir hedef olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda kurulan Sümerbank, üretim süreçlerinin ötesine geçerek toplumsal modernleşmenin temel aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu yapılar, yalnızca ekonomik üretimin merkezleri olarak değil; aynı zamanda toplumsal refahın ve kolektif kimlik oluşumunun kurumsal zeminleri olarak da işlev

görmüştür. Sanayi üretimini sosyal bütünleşme ile bir araya getiren “sosyal fabrika” modelini Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası örnekleri üzerinde görmek mümkündür.

Bu fabrikalarda geliştirilen hizmetler ve altyapılar, yalnızca verimlilik odaklı politikaların bir uzantısı olarak değil, insan onuruna yakışır bir yaşam standardının sağlanması yönünde bir çabanın sonucu olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda bu yapılar, barınma, sağlık, eğitim, kreş, kültürel ve sportif faaliyetler gibi çok boyutlu olanaklar sayesinde, fabrikalar çalışanları için yalnızca birer istihdam alanı değil; aynı zamanda sosyalleşme olanakları tanıyan önemli kampüs alanları yaratmıştır. Bu bağlamda, çalışanların kurumlarıyla kurduğu ilişkiler, ekonomik bir zorunluluktan çok, karşılıklı değer üretimine dayanan bir bağlamda şekillenmiştir.

Söz konusu fabrikalar yalnızca ekonomik üretimin değil, aynı zamanda kültürel üretimin de mekânları olmuşlardır. Fabrikalardaki bu kültürel üretim ve sosyal yapılar, Harvey ve Lefebvre'nin mekanın üretiminde sosyal adaleti savunan söylemlerini doğrulayan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Tiyatro salonları, konser alanları, kütüphaneler, spor tesisleri ve benzeri yapılar, çalışanların boş zamanlarını nitelikli biçimde değerlendirebilmelerine olanak sağlamış; bireysel yaratıcılık ile kolektif katılımı desteklemiştir. Bu alanlarda örgütlenen tiyatro toplulukları, müzik grupları ve spor kulüpleri, çalışanların yeteneklerini sergileyebilecekleri kamusal platformlar yaratmış; onları yalnızca üretim sürecinin bir parçası olmaktan çıkararak aktif yurttaşlar haline getirmiştir.

Ayrıca, bu sosyal ve kültürel olanaklar işçilerin örgütlü yaşam pratiklerine geçişini kolaylaştırmıştır. Ortak lojmanlar, yemekhaneler, kooperatifler, kreşler ve düzenli sosyal etkinlikler aracılığıyla çalışanlar arasında gündelik karşılaşmalar ve etkileşimler olmuş; bu etkileşimler üzerinden kolektif kimlik ve dayanışma duygusu inşa edilmiştir. Bu durum, aidiyet hissinin yalnızca fiziksel mekâna bağlı olmadığını; mekânda kurulan sürekli ilişkiler ve deneyimlerin bu hissin inşasında temel bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Fabrikaların üretim süreçlerine katılan işçilerin, aynı zamanda eğitim, sağlık ve sosyal yaşam olanaklarına erişmeleri; onları sosyal anlamda da donanımlı bireyler haline getirmiştir. Özellikle kırsal kesimden gelen, düşük eğitim düzeyine sahip bireyler için bu fabrikalar, sınıfsal ve toplumsal mobilitiyi mümkün kılan birer kalkınma aracı olmuştur.

Kadın çalışanlara yönelik eğitim imkanları, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında da dikkate değer bir dönüşümü işaret etmektedir.

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve İzmit SEKA Fabrikası gibi örnekler, sanayileşme sürecinde yalnızca üretim merkezleri olarak değil; aynı zamanda sosyal politikaların hayata geçirildiği, yurttaşlık bilincinin yerleştirildiği ve modern yaşam pratiklerinin deneyimlendiği çok katmanlı mekânlar olarak değerlendirilmelidir. Bu sosyal fabrikalar, bireysel aidiyetin, kolektif belleğin ve örgütlü toplum yapısının gelişimine olan katkılarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem kalkınma modelinde merkezi bir konumda yer almıştır. Bu bağlamda, mekânsal kurgu ve sosyal etkileşimlerin iç içe geçtiği bu yapılar, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir dönüşümün de taşıyıcısı olmuştur. Aidiyet kavramı ile birlikte günümüzdeki iş yaşamı koşullarında sosyal programların bireyler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde bu iki fabrika önemli birer örnektir. Gelecek araştırmalar bu iki fabrikanın ürettiği kavramsal çerçevede bugüne ilişkin oluşturulabilecek sosyal iş alanlarının mimari program önerileri üzerine öneriler sunabilir.

KAYNAKLAR

- Aksan, G., Alptekin, D. (2009). *Küresel Yoksulluk, Yoksulluk Kültürü ve Toplumsal Aidiyet Bağlamında Yoksulluğun Değişen Yüzü*. 24-27 Eylül 2009 Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta, 1769-1779.
- Alptekin, D. (2011). *Toplumsal Aidiyet Ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Asiliskender, B. (2009). Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (13), 153-169.
- Asiliskender, B. (2015). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Atalı, L. (2016). *1937'den Günümüze Kocaeli Tarihinde Kağıtspor*. Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, Kocaeli, 1977-1985.
- Aydın, D., Aksoy, E. (2020). Endüstri Yapılarında Yeniden Kullanılabilirlik; Nazilli Sümerbank Fabrikasının Sosyal Tesis Binasının İşlevsel Dönüşümü İçin Analizler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Aytaç, S. (2000). *İnsanı Anlama Çabası /Psikolojiye Giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Balaban Varol, E. (2023). Toplumsal Bellekte Sümerbank: İlk Dönem Sümerbank Yerleşkelerinde Toplumsal Mekân. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1550-1561.
- Baumeister, R. F., Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin* (117), 497-529.
- Bigat, B. (2017). *Kuruluşu Ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Buğdaycı, A. (1996). *Milli Mücadele'de Nazilli 1919-1922*. Nazilli: Karacasu Matbaası, Nazilli, 17-18.
- Buğdaycı, A. (2001). *Dünden Bugüne Nazilli*. İstanbul: Eğitim Yayınları.
- Cengizkan, A. (2009). *Fabrika 'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan, Kent*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 255-272.
- Çelik, H. (2015). *SEKA'nın Eğitim ve Kültür Faaliyetlerine İlişkin Bir Sözlü Tarih Denemesi*. Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli tarihi Sempozyumu-II, Kocaeli, 2117-2126.

- Çömlekçioğlu Kartal, R. (2009). *SEKA I. Kağıt Fabrikası'nın Mimari Analizi ve Çağdaş Hayata Adaptasyonu İçin Öneriler*. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Doğan, H. (2007). *Sanayinin Musikisinden Bilginin Türküüne*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dölen, E. (1992). *Tekstil Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Duygu, D. (2021). *Sosyal Fabrikanın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Eren, A. A. (2019). *Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal Ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Erturun, İ. (2024). Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Okumak. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1543-1583.
- Göncü Berk, G. (2016). Sümerbank İşletmelerinde Tasarıma Dair İçerik Analizi: Sümerbank Süreli Yayınları Üzerine Bir Çalışma. *Yedi Dergisi (16)*, 111-120.
- Güneş, A. (2015). *Tutunma çabası: aidiyet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güneş, G. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (61)*, 239-240.
- Güneş, G. (2007). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Bir Kasaba ve Bir Fabrika: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*. Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi'07, Ankara, 950-971.
- Harvey, D. (2003). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. London: Verso.
- Harvey, D. (2009). *Social justice and the city*. Athens: University of Georgia Press.
- Harvey, D. (2015). *Asi şehirler: Kent hakkından kentsel devrime*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- İnan, A. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnternet: Sümerbank'tan burs alan öğrencilerle ilgili haber. URL-1: <https://markut.net/sayi-4/sumerbank-fabrika-yatirim-ekonomi-tasarim/> Son Erişim Tarihi: 13.04.2025.
- İnternet: Nazilli Basma Fabrikası treni gıdı gıdı. URL-2: <https://onedio.com/haber/ataturk-ten-miras-sumerbank-basma-fabrikasi-nin-gidi-gidi-si-27-yil-sonra-yeniden-calistirildi-701779> Son Erişim Tarihi: 13.04.2025.

İnternet: İzmit SEKA Fabrikası ilk yerli kağıt üretimi. URL-3:
<https://sekakagitmuzesi.com/#hakkinda> Son Erişim Tarihi: 13.04.2025.

İnternet: İzmit SEKA Fabrikası lojmanları. URL-4:
<https://www.modamuzayede.com/urun/1773387/fotograf-izmit-seka-kagit-fabrikalari-lojmanlari-1938> Son Erişim Tarihi: 13.04.2025

İnternet: İzmit SEKA Fabrikası evleri ve SEKA Hastanesi. URL-5:
<https://www.eskiturkiye.net/2060/kocaeli-izmit-seka-evleri-ve-seka-devlet-hastanesi-1958> Son Erişim Tarihi: 13.04.2025

İnternet: Sümerbanklı kadınlar ve kıyafetleri. URL-6: <https://forum.strategyturk.com/konu-nazilli-sumerbanks-basma-fabrikasi-nin-kurulusu-ve-yok-olusu> Son Erişim Tarihi: 13.04.2025

Jenkins, R. (2008). *Social identity*. USA: Routledge.

Kalfa Ataay, C. (2008). *Türkiye’de Sosyalist Düşünce Ve Hareketlerin İşçi Sınıfı İle İlişkisi (1968-71) Fabrika İşgal Eylemleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kalfa Ataay, S. (2008). *Toplumsal hareketler: Direnişten iktidara*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kesgin, B. (2013). *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*. Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kesgin, B. (2011). Kayseri ve Sümerbank Bez Fabrikası: Sovyet Modeli Fabrikadan Anadolu Kaplı KOBİ'lere. *Sosyolojik Tartışmalar Dergisi*, 8.

Köseoğlu, K. (2017). *Nazilli Belediyesi Etnografya Müzesi Ve “Sümerbank Basma Odası’nda Tespit Edilen Kumaşlar*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta.

Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Lefebvre, H. (1968). *Le droit à la ville*. Paris: Anthropos.

Lefebvre, H. (1991a). *The production of space*. Cambridge: Blackwell.

Lefebvre, H. (1991b). *Critique of everyday life*. London: Verso.

Marx, K., Engels, F. (1998). *Komünist manifesto*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review* (50), 370-396.

Meydan, S. (2023). *Cumhuriyet’in Sosyo-Kültürel Fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

- Mitchell, D. (2003). *The right to the city: Social justice and the fight for public space*. New York: Guilford Press.
- Moiseev, P. P. (1982). *Razvitie Ekonomičeskoy Mıslı fı Turietskoy Respublike*. Tıblisi
- Nişanyan, S. (2024). *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Liberus Yayınları.
- Öreoğlu, M., Palabıyık, E. (2004). *Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası*. Ankara: Teknoed Yayıncılık
- Özder, F. (2017). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik Ve Ticari İlişkileri. *Atatürk Yolu Dergisi (15)*, 60.
- Özelmas, E. (1963). *Devletçilik ve Türkiye Tatbikatından Sümerbank*. İstanbul: Sümerbank Yayınları.
- Özensel, A. C. (2013). *Sanayi Gençliğinde Toplumsal Aidiyet Ve Çalışma Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkul, A. S., Çakırel, Y. (2019). Fabrika Yönetimi Bilgisi Bağlamında Türkiye’de Yayımlanan Fabrikacılık Konulu Kitaplar Üzerine Bir İnceleme (1914-1928). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi (25)*, 523-535.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. London: Simon & Schuster.
- Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Sönmez, S. (1946). İş Hayatımızın Sosyal Cephesi. *Çalışma Dergisi (6)*, 62-63.
- Subaşı, T. (2017). *Seka’da Eğitim Faaliyetleri 1957-1967*. Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV, Kocaeli, 1343.
- Sümerbank (1943). *Sümerbank Xuncu Yıl (11.7.1933-11.7.1943)*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası
- Sümerbank (1946). *Sümerbank*. İstanbul: R. Zelliç Basımevi.
- Sümerbank (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*. Ankara: Tisa Matbaası.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 7-24.
- Tezel, Y. Z. (2002). *Cumhuriyet Dönemimin İktisadi Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Toprak, Z. (1988). *Sümerbank Holding A.ř.* İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Toprak, Z. (1990). *Sümerbank Holding A.ř.* İstanbul: Creative Yayıncılık.

- Toprak, Z. (2000). *İktisat Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908*. Ankara: Cem yayınevi.
- Tuan, Y. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Tuna, S. (2009). *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*. İstanbul: Derlem Yayıncılık.
- Turgay, F. (2022). Erken Cumhuriyet Döneminde İzmit SEKA Fabrikasında Çalışanlara 1029 Sağlanan Sosyal Olanaklar: 1936-1960. *Mülkiye Dergisi*, 46(4), 1029-1070.
- Yaşdağ, M. (2021) Şehrin Bellek Mekânı Olarak Aydın Tekstil Yerleşkesi: Mimari ve Yaşantı. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 38-69.
- Zeki, T. (2008). *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Gazili olmak ayrıcalıktır